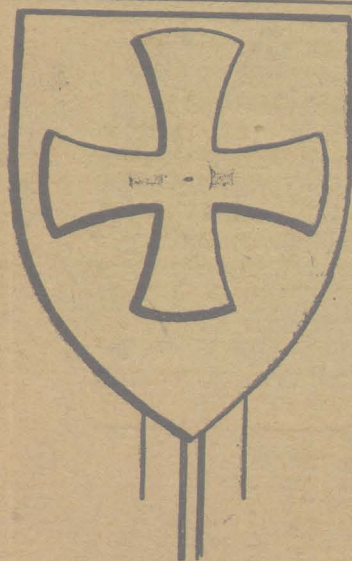

"LA CRONICA DE WOLYŃ"

"WOLYNIAN CHRONICLE"

ЛІТОПИС ВОЛИНІ

Рік I.

1953

№ 1.

Нью-Йорк

Вінніпег

Буенос-Айрес

EDITORIAL

Los acontecimientos bélicos, que siempre encontraban lugar en Ucrania, las ruinas desastrosas que producían ellas, y la política asimilativa que experimentan los "dueños", que hace ya 300 años vienen con el mismo propósito: derrotar a los defensores de la libertad e independencia para apoderarse de Ucrania, nos obliga a coleccionar los documentos y narraciones de los testigos que tomaron parte en las luchas sin cuartel por la libertad del pueblo ucranio.

Con este propósito editamos "La Cronica de Wolyń" para acentar en ella la vida cultural, política y económica de Wolyń — una de las inseparables provincias de Ucrania — para dar lugar a todas las obras científicas, culturales, políticas etc., que se refieran a lo pasado de Wolyń como también la vida actual bajo el régimen comunista, contraído con las bayonetas por los imperialistas rusos, que se hacen nombrar "hermanos mayores".

З М І С Т

Дорогі Земляки!	1.
Пісня про Почаївську Матір Божу	2.
Ю. П. — Назва "Волинь"	7.
А. Д. — Легенда про заснування Луцька	15.
А. Дублянський — Замок Любарта в Луцьку	18.
Д-р Лев Мишуга — 1918 рік у Володимирі	22.
Д-р В. Сенютович-Бережний — Рід Гоголів на Волині	37.
Святослав Шрамченко — Українські марки Волині	47.
Лідія Рудик — Ганна Рошинська	58.
Т. Присяжний — Масові вбивства в Луцьку	65.
Прот. Леонід Д—ський — Похорон в Луцьку	71.
А. К. — У Шумську в 1943 році	75.
Спостерігач — Кров у Крем'янці	79.
А. Данилюк — Зруйнування Красного Саду	80.
Арсен Миролоуб — Від "Союза Рускаво Народа" до УПА	81.
Прот. С. Гаюк — Водохрещі	85.
Ю. Дзіковецький — З недавнього минулого	87.
М. Сніжко — Гале Болото	90.
СУЧАСНА ВОЛИНЬ	91.
ВОЛИНІАНА	101.
ЩО ПИШУТЬ ПРО ВОЛИНЬ	109.
РІЗНЕ	121.
ХРОНІКА	123.
ОГОЛОШЕННЯ	125.

ЛІТОПИС ВОЛИНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЗБІРНИК ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Редагує Колегія Вінніпег — Нью-Йорк. Видає
Інститут Дослідів Волині у Вінніпезі і Т-во "Волинь" у Нью-Йорку
Замовляти збірник, слати передплати, датки на пресовий фонд,
кореспонденцію і матеріяли на адреси:

Канада:	США:	Південна Америка:
«L I T O P Y S W O L Y N I»		
P. O. Box 606 Winnipeg, Man. Canada	1733 Bleecker St. Brooklyn 37, N.Y. U. S. A.	25 de Mayo 479 Buenos Aires Argentina

Рік I. 1 9 5 3 № 1.

Д О Р О Г І З Е М Л Я К И !

Уже два роки найбільші згуртування волиняків в Америці, а саме "Інститут Дослідів Волині" у Вінніпезі і Т-во "Волинь" у Нью-Йорку провадять видавничу діяльність. Згадані осередки видавали в минулому: Вінніпег — збірник "Волинь у боротьбі за волю України", а Нью-Йорк — кварталник "Волинь".

Досвід виявив, що двох видавничих осередків забагато і необхідно їх об'єднати. Отже, домовилися видавати спільно "Літопис Волині" — піврічник, поважний змістом, догідного формату, задуманий як праця всіх згуртувань волиняків.

Місцем друку вибрано Аргентину завдяки співпраці нашого земляка-видавця в Буенос-Айресі.

Наша мета — зібрати і зберегти від знищення ті матеріяли про Волинь, які ще збереглися в нас, а які на наших землях нищать, науково і об'єктивно висвітлювати питання, що торкаються Волині, об'єднати земляків, помагати їм морально і матеріяльно.

Ми свідомі, що без допомоги всіх волиняків не можемо досягнути мети, а тому звертаємося до земляків та всіх українців — науковців і працівників пера, які мають матеріяли або пам'ятають події минулих років, що зв'язані з Волинню, Холмщиною і Забужжям — передати їх у наші руки для використання.

Статті, замітки, дописи, вістки про все, що може цікавити нашу Волинську Громаду, а також грошові датки просимо слати на такі адреси:

Research Institute of Wolyn
P. O. Box 606, Winnipeg, Man., Canada
Association "Wolyn"

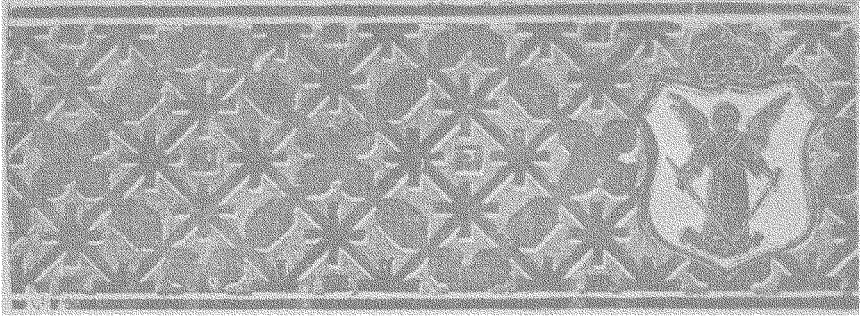
1733 Bleecker Street, Brooklyn 37, N.Y., U. S. A.

Зв Дирекцію Інституту Дослідів Волині:

Інж. А. Шумовський — Голова Інж. М. Бойко — Секретар

За Управу Товариства "Волинь":

Інж. Б. Дзівак — Голова Проф. Ю. Перхорович — Секретар

ПІСНЯ ПРО ПОЧАЇВСЬКУ МАТІР БОЖУ

Ця пісня добре відома з давніх почаївських “Богогласників” та широко розповсюджена на Волині. Нижченаведений варіант її записаний на Підляшші, у селі Довголіська, Володавського повіту, від селянина Максима Карпюка, Доктором Т. Олесіюком, ще перед Першою Світовою Війною. Інший варіант надруковано в “Українському Православному Церковному Календарі на 1949 р.” стор. 35. Штуттгарт. Видання Свящ. Синоду Української Автокефальної Православної Церкви на еміграції.

1. Пасли пастирі овці на горі
І увиділи Матір Божу на скалі.
На тій скалі стопку знати,
Де стояла Божа Мати, —
Там воду беруть
Всім вірним дають . . .
2. О Пречистая Діво Маріє,
Що в Почаєві ікона Твоя,
Чуда Твої над чудами
Показала над турками, —
Бо Твоя сила
Турків побідила.
3. З города Збаража в Почаїв прийшли,
Много народу—християн знайшли,
Зачали ся уганяти,

ПІСНЯ ПРО ПОЧАЇВСЬКУ МАТІР БОЖУ

Як би Почаїв достати, —
Раду складають,
Всі ся змшляють.

У вівторок рано браму облягли,
Законникові главу істяли.
Він взяв, несе свою главу,
Матці Божій дає славу, —
Перед образ паде,
Дух свій предаде.

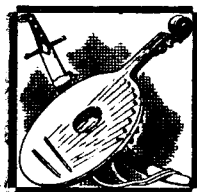
ЛІРНИК У ПОЧАЄВІ

5. У монастирі плачуть, ридають,
Руки підносять, крижом падають..
— “Змилуй же ся, Діво-Мати,
Не дай же нам погибати
В нещасній долі,
В турків неволі!..”
6. Іов Залізо перед Марією
Став, на облаці всім видимою,
Просить Пані Монархині:
— “Не опускай той святині,
Яко Цариця
І Владичиця!”
7. Божа Мати всім ся з’явила
І омофором вірних покрила.
— “Не бійтеся, християне,
Не візьмуть вас бусурмане
У свої руки
На тяжкі муки!”
8. Турки-татари сміло ступають,
На гору стріли, як дощ пускають..
Уганяють ся з мечами,
Мають стрельби за плечами, —
Їх же всі стріли
Назад летіли.
9. Крикнув на військо турецький паша:
— “Всі ми погибли, недоле наша!
Назад стріли ся звертають
І нас самих забивають, —
Ще я такого
Не зрів дивного!”
10. З того татари всі дивували:
— “Такого чуда ми не видали..
Знати, з небес Божі сили
Полки війська заступили,
Нас проганяють
І убивають!”
11. — “Ви, християни, — турок питає,
Що то за Пані вгорі сіяє?
З Нею військо із мечами

ПІСНЯ ПРО ПОЧАЇВСЬКУ МАТІР БОЖУ

Наступає все за нами,
Не йде землею,
А облаками . . .”

12. А християни так їм сказали:
— “То Мати Божа стоїть з Ангели,
Її образ в монастирі
Славний, чудний в Божій силі,
Котору має
І всім з’являє!”
13. З страхом великим турки кричали,
Божую Матір “Божкою” звали:
— “На облаці стоїть “Божка”
З Нею прийшло много войська, —
Недоле наша,
Забитий паша!..”
14. Турки-татари назад рушають,
З коней падають, карки ламають,
З Почаєва утікають.
Невольников зоставляють,
Бо Божа сила
Всіх побідила!..

ЗАМОК КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

Ю. П.

Назва “Волинь”

Походження назви “Волинь” уже віддавна становило предмет зацікавлення вчених, але досі без задовільних вислідів. Ще в 1809 р. Русов випроваджував назву Волині “Вельгінія” від “вола-гнати”¹⁾. Від Русова це пояснення дісталосся до інших авторів. З низки вчених, які пробували вияснити походження цієї назви, заслуговує уваги думка рос. вченого, акад. Шахматова, який зв’язує слово “Волинь” з означенням “країни волохів”, тобто кельтів. Останнім часом д-р Я. Рудницький у розвідці “Назва “Волинь” випроваджує її з двох коренів одночасно: з “веліти” і “воліти”²⁾.

Не можемо погодитися з цим припущенням д-р Рудницького, по-перше, тому що нам не відомі випадки походження одної незложеної назви від двох різних коренів; по-друге, багато з назв на **инь**, наведених д-р Рудницьким на доказ, у дійсності мають тверде закінчення або зовсім інше походження.

На стор. 16-ій згаданої розвідки д-р Рудницький наводить назву села “Узинь” (Станиславів), яку випроваджує від “(в)узол”. У Галичині маємо: Узвал (Дорогобич), Узів (біля Болехова)³⁾, Узвин (Станиславів)⁴⁾. Назви походять від імені народу узів, що кочував у наших степах⁵⁾, рештки якого досі живуть у Бесарабії під назвою гагаузів.

¹⁾ Теодорович: “Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии”, т. I, ст. 6.

²⁾ Я. Рудницький: “Назва “Волинь”. Волинь у боротьбі за волю України”, част. I, Вінніпег, 1952, ст. 19.

³⁾ Мошков: “Скифы и их соплеменники фракийцы”, Варшава, 1896, ст. 3.

⁴⁾ Ibidem, str. 3, Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej — слово “Uzin”.

⁵⁾ Конст. Порфирогенет: “Изв. Гос. Ак. Н”, Вып. 91, ст. 10.

Народ цей тюркського походження⁵⁾, від його осель лишилися назви згаданих сіл. Назва “Кобринь” (Берестя) від XIII віку (грамота Володимира Васильковича) до наших днів має тверде закінчення **Кобрин**. Крім того, це назва кельтська. Ніякого “Козлинь” на Рівенщині нема. Був і є **Козлин**⁶⁾. Не існує й “Добринь” на Острожчині, лише **Добрин**⁷⁾. Так само на Дубенщині **Збитин**⁸⁾, не “Збитинь”. Обидва М’ятини — рівенський і здолбунівський мають тверді закінчення: **М’ятин**⁹⁾, не “М’ятинь”. На Рівенщині існує **Житин**¹⁰⁾ (Великий і Малий) і лише поляки називають його “Житинь”.

Назву “Хотинь” (Дубно) — у дійсності **Хотин**¹¹⁾ — д-р Рудницький випроваджує від “хоть (жінка), хотіти”. (Як би було так, то напевно всі села Волині були б Хотини). Хотин на Дубенщині, Хотин (Рівне—Селище), Хоцінь (Рівне—Кустин), Хоцюні (Рівне—Бугрин: “Куток”), с. Кодня та р. Коденка (Житомир) — усе це назви, що походять від імені кельтського племені Котинії (по-кельт-іберійськи ‘копачі ям’)¹²⁾, останнього, яке залишилося було в Чехії від сильного колись кельтського народу Вольків — Тектозагів. Котинії жили в Моравії аж до проходів у верхів’я Висли. Коли в 172-174 рр. по І. Хр. імп. Марк Аврелій, після Маркоманської війни, наказав котиніям перейти до Паннонії, то частина перейшла, а частина, видно, не послухалась і рушила на північ, до теперішньої Польщі, де маємо кілька назв цього кореня, та на північний схід, на Волинь. Котинії добували залізо¹³⁾ з лімоніту (залізна руда), а тому їх оселі бачимо передусім в околицях, де виступають лімоніти. З названих місцевостей нам відоме існування лімонітів в околицях Селищ (Рівне), де, крім Хотина, маємо села Желізницю, Рудню-Погорілівську, Харалуг¹⁴⁾ над берегом Гориня біля с. Бугрин (Хоцюні) та в с. Хотин (Дубно).

Назва ріки Горинь не жіночого, як твердить д-р Рудницький, а, **переважно, чоловічого роду**: “Пішли твої качки з Горинем”, “Сидів над Горинем (ніколи “над Горинню”). Хоч буває і жіночий рід — “Стара Горинь”.

5) Теодорович: т. II, ст. 535.

6) Ibid. I. — 776.

7) Ibid. II. — 913.

8) Ibid. II. — 716.

9) Ibid. II. — 465.

10) Ibid. II. — 1117.

11) Dr. Eman Simek: “Keltové a Germáni na našich zemích”, st. 69

12) Tacitus: Germania 43 — “Cotini... et ferrum effodiunt”.

13) Харалуг — гарг.

Ще маємо великі застереження до деяких слів, напр.: “Угринь”, правдоподібно, походить від “угри” (мадьяри), не від “угор”; “Смердинь” — від давнього “смерд” (селянин), не від “смердліти”; “Злинь” — від назви народу злинці. Не маючи, однак, певних даних, не можемо заперечити.

Маємо враження, що закінчення на —инь у наведених д-р Рудницьким назвах — це спроба полонізації українських назв польською адміністрацією і для науки матеріалом служити не можуть.

Не можемо погодитися з поясненням автора про виникнення назви “Волинь” від “наказів”, які видавано з міста (ст. 20). Коли місто засновувано і давано йому назву, воно ще нікому нічого не “веліло”. Свій розвиток м. Волинь завдячує географічному положенню в центрі торговельних шляхів на схід та з півдня на північ, до Балтики, куди їздили по бурштин. Можливо, що через м. Волинь ішла торгівля бурштином з-над Гориня (Домбровиця), де гарний бурштин знаходять і досі.

Щоб зрозуміти походження слова “Волинь”, треба розглянути, де і хто його вживав. У “Нестора” (Іпатський список) читаємо: “Дуліби же живяху по Бугу, кде нині Волиняне”¹⁵). В іншому місці Іпатський список має цікаву похибку: “Бужане зань сідят по Бугу, послі же Неволиняне”¹⁶) (в інших списках маємо в цьому місці “Волиняне”). “Се бо токмо язык словенск в Русі... послі же Велиняне”¹⁷). По місто: “Ярослав приде к Волиню”¹⁸).

Араб аль-Масуді пише: ...“з цих племен одне в старовину мало владу, його царя звали Маджак (варіанти: Махак, Махаль, Бабак), а саме плем’я звалося Валінана (вар.: Вальяна, Вальмана, ... Валмая, Лабнана)¹⁹). Орієнталіст Гаркаві думає, що ім’я “Валінана” вказує або на Волинян, або на Wanuli чи Winthi. Орієнталіст Шармуа додає ще Wilini між Лабою та Одером. Як бачимо, на арабські тексти у філології спиратися трудно.

Із західноєвропейських анналістів Волинь згадує “Географ Баварський” (X.в.)... “Buzani habent civitates CCCXVIII... veluanzani LXX.”²⁰).

¹⁵) Літопис за Іпатським списком. Вид. Арх. Ком. 1871 р., стор. 7.

¹⁶) Ibid. st. 6.

¹⁷) Пушкинская летопись, ст. 14.

¹⁸) Лаврентіївський список. Рік 1018.

¹⁹) Гаркаві: “Сказанія мусульманских писателей о славянах и русских”, ст. 136 і 163.

²⁰) Бужани мають міст 318 . . . волинці — 70.

Monum. Hist. Pol., Lwów, 1864, t. I., st. 10 X 11

У російській біліні кн. Володимир видає Путятичну заміж . . .
за сине море, за Волинское
ко тому, ко острову, ко Дольському²¹).

Чорне море тут назване "Волинське".

В Карпатах маємо річечку "Волена", доплив Гнилої (на схід від Завадова). Думаю, що до цього можна долучити назву "Велюнь" (Рівне). В літописі згадується м. "Волинь" ("Велинь") над Бугом (біля с. Городок).

Стільки на українських землях.

Поза Україною назви з тим самим коренем зустрічаються над Балтикою, де маємо острови з кельтськими назвами (в давнину) "Руяна", "Волина". В Чехії, там де колись жив кельтський нарід Вольків-Тектозагів, залишилися досі кельтські назви 'Voline', 'Voliňka' 22). В Польщі (етногр.) маємо села: Волинь (Лодзь), 2 села Волиньце (Білосток), Волиньце-Голобуж та Волиньце-Раковец (Люблин), а, крім того, багато дрібних осель, які, правдоподібно, мають вторні, виниклі в нові часи, назви.

Кельтські назви того ж кореня, старі, уже неживані: Velunia²³) (острів, Британія), Velunum (Belunum) — (місто Венетів), Voluniacus (vicaria, Франція), Volonno, Volonium, Volonensis (міста), Volana (річка, доплив По), Volonensis civitas (Іспанія), ім'я бога Velenus-Belenus. Існувало власне кельтське ім'я 'Vellino'. Сюди треба віднести сучасну назву "Вальони" у Бельгії.

Що назва "Волинь" походження кельтського, стверджує факт наявності на Волині (в Галичині та решті України) дуже численних назв місцевостей кельтського походження, кельтські слова в мові, сліди кельтських культурних впливів. Для прикладу, наведу кілька-надцять назв місцевостей.

У сусідстві з м. Велинь знаходиться с. Сагринь (Грубешів), яке має безсумнівне закінчення — **инь**. Назва походить від кельтського слова "sargos", що значить "міцний", "сильний". М. Белз — кельтське "belsa" = зелена трава; с. Русів (Володимир), Русивль (Рівне), Русилів, Русанів (Львів) — від кельтського "rus" чи

²¹) Болотенко: "Стародавня руська Березань". Археологія. Київ, 1947, ст. 39. (Подано текст без перестарілих поправок: "Хвалиское", "Кодольському".

22) Ceskoslovenska vlastivéda. Díl. I, st. 32, 33, 311, 399.

²³) Кельтські назви (без окремих відсилачів), взяті з праці: Alfred Holder — "Altceltischer Sprachschatz", 1909. (За алфавітом).

“ros”. “Ros” по-староірландськи означає “кінь”²⁴). “Rus” - “Rut-heni-Ruteni” — назва кельт. племені. Берестя над Бугом, Берестечко (Дубно) — кельтське “Brestus”; р. Стир — кельтське “Stura”; Олика (Луцьк) — “Olicana” (назва міста); Дубно (у “Нестора”: ’Доубно’, ’Добно’)²⁵) за Свенціцьким кельтське—глибокий. Сербське “дубоки” = глибокий. У Гольдера знаходимо кельтські слова: “Douбно”, “Dobно”; “duba” = темний, чорний. С. Оржев (Рівне) від кельтського “orget”, “orgia” = смертельний удар; с. Бронники (Рівне), Бронне (Луцьк) — “Broniacus”; с. Борбин (Дубно) — “Borbona”; с. Липа (Дубно) — від “lip” = подібний, “Lipra”, “Lipraasa” (назви місцевостей); с. Сураж (Крем’янець), Сурож (суч. Судак на Криму) — кельтське “sur” = смуток, біль; м-ко Почаїв, р. Почайна (“Нестор”) — кельтське “pokio”, “Pociacus” (місто, Франція) с. Пуріоти (Острог) — “Buriates” (плем’я); с. Бранів (Рівне) — “Brannevi” (плем’я); с. Тинне (Рівне), Тинне (Рівне — Немовичі) — “Dunos”, сучасне англ. ‘town’, наше “тин” — огорожа, укріплена оселя, замок, місто; річка Стубла — кельтське “Stublo(n)”; р. Вілія — “Vilia”; м. Балта (Поділля) — кельтське “Balta”; м. Бар (Поділля) — кельтське “Baga”, “Bere”; м. Галич, Галац (“Малий Галич” — Бесарабія) — “Gallieus”. Назви давніх жителів півдня України, оселі яких доходили до моря: Тіверці — кельтське “Tiverius”, “Tiburi”; Уличі — староірландське “ulcea” = пташиний крик.

Археолог Болтенко звертає увагу на подібність назв морського берега біля острова Березань²⁶) у гирлі Дніпра — Білобережжя та передмістя м. Володимира, як також на подібність поховань на Березані та у волинських деревлян.

У Талмуді маємо назву подібну до “Волинь”, яка, думають, означає матерію на одяг²⁷). Араб Шегаб-Едлін (XIV в.) пише, що льняна одежа, яку доставляють з землі Русів, дуже ціниться в Делі (Індія)²⁸).

²⁴) Kuno Meyer: “Zur keltischen Wortkunde. Sitzungsbericht der Kön. Preuss. Akad. den Wissenschaft. Jahrgang 1913, Seite 633.

²⁵) Літопис, Іпатський список, 1149 р.

²⁶) Археолог Болтенко (Археологія, Київ 1947) випроваджує назву “Березань” від трацького “Berksana”. На нашу думку, назва кельтська — чи від “Beresis”, чи “berg-samos” (літній горбок), чи теж “bergsana”.

²⁷) Гольдер: Слово “Velaunia”.

²⁸) Тебенцьков: “Древнейшія сношения Руси с Прикаспійскими странами и поема “Искандер Наме”, ст. 72.

Звертає на себе увагу факт, що музичний інструмент “волинка” (англ. “Bagpipe”) є національним інструментом ірландців, найбільш чистих нащадків кельтів у наші дні.

Крім наведених прикладів, ще маємо багато (коло 100) кельтських назв на наших землях, проте не можемо з певністю сьогодні визначити, звідкіля назва “Волинь—Велинь” прийшла до нас. Певне, що вона кельтська. “Vel” означає в кельтській мові “ліпший”, “vellauno” = добре. “Vellauno-dunum” — “замок Велляу-він” чи “Добрий замок”. Від цього кореня, правдоподібно, походить назва с. Веледники (Житомир) — (множина, бо село складала назва Волинь. Більш правдоподібно, здається, думка акад. Шахматова, який в’яже цю назву з назвою кельтського народу Вольків.

Кельти, а передусім вольки, перші навчилися холостити звірат. Араб Ібн-Хордабе пише: “... вивозять з Андалуз до Маграба і Єгипту... крім того слов’янські євнухи... їх привозять з краю Франків, де їх холостять”²⁹). Холощений баран на Харківщині — “валах”. “Валахай” — скопєць³⁰). Д-р Е. Шіmek пише³¹): “Ім’я Вольків у Германців стало загальним означенням Кельтів.. Walah, Walh... Walch. Слов’янське “Vlach”.

Акад. Шахматов, який у 1916 р. ще не припускав можливості оселення кельтів на Волині, пише³²): “Незрозуміла присутність на Волині неслов’янських назв, а між тим вони є: Ібр, Кодра, а також “Стір”³³). Припускає, що слово “Волинь”, німецька форма “Valhuni” і “Velhuni”, дісталось від німців і означало країну волохів, себто кельтів. Акад. Шахматов, не припускаючи присутності кельтів на Волині, добачав тут німецьке посередництво, що цілковито зайве. Згадаймо, що “віл—вол-а” = холощений бик. Подібність назв “Волинь—вол-а” не випадкова і вказує, на нашу думку, на походження обох слів від одного кореня — імені народу вольків, що згоджується з думкою акад. Шахматова.

Уже згадані Volci Tectosages у IV віці перед І. Хр. з’явилися над середнім Дунаєм. Від них лишилися в Чехії назви “Voliné”, “Voliňka”. Однак, народу з іменем Волян, як свідчить дослідник

²⁹) Гаркави, ст. 222.

³⁰) Б. Грінченко: “Словник української мови”.

³¹) За Мюллером: “Die Heimat des Volcae“. Simek, 26, 27.

³²) А. Шахматов: “Введеніє в курс історії русскаго языка”, Петроград, 1916, ст. 37.

³³) Всі три наведені назви знаходимо в Гольдера як кельтські.

кельтів у Чехії д-р Шіmek, там не було. Були Дуліби (Doudleby) та Лучани, імена яких зустрічаємо на Волині, що свідчить про тісний зв'язок Волині з Чехією.

Однак, кельтські впливи йшли на Волинь не лише з Чехії. Острови на Балтійському морі — “Руяна” чи “Ruthaina”, що рівне “Русь”, “Русина”, острів “Воліна” вказують на присутність кельтів над Балтикою. Давня назва слов'ян “Венети” (фінські племена досі називають слов'ян “Венден”) — кельтська. Походить вона від назви народу Венетів³⁴⁾ (Венедів)³⁵⁾, які жили над берегами Атлантичного океану й були відомими мореплавцями. Вони біля берега Балтійського моря проникли на слов'янську територію, і тому фінські племена назвали слов'ян їх іменем.

До жителів балтійських островів відносяться слова араба ібн-Даста: “Русь живе на острові” і аль-Мукадессі: “На нездоровому острові”³⁶⁾. Назва Балтійського моря — кельтська (“біле”). Одне з усть р. Німан має кельтську назву “Русс”. Над озером Ільмень знаходиться “Стара Русса”. Імена перших князів “Русі”: Рюрик, Сінеус і Трувор—кельтські. Rur-rix³⁷⁾, Sinnius, Truvil. Ці дані не лишають сумніву, що над Балтикою було багато кельтів, особливо після погрому Венетів у Галлії Юлієм Цезарем у 46 р. перед ІХ.

Акад. Шахматов звернув увагу на вказівку Таціта, що мова народу Естів (над Балтійським морем) подібна до мови британців, яка Тацітові була добре відома. “Ця вказівка та ще інші причини схилили мене, — пише Шахматов, — кілька років тому визнати Естів за відірвану від кельтської мовної сім'ї східну її галузь”³⁸⁾.

³⁴⁾ G. I. Caesar. c. V. G. II, 8 — 1. “naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt”. T. Livius. Epit. 104. “Caesar Venetos, gentem Oceano iunctum, navali proelie vicit.”

³⁵⁾ Bohumil Sladěk: Záhady venetských nápisů. “Mnima“ 1926. ст. 235. (Тожсамість імен).

³⁶⁾ Гаркави., ст. 270 і 283.

³⁷⁾ У Гольдера (слово “Ruricius”), між іншим, знаходимо: Ammian: “Rurici praesidis” Sidonius: “Ruricio suo salutem”...; Aurelian: “Ruricius deo propitio Lemovicae civitatis episcopus” і т. д. (Слово “Rix”). “Rix” — король. В нашому літописі читаємо: “рикс... рекше король”. (Пашуто: Очерки по истории галицко-волинской Руси. Акад. Наук. СССР. 1950., ст. 109).

³⁸⁾ А. Шахматов: “Введение...”, ст. 39.

Пізніше акад. Шахматов відмовився від цієї думки, бо “бачив слабкість і недостатність доказів”. Однак, можливість згаданої гіпотези в заслуженого вченого доводить, що сліди кельтів над Балтикою дуже значні.

Свідком зносин Волині з берегами Балтійського моря є передусім річка Варяжанка і м-ко Варяж (Грубешів). На Скандинавському півострові знаходимо Варангер-фіорд. Назви ідентичні, що свідчить про зв'язок. Свідком цих зносин, чи, правдоподібно, й мандрівок цілих груп кельтів, може бути частина кельтських назв Волині, а, може, й сама назва “Волинь”.

Відповісти на питання, звідкіля це ім'я прийшло до нас — чи через Балтійське море, чи з Чехії, в теперішній час ми ще не можемо.

Відносно подвійності назв “Велинь—Волинь” можна бути різної думки. Подвійність могла з'явитися на слов'янському ґрунті — перехід коротких “е”, “ерь” (до XI в.) перед “л” в кінці складу в “о” та “ер”. Напр. “вълкъ” з “вълкъ”³⁹). Подібно тому, як маємо назви сіл: Пелча-Повча (Дубно), Велиничі-Вовничі (Дубно). Цей перехід “е” в “о” міг початися ще й за кельтських часів — сказати щось певне трудно, бо про кельтів на наших землях наукові досліді лише починаються.

³⁹) Ibid., ст. 15.

Примітка: Із-за відсутності в нашій друкарні відповідного шрифту, ми не могли в цій статті та в інших передати іншомовних текстів так, як цього вимагає дана чужа мова.

Вид-во.

А. Д.

ЛЕГЕНДА ПРО ЗАСНУВАННЯ ЛУЦЬКА

Діялося це дуже-дуже давно. Хоч місто Луцьк нараховує вже більше тисячі років свого існування, подія, що про неї йтиме мова, мала місце тоді, коли не було ще міста Луцька. Глухі ліси стояли над берегами Стиру і були наче захистом від нападу на великий простір, де опісля виростало місто, стиснене обабіч болотами. Де-не-де виднілися поля оброблювані людською рукою. Найбільше скупчення людських жител-шалашів і землянок було на лівому березі Стиру, де тепер передмістя Гнидава.

Гордо плив Стир старим руслом під Гнидавою. Над берегом великий білявий хлопчина-пастух пас худобу. Стояв літній чудовий день. Хлопця тягнуло до води, скупатися. Зір його милувався сталевосірою поверхнею річки. Раптом, дивлячись проти течії, помітив хлопець щось дивне: якийсь предмет невеликих розмірів плив по воді й поволі наближався до нього. Хлопець швидко роздягнувся і в одну мить опинився у воді біля дивного предмета, що виявився невеликою, добре осмоленою бочкою. Цю знахідку він витягнув на берег та заніс додому.

Вдома батьки розбили бочку і знайшли в ній кусок шкіри з якимись написами. Не вмів ніхто того прочитати. Отже, сховали шкіру, чекаючи відповідної нагоди, щоб розкрити цю таємницю.

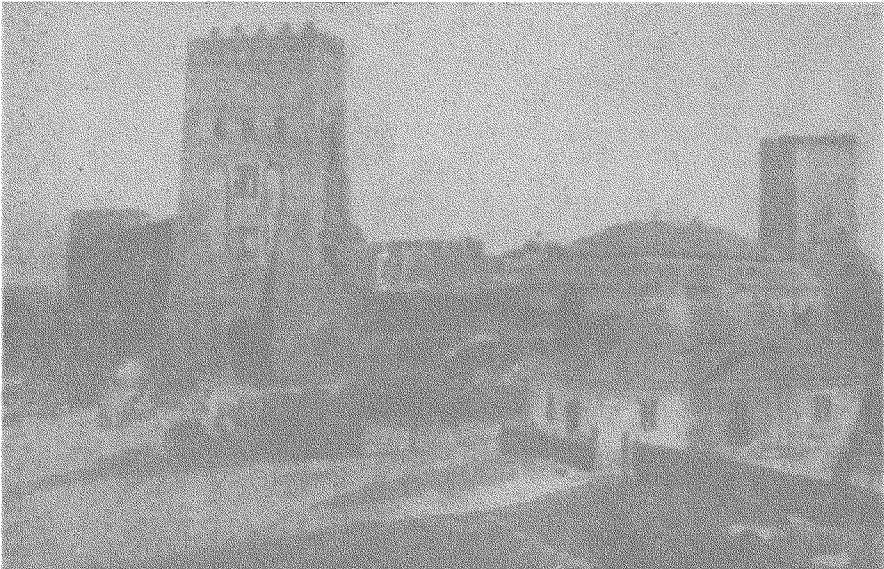
Чекати довго не довелося. За декілька днів прибули якісь люди, що йшли за течією ріки, та питалися, чи не знайшов хто бочки в Стирі й не витягнув її з води. Тимчасом про подію з бочкою знала вже вся околиця. Цих людей скеровано до батьків пастуха. Вони прийняли невідомих людей по-старослов'янському — широко й привітно — але не без особливого хвилювання й цікавості. Та прибулих не треба було розпитувати. Вони самі негайно розпочали бесіду.

— Ми, послаи з міста Перемиля над Стирєм, виконуючи волю віча наших горожан, ішли шукати бочки з документом на право заснування міста. Уже декілька років у місті нашому нема спокою. Все свари, бійки, непорозуміння. Не стало спокійного життя. Той хоче цього, а той того. Отже, постановило наше віче всім нам переселитися в іншу місцевість, може, там минеться незгода між на-

ми. Для того ми постановили документ на право заснування міста покласти в бочку та кинути її в Стир. Туди, де її знайдуть, ми й переселимося.

Минуло ще трохи часу, і там, де тепер Луцьк, заснувалося нове місто. Виросло, мов з-під землі, дуже добре укріплене городище. Лише не мало воно ще назви. Старою назвою перемильчани не хотіли називати міста, а нової не придумали. Нарешті одному із старших спало на думку запитати хлопця-пастуха, як йому наймення, і від його імені назвати місто.

Виявилось, що називається він Луцько. Отже, й місто назвали Луцьком, на честь того хлопця, що витягнув бочку із Стиру і заважив на долі перемильчан, що, прибувши на нове місце поселення, жили вже надалі в повній згоді й любові між собою.

Замок Любарта в Луцьку.

Це, безперечно, легенда. Проте, у ній є трохи правди. Теперішнє село Перемиль, біля Берестечка, за княжих часів, приблизно до XIV-XV ст., було містом. Жив там у ньому якийсь час князь.

Данило. Перед самим приходом татар, у 1241 р., припадає найбільший розвиток цього міста. Пізніше воно починає підупадати. Його упадок спричинили татари та інші причини економічного характеру.

У XIV ст. починається раптово сильний розвиток міста Луцька, яке в тому часі стає столицею Волині на місці Володимира. Багато людей із спустошеного татарями й підупалого міста Перемиля переселюється до Луцька. Тоді саме могла серед жителів Перемиля виникнути вищезгадана легенда, яка живе ще й досі серед перемильчан, від яких чув її автор цих рядків у 1940 р.

Свідком старої слави Перемиля залишилося досі величезне городище над Стиром, де в 1940 р. Волинський Історично-Краєзнавчий Музей переводив розкопки та знайшов рештки різних керамічних виробів, старі скляні візантійські браслети, залізні закінчення стріл та інші пам'ятки нашої старовини.

Щодо назви міста Луцька, то первісно, з XI до XIV ст., називався він Лучеськ, і тільки пізніше, з XIV ст., прийнялася теперішня назва — Луцьк.

А. Дублянський

Замок Любарта в Луцьку

Над Стиром, у старому місті Луцьку гордо підіймаються вгору вежі давнього замку Любарта. Не одну подію пережив цей замок у своїх мурах. Історія його нерозривно зв'язана з містом і з його населенням. Радощі і смуток сплелися тут разом і зацікавили його мурах. Тільки той, хто вміє читати із старих мурів історію, той відчує всю таємницю століть, відтворить у своїй уяві не одну яскраву подію минулого.

Місце, на якому збудовано цей замок, як свідчать археологічні знахідки, було заселене ще в доісторичні часи. Чудове оборонне положення, глибока ріка, навколо болота — усе це стягнуло сюди людей, наших прапредків, які збудували тут городище. Ріка Стир, що в той час була важливою торговельною артерією, відіграла також не абияку роль у розбудові міста Луцька, що стало другим по значенню містом на Волині після Володимира. За княжих часів на місці теперішнього мурованого замку Любарта стояв дерев'яний замок луцьких князів.

У першій половині XIV ст. Волинь переживала непевні часи. В 1323 р. померли останні Романовичі — кн. Андрій і Лев. Їхнього наступника, небожа цих останніх, Юрія Тройденевича, що походив з польсько-мазовецьких князів, отруїли бояри в 1340 р. та покликали на галицько-волинський престол литовського княжича Любарта, що був одружений з донькою одного з останніх Романовичів.

Любарт, син відомого литовського князя Гедиміна, прийняв ще за молоду православну віру та охрестився ім'ям Димитрія. Він засів спочатку у Володимирі, старій столиці Волинського князівства, і звідси правив Волиню і Галичиною. Майже все його князування проминуло в невпинній боротьбі з Польщею та Угорщиною за панування над родючими землями Галичини й Волині. У цій боротьбі підтримало його місцеве українське населення, бо Любарт-Димитрій зв'язав свої ідеї з ідеями цього населення та все своє

життя боронив його прав до вільного життя. Боротьба була важка і нерівна. В наслідок цієї боротьби в 1349 р. Любарг утратив Галичину, але Волинь він удержав у своїх руках до самої смерті.

Дуже часті напади на Волинь поляків спонукали кн. Любарта-Димитрія перенести свою столицю з міста Володимира до Луцька, що лежав далі від кордонів Польщі та мав краще природне оборонне положення, ніж Володимир. Тут, у Луцьку, цей князь на місці старого замку своїх попередників заклав новий великий мурований замок у готичному стилі, у формі трикутника з трьома вежами по кутах. Будова цього замку, що розпочалася десь у половині XIV ст., тривала дуже довго. Не будучи ще зовсім закінченим, замок за Любарта перетривав не одну облогу поляками та, завдяки хоробрій обороні його місцевим українським населенням, ніколи не піддався ворогам.

Після смерті Любарта (1387) в Луцьку панував ще декілька років його син, кн. Федір, за якого Волинь утратила своє, більшменш, незалежне становище і стала провінцією Литви.

Луцькому замкові ще раз довелося відіграти свою важливу роль у подіях за литовських князів Витовта і Свидригайлла. Особливо на цього останнього князя покладали свої надії українці, що під його проводом сподівалися вернути втрачену волю. Коли, в 1409 р., кн. Свидригайлло за свої потаємні зносини з німецькими лицарями опинився у в'язниці в крем'янецькому замку, українські бояри визволили його та захопили також луцький замок. Одначе, не вдалося їм там довго втриматися, і Луцьк знову перейшов до Витовта та став за нього немов другою столицею Литви.

В 1428 р. луцький замок гостив у своїх мурах коронованих осіб з усієї майже Європи. Різні питання вирішувалися тоді на цьому з'їзді монархів, але найважливіше, задля чого вони прибули до Луцька, — була проєктована коронація Витовта, що хотів стати незалежним від Польщі королем Литви. Запрошені Витовтом гості не дочекалися цієї врочистої хвилини та мусіли роз'їхатися з Луцька, добре тут попоївши та набавившись полюванням. Причиною такого звороту справи було затримання поляками послів від німецького імператора з короною для Витовта. Це так засмутило князя, що він незабаром помер.

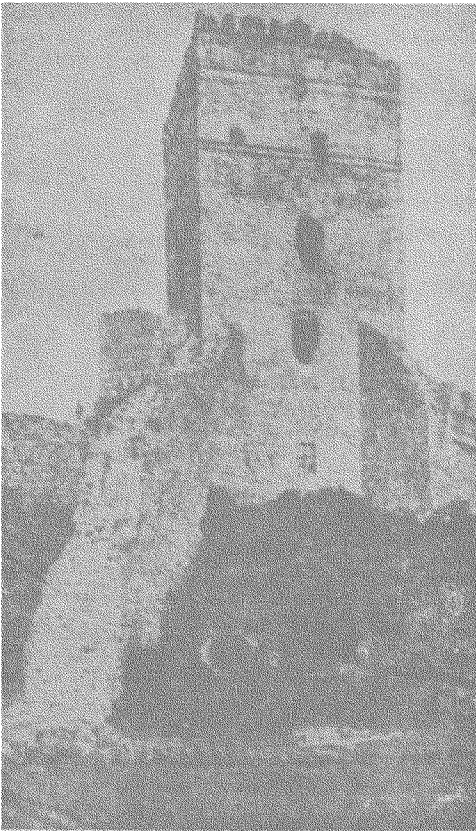
Після смерті Витовта великим князем Литви став Свидригайлло. Проти нього виступав, одначе, польський король Ягайлло, який з великим військом вирушив на Волинь та літом 1431 р. зайняв тут низку місцевостей. Проте, в Луцьку він зустрів завзятий опір українського війська, яке замкнулося в луцькому замку під проводом Свидригайллового воеводи, українця Юрші, і не тільки видер-

жало кількатижневу облогу замку, але, нападаючи з нього на поляків, нанесло їм важкі втрати. Ягайло тимчасом замирився із Свидригайлом, але не перестав виступати проти нього. Нарешті в 1435 р. Свидригайло був позбавлений волинської корони та залишився тільки волинським князем, живучи в луцькому замку до самої смерті (1451 р.).

Після Свидригайла Луцьк не мав уже своїх князів та ділив загальну долю Волині. Луцький замок, проте, залишився важливим політичним і релігійним центром українського життя на Волині.

Тут знаходилася кафедра луцьких православних, а пізніше греко-католицьких владик. Луцьку єпископію вперше згадується в літописах у другій половині XIII ст., коли саме вона, як припускають, була заснована. Кафедральний собор св. Івана Богослова знаходився ближче північно-східної стіни. Ліворуч нього стояла єпископська палата, біля так званої владичої вежі, яку мав утримувати своїм коштом луцький владика. Кафедра була дерев'яна і в другій половині 18 ст. згоріла. На її місце владика Сильвестр Рудницький почав будувати нову муровану церкву, але не докінчив. Донедавна на місці вівтаря цього храму стояв великий залізний хрест.

Біля в'їзної брами праворуч, в напрямі до вежі Свидригайла, стояла княжа палата, в якій упродовж багатьох століть відбувалися різні з'їзди української волинської шляхти та так звані гродські й земські суди. Довший час у першій половині XVII століття тут

Східна башта замку
Л ю б а р т а

працював Іван Виговський — пізніший гетьман. Не раз у мурах цього замку лунали слова протесту української православної шляхти проти утиску поляків, до якого приєднувалися голоси побожного луцького міщанства, зорганізованого разом із шляхтою в славному Чеснохресному Братстві.

Луцький замок гостив також і Тараса Шевченка, який, подорожуючи до с. Верби біля Ковля, де змалював старовинну українську церкву, по дорозі завітав до Луцька. В мурах цього замку дуже часто мала перебувати, будучи ще дитиною, Леся Українка, що в 80-90-их рр. минулого століття жила в Луцьку, спочатку в будинку над Стиром, а пізніше в будинку біля костьола, на розі вулиць Костьольної і Домініканської. Свої враження вона описала в деяких своїх поезіях.

Рештки колишнього замку Любарта в Луцьку промовляють до нас мовою історії. Замок Любарта не тільки свідок славних подій. Збудований українськими руками для оборони українських земель, він наша дорогоцінна пам'ятка минулого.

Д-р Лев Мишуга

1918 рік у Володимирі

Спогади д-р Л. Мишуги описують події у Володимирі в 1918 році, коли Ковельський і Володимирський повіти були під австро-угорською Окупацією.

Спогади ці були опубліковані в органі Уряду Західної України "Республіка", в 1919 році, під заголовком "Волинь", а пізніше, у цьому ж році, їх видала в Кам'янець-Подільському редакція "Стрільця" п'ятдесятсторінковою книжечкою, форматом 16-ки. Праця ця зовсім не була на Волині знана, тож, користаючи з ласкавого дозволу Автора, передруковуємо її скорочено.

Переворот в австрійській армії.

1. листопада 1918 р., о годині 8,30, увечорі замкнув я денні рахунки Міської Управи у Володимирі і хотів іти на вечерю. Нараз задзвонив телефон, і мене повідомлено, що маю негайно з'явитися в шефа генерального штабу 4. генеральної команди.

Ідучи, міркував я: вулиці чисті, тротуари в місті в порядку, крамниці, квартири штабові недавно вибілені, а навіть комини вичищені, — хіба якась політична справа, або, може, дістану по носі за те, що не реквіруємо приписаного для армії числа худоби.

Так роздумуючи, дійшов я до команди, постукав і увійшов до вітальні. Тут застав я коло 50 вищих офіцерів — всілякого роду комендантів з Володимира й округи.

За хвилину надійшов шеф Генерального штабу, підполковник Поппі. Він говорив, а я, примістившись між піччю й стіною, прислухався до чогось такого, про що ще годину тому й не снилося. Революція в сусідній Польщі, а що далі — мабуть, і в усій Австрії та в самому Відні... Усякі сполучення перервані. Львів занятий Українськими Січовими Стрільцями та частиною українських військ, розміщених у Львові. Це певне, бо так повідомила остання телеграма зі Львова, надана там о 5-ій годині пополудні.

— Живемо, отже, тут на Волині, як на самотнім, але, на щас-

тя, спокійнім Острові, — говорив Поппі, — треба лише цей лад і спокій вдержати всіма силами на майбутнє. Боятися нічого, бо гарнізон має 32.000 війська й поживи щонайменше на чотири місяці. Коли б нам хто загрожував тут на місці або при можливому відступі, то можемо ставити збройний опір . . . Старшинська честь вимагає, щоб ніхто із старшин не покинув свого становища, щоб кожний підтримував дисципліну і то більшу ще, ніж до цього часу, бо того вимагає сучасна хвилина.

Опісля списано стан вояків і старшин, наказано скріпити варту та видано гострі розпорядження.

Вночі я вернувся з наради додому. Вранці прийшов до мене до хати наш фельдфебель і запитав, чи знаю, що сталося. В Ковельських казармах збунтувалися цієї ночі чехо-словаки і вибрали вже вояки свою раду. Шеф генерального штабу, як зачув про те, зтік сьогодні вранці автомобілем, і ніхто не знає куди.

О години 8-ій вранці проходили вже вояки та полонені групами і співали чеських, мадярських та італійських пісень.

Коло 9-ої години з'явився в мене знайомий старшина-чех і заявив, що о годині 4-ій після полудня відбудеться вояцька рада, до якої має ввійти по 12 представників від поодиноких національностей. Він прийшов мене просити, щоб негайно скликати українську вояцьку раду і вибрати представників. У тій самій справі прийшов незабаром до Міської Управи сотник (пізніш отаман) Іван Коссака, і ми розіслали відозви, щоб українські вояки зібралися в школі ім. Шевченка, о годині 2-ій, на нараду.

На зібранні з'ясовано вагу хвилини та вибрано головою ради сотника Івана Коссака й 12 делегатів до Головної Ради. На засіданні Головної Вояцької Ради вибрано Виконний Комітет по трьох вояків від кожної нації і йому доручено ліквідацію майна буйшої австрійської армії на Волині. Саму австрійську армію визнано за розв'язану.

Найважливішим завданням комітету було вдержати лад та уможливити воякам найскоріший поворот додому. Нав'язано зносини з новоутвореними державами, а з українською і польською державами, як державами пограничними, щоб ці держави не робили перешкод при переїзді через їх території, а надто доставляли вагонів та паротягів, потрібних до транспорту 32.000 людей. Ухвалено вислати найперше італійців та мадярів, бо це був найбільш непевний елемент, який перший кинувся грабувати магазини і ширив усюди заколот.

Усі вояки групувалися за національністю біля своїх вояцьких рад, там діставали гроші й харчі, мундири і т.д. Українців було відносно дуже мало, бо лише коло 700, а то з тієї простої причини, що до етапної служби, а ще до того на Волині, не було українців; для них було місце на італійському фронті.

Перебрання влади Міською Управою

Одночасно, як голова Міської Управи з наказу, розпорядився я провести вибори до Управи. Цікаво було мені почути, як поставиться населення до мене, як такого, хто за два роки австрійського урядування не одному, як-то кажуть, залляв сала за шкіру. І коли я ввійшов до залі, почув голос: "А той, у германській шапці чого тут хоче? Геть з цієї хати!" — був то біженець, який недавно вернувся і якому, на жаль, не міг я дозволити оселитися у власній хаті, в якій жили жиди. Таке було розпорядження влади, яка вважала біженців з 1915 року за ворогів та не давала їм навіть доступу до власної хати чи власного поля, так що люди, які мали по три або чотири дома, жили місяцями з усією сім'єю в буді в садку або в стайні з худобою.

В тому моменті, счинився в залі крик, і мені в оборону стали всі присутні, не тільки українці, але й поляки та жиди, а колишній староста Копчинський подякував мені від імені населення за дволітню працю, зазначаючи, що вони добре знають, що я хотів для них зробити, але не міг.

Вибрано Міську Управу — по двох з українців, поляків та жидів, а та вибрала мене міським головою. З уваги на те, що я й так постановив лишитись на Волині, а Управи міста — як єдиної представниці української влади у Володимирі — не було кому з наших людей відступити, я прийняв функцію міського голови.

А правити містом було нелегко. Службовці розбіглися, робітників нема, підвід ніхто не постачає, послуху ніякого і ніяких грошей в касі. Передусім треба було перебрати урядування від попередньої влади, а потім торгуватися за громадське добро — за електрівню, за млини, тартаки і т.д. Все це хотів Виконний Комітет випродати, але я вніс в імені населення рішучий протест проти цього, бо все це було майно міста. Крім того, об'явив я населенню, що, хто буде купувати незаконно випродувані речі, тому пізніше їх буде забрано. Таким чином удалося врятувати багато збіжжя, борошна, картоплі і цілі склади мармеладу та інших продуктів.

Одночасно зорганізовано міську міліцію з 300 людей, до якої попридільовано старшин — місцевих українців, що служили в російській армії. Ця міліція мала перебрати охорону міста в той день, коли від'їде останній транспорт війська.

Проте, не обійшлося без жертв, як з боку війська, так і цивільного населення. Люди з поблизьких сіл та з самого Володимира кинулися до казарм, щоб там купити коня, воза, шкіри або хліба,

а військо, переважно мадяри, щоб розігнати юрбу, стріляли. Не було дня, щоб не привезено до управи кілька трупів. Були це, здебільша, люди найбільшій — біженці, які блукали без хліба й придулки. Ми намовляли українських вояків поступити на службу до міської міліції й лишитися ще якийсь час на Волині, але важко було намовити. Половина українських вояків не чекали транспорту, а вибиралися в дорогу пішки, особливо ті, що жили близько кордону.

Транспорти звільна відходили, і війська меншало. Перелякширили тільки всілякі погослови про те, що на Володимир наступає то польська, то українська армії. Українці не могли надивуватися, чому не приходять українська адміністрація з Луцька та не перебирає влади. Повні магазини харчів, шкір, взуття, амуніції, гвинтівки можна було легко врятувати. Висилали ми делегацію до Сокаля по допомогу, а також до Луцька їздив поручник Мосацький, але допомоги ніякої.

Одного разу, пізно ввечері, прибігає вояк і просить, щоб я прийшов до Комітету в дуже важливій справі. Приходжу туди, а голова Вояцької Ради та сотник Коссак повідомляють, що мають телефонічну відомість, що українські війська наступають у великій силі на Володимир. Призначили мене, одного капітана-німця і ще одного українця на парламентарів і доручили нам виїхати негайно назустріч українським військам та повідомити, що Вояцька Рада об'явила повний нейтралітет і не має тут іншої цілі, як тільки перевезти вояків на батьківщину.

Приходимо на вокзал і тут застаємо пор. Посацького, який вернувся якраз з Луцька. Питаємо, чи правда, що йде українське військо. Він знизнув плечима, узяв мене набік і сказав, що там узгазі війська ніякого нема та що вони, хоч недалеко, не мають поняття, що протягом двох тижнів тут діється. З уваги, однак, на те, що дсходили вісті, що поляки наступають на Волинь, вислали ми урядові звітлення, що українські війська стоять наготові на пограниччі, з тим що мають увійти на територію австрійської окупації тоді, коли виїдуть війська бущої австрійської армії, або коли б мала сюди вмаршерувати якась інша армія. Це урядове ствердження мало ту користь, що піднесло наше значення у Виконнім Комітеті та нагнало трохи страху тим полякам, які вже тоді хотіли забрати владу в свої руки.

У Міській Управі почали ми звільна запроваджувати нові порядки. Передусім ішлося про урядову мову. Усі (крім мене, і ще двоє українців) були за те, щоб урядувати ані по-польськи, ані по-українськи, тільки на "общепонятном язике", бо по-українськи ніхто з них ще не вмів. На українське урядування згодилися тоді,

Коли я поставив їм ультиматум, що, як не згодяться, то всі українці уступають з Управи. Позаводили ми негайно українські квитки, посвідчення, книги і т. д., а одночасно вислали привітальну телеграму до Києва з клодею повороту Володимира до матірнього пня, а надто вислали делегацію в Житомир з просьбою, щоб була українська влада.

У місті почалася одночасно організація поляків, підтримувана польською Вояцькою Радою. Організували вони "Комітет обивательські" і свою летючу кінну міліцію, якої вживали до роз'їздів у повіті. Польська Вояцька Рада доставляла їм зброю, амуніцію, мундири і т. д. Це спричинило закол т у місті, бо пішли чутки, що поляки мають контакт з польською армією, яку хочуть спровадити до Володимира та захопити владу. В тій справі інтерпелював навіть на засіданні Головної Вояцької Ради сотник Коссака і домагався суворого нейтралітету збоку польської Вояцької Ради.

Щоб порозумітися в різних спільних справах, скликано на пропозицію поляків у Миській Управі спільне засідання, на яке вислали поляки десять старшин, а українці також таке саме число. На самім вступі склали ми заяву, що тільки тоді можемо приступити до обговорення поточних справ, коли поляки складуть декларацію, якою визнають, що Волинь — це територія Української Держави та що український народ є тут народом суверенним. По двох годинах нарад поляки таку декларацію до протоколу склали. Підписали ту декларацію також Голова Горожанського Комітету гр. Красіцький та капітан міліції Гужковський. Опісля обговорено різні справи, а передусім справу міліції. Стало на тому, що я в імені Миської Управи згодився, щоб поляки зорганізували собі Окрему міліцію, найбільш з 30 людей, та щоб інструкторами там були поляки і команда польська з тим, що та міліція буде виключно для потреб та під контролем міста, а без моєї посвідки не вільно буде нікому з міліції виходити за місто, ані носити зброї.

Тимчасом військо звільна виїздило. Виїхав наш український транспорт з сотником Коссаком. Була це велика шкода, але іншого виходу не було: вояка не можна було вдержати. Лишилося кілька вояків та декілька старшин, як пор. Лашкевич, Новицький, сот. д-р Давидяк і інші. Але їх допомоги, як людей на Волині чужих і з місцевими відносинами необізнаних, не можна було відповідно використати.

З решток війська організували ми кіш, який умістився в так зв. білій гімназії, найкращому і найбільшому будинку у Володимирі. Туди ми звозили харчі, амуніцію, зброю, мундири і т. д. з тим, що все мало бути зроблене у великій таємниці, так щоб усі

були певні, що там розташовано цілий гарнізон. Це помагало мені утримувати місто в більшій дисципліні.

Нарешті надійшов день, коли мав від'їхати останній транспорт з 4.000 вояків. Був це найстрашніший день, який я в житті пережив. В Управі не можна було висидіти, народу стільки, що важко було вийти з хати. Телефон не переставав дзвонити. З усіх сторін Волині, де були українські школи, та українці з Устилуга, Ковля, Матієва, Любовні і т. д. питають, що мають робити, бо польські війська надходять і мали вже зайняти Любомль. У місті суцільна анархія. Військо порозбивало всі магазини і розкрадало все, що там було. Випродували на власну руку коней, худобу, вози, збіжжя, машини і т. д. На перебраний і оцінений Міською Управою на 500 тисяч корон консум, який містив тільки вина, ліквори та горілку, кинулася і так вже підпита вояцька юрба з багнетами в руках, розбивала на місці пляшки, випивала їх, а решту, що тільки міг хто забрати, тягнули до вагонів. Дорогу пробивала собі також багнетами. Досить, що в той день знайдено біля вокзалу коло 80 трупів, не враховуючи ранених. Стрілянина по місту як день так ніч така, що не можна було на місто показатися, щоб позбирати трупів.

Одночасно приходили вояки заняті при тих магазинах та складах, які перейняло місто, і допомагались Окупу, бо інакше всі магазини сплять та понижать. Треба було викупити друкарню, електривню, кіно та інше. За саме кіно, що мало дуже гарну апаратуру, треба було заплатити воякам (самі чехо-словаки) 16 тисяч корон. — кожному по тисячі корон, бо було їх 16. Уже облили були будинок нафтою, а половину владів розібрали і поховали так, що, якби ми не були склади викупу, було б усе згоріло.

Одночасно горіли магазини в сіню, вокзал та "Ковельські казарми". Не знати було, до чого братись. До вокзалу можна було приступити тільки вночі, як від'їхав транспорт. Магазины тягнулися більш, як на кілометр, бо були це головні склади 4-ої австрійської армії, а було там ще всякого добра доволі, не зважаючи на те, відпродано цілі вагони харчів, а надто кожний вояк (було їх 32.000) дістав найменше 30 кг. борошна на дорогу.

Коло тих магазинів зібралася така сила людей, а кожний з них був озброєний, що ніхто з міліції не хотів йти на варту, або тих людей розганяти. Мусіло йти троє тамошніх старшин, я і двоє наших жандармів, які лишилися мені до помочі, та ще один молодий студент Путько. Ми зайшли збоку й гукнули до юрби, щоб йшла додому, а коли та звернула проти нас гвинтівки, почали стріляти. Нам не могло статися нічого, бо ми були сховані, а коли з того боку кілька людей повалилося, почала юрба розбігатися. Забитих

було два вояки-чехи, які лишилися для грабунку, та кілька жидів. Надійшла наша міліція і з нею ми розігнали рештки людей-напасників, розставили стійки та по півночі вертались додому.

Біля самої Міської Управи побачив я якусь темну масу, що рухалася. Це були полонені-українці, що верталися з австрійського полону. Одні лежали на вулиці, інші сиділи на камені, а дехто ходив. Коли я надійшов, обступили мене (бо вже, мабуть, хтось сказав їм, що я міський голова) і благали допомоги, бо в них нестало вже сили йти далі.

Вертались здебільшого з Чехії пішки, босі, обдерті, хоч тоді вже було примерзло. На моїх очах умер один з тих, що лежали на дорозі. З тими кількома, що вертались зі мною, зложили ми 200 кор. і зараз пішли до пекаря, забрали весь запас хліба, розділили між полонених, а самих їх розмістили в будинку т. зв. червоної гімназії. Одночасно довідалися, що за кілька годин надійде другий "транспорт", а протягом завтрішнього дня пройде щонайменше кілька тисяч. Усіх їх вертається з Чехії коло 25.000.

Було вже по 3-ій годині по півночі, я був так перевтомлений, що лише сказав дижурному на 7-му годину ранку скликати засідання Управи, а сам ліг спочити.

Тому, що засідання було заповіджене на таку ранню годину, всі зрозуміли, що є якась нагла справа, — з'явилася ціла Управа. Йшлося про допомогу полоненим. Треба було їх примістити, одягнути й прохарчувати. Місто Володимир має величезні так звані Ковельські козацькі та Бородинські казарми, будівлі, подібних яким не бачив я ніде в жодній державі. Можна там легко примістити кількадесят тисяч людей, але комендант міліції, якому я наказав ще вчора їх оглянути, доніс мені, що мадяри, чехи, німці та італійці так знищили казарми всередині, що вони ні до чого непридатні. Без вікон і дверей, а про столи чи лавки — не доводилось говорити. Всі частини залізних грубок були вибиті, стіни обдерті, підлога позривана, а сміття, грязі і нечистоти, що й не згадувати. З лікарень та аптечних складів ані знаку, хоч передали нам на папері тільки один склад, що його вартість оцінили на півтора мільйона корон. Не було ані ліжка, ані сінника або простирала, а з ліків тільки порожні пляшки і ті побиті. Одно розікрали й забрали з собою, інше випродали, а решту по-вандальськи знищили.

Щоб повести акцію допомоги полоненим планово, засновано негайно Громадський Комітет допомоги полоненим. На засіданні був присутній представник полонених, українець з Полтави. Ухвалено організувати робітничий відділ з полонених, бо інших робітників важко було дістати.

Опісля повідомив я Управу, що сьогодні буде об'явлено афішами у Володимирі й розіслано по селах, що з наказу Української

Національної Ради зі Львова організувалася у Володимирі Укр. Національна Рада Волині та перебирає тимчасово всю владу. Одноразом з тим буде проголошено стан воєнного часу. Крім того, поставив я домагання жидівській громаді скласти до вечора 100 тисяч корон на покриття витрат, бо фонди вичерпані. Накопи б згаданої суми не було складено, я загрозив, що буду примушений уступити з поста міського голови. На вечір заповів я засідання Комітету Допомоги Полоненим. Вирішено відчинити дві воєнні кухні на устилузькім шляху, бо з того напрямку йшли полонені, та варити там картопляний суп і каву, щоб мали люди хоч чим підкріпитися. Крім того, вислано всі підводи з Управи на вокзал по борошно, зареєстровано десять менших пекарень, достарчено їм борошно і наказано пекти як день так ніч виключно для потреб Міської Управи.

Робітничий відділ мав зараз зробити порядок в одній з казарм: позабавити вікна та навезти соломи й сіна. Надто допроваджено до можливого стану червону гімназію і там зорганізовано притулок для хворих. Наказано також реквізицію ліжок та сінників, забраних або куплених у пограбованих лікарнях. Коло полудня було вже більше 2.000 полонених, а до вечора прибуло ще стільки. Всі вони ледве волочили ногами. Того ж самого дня померло з них понад 60. Падали там, де стояли, а чотири підводи треба було висилати в напрямі Устилуга, щоб позбирати хворих і померлих. Усі лежали по дорогах. Умирили переважно на іспанку і то найменше 30 до 40 полонених щоденно. Тривало це яких десять днів, а перейшло приблизно 20.000 полонених. Більшість полонених походила з Херсонщини, досить свідомі та говорили чудовою українською мовою!

Серце рвалося з болю дивитись на ту нужду. Люди були так знесилені, що половина з них, хоч говорила, не приймала вже жодної поживи, тільки чай або каву. У Володимирі відчинили ми переходову відпочинкову станцію. Полонені мали тут лишатися не довше, як день-два, а опісля спрямовували їх у Луцьк, звідки можна було вже їхати залізницею далі. У Володимирі залишалися тільки хворі,

Дійшло до того, що не було кому могил на цвинтарі копати та домовин робити. Із зброєю в руках треба було примушувати людей до послуху. Навіть до місцевого лікаря треба було висилати міліцію з наказом арештувати його, бо відмовлявся давати лікарську допомогу полоненим. Щастя ще, що жиди склали потрібну суму, і було чим покривати щоденні витрати.

Коли наладналась трохи справа з полоненими, почали до Володимира надходити громадські депутації, бо пішла чутка, що наста-

ла нова влада. Всі домагалися допомоги, бо були це люди зруйновані, що недавно вернулися з Росії. Треба було кожного прийняти, поговорити, пояснити або й допомогу якусь дати. З'явилися майже всі власники маєтків та інші, що одержали особисті довідки, виставлені Укр. Нац. Радою у Володимирі. Без такої довідки не можна було носити зброї. По селах організовано народні міліції і видавано їм у Міській Управі зброю та амуніцію. Бажали ми вдержати за всяку ціну лад та спокій, а надто скріпити владу, що нам таки здебільшого вдалося.

Навіть перший полк уланів з Кракова, що вертався з України до Галичини, не наважився переїхати через Володимир без дозволу, а затримався в 12 верстов перед Володимиром і вислав капітана з ад'ютантом просити у Нац. Ради дозволу на переїзд. Обидва вони з'явилися в мене й одержали відповідні посвідки. Розуміється, могли вони проїхати і без них, бо були тричі сильніші від нас, але цього вони не знали.

Посилав я ще раз делегатів у Луцьк та Сокаль і просив про допомогу, бо доходили вістки, що з Грубешова посувається польське військо. І дійсно, 13-го листопада прибігла до Управи громада жидів з криком, що поляки вже на вокзалі коло магазинів. Беру з собою члена Управи, сідаємо на візек і їдемо. Вже здалека побачили ми довжелезний обоз коло 200 возів, а біля них озброєних вояків у цивільній одежі та в конфедератках (рогатих шапках).

Мене затримали, але коли я сказав, що я міський голова і комендант і, що я хочу говорити з їх комендантом, запровадили мене зараз до нього. Оглядаючи військо, якого було близько чотири сотні, і яке скидалося більше на банду, ніж на військо, стало нам трохи ніяково, а О. сказав, що трудно буде нам вернутись до міста. З комендантом, одначе, справилися ми тоді щасливо. Він сказав, що перебирає владу з наказу Головної Команди з Люблина, а я відповів, що я вже перебрав владу в імені УНР зі Львова, а тому справу вирішить зброя та, може, йому вже відомо, що цілий гарнізон стоїть уже наготові. Тоді він почав виправдуватися, що вони думали, що тут нема ніякої влади і що він не хоче проливати крові, але просить відступити йому дещо з магазинів, і він вернеться та ручить словом, що більше лінії Бугу не переступить. Дістали вони три вози муки, дві бочки роми і чотири скрині кави та й від'їхали в супроводі нашої міліції.

Гетьманська влада

Прочував я, одначе, що це не добрим пахне. Але одно мене потішало, що того дня приїхали представники Земства з Луцька

й повідомили, що на другий день прийде українське військо. І дійсно, коли я йшов наступного дня з Управи на обід, з'явився козак з нагайкою на коні на подвір'ї Управи і спитав по-російськи, де тут голова. А коли йому вказали на мене, вимагав від мене бензину для коменданта. Я йому сказав: "Комендантом міста є я і іншого не знаю, а бензину не видам". Через яку годину часу вернувся я з обіду і застав уже в Управі двох полковників: Хурамовича і Білавіна. Перший з них був тут "ісправніком", сьбто комендантом повітової поліції, приїхав як начальник Державної Варти, а другий як комендант пограничної бригади. Обидва говорили виключно по-російськи. З ними приїхав також заступник повітового старости, поляк Мікульський. Усі вони пред'явили документи, подякували мені за дотеперішню працю та просили провадити далі справи.

Тоді ми зредагували відозву до населення Волині, підписану Хурамовичем, Білавіним і мною, в якій оповіщено передачу влади. Притім виявилася цікава дискусія. Я обстоював, щоб відозва була виключно українською мовою, на що мені Хурамович заявив, що він знає повіт уже 10 чи 20 років і, що тут по-українськи ніхто ще читати не вміє, а багато й не розуміє зовсім. Цьому заперечили члени Управи, Озерів і Черановський, а останній додав, що про народ можуть говорити ті, хто з народом жив. Відозву видано українською й польською мовами.

Коли приїхала військова влада, почалося тертя між мною і цивільною владою. Почалося від реквізицій. Козаки, а було їх коло 20, внесли новий заколот. Забирали від усіх, хто їм попав під руки, вози, коней, худобу і ін. Люди збіглися до Управи з жалями, а все на Україну, що їм таких людей наслала. Важко було дійти до ладу, бо що два дні приїздив інший полковник то з Києва, то з Житомира, і "перебирав владу". Старшин було багато, а війська мало. Було всього тридцять козаків і шістьдесят вояків з Державної Варти; козаки були під командою сотника Єрошука.

Усі магазини і склади перебрало військо, але не мало навіть потрібної кількості вартових, а міліцію розпустило. Магазини почали розкрадати, а передусім крали самі козаки. Навіть муки для полонених не хотіли видавати. В тій справі інтервенював я в полковника (прізвища не пам'ятаю), а цей сказав мені, що магазини -- це воєнна здобич. Я зазначив, що воєнною здобиччю було б хіба тоді, коли б вони були їх здобули. Зберегло їх населення, тому в імені населення домагаюся видачі збіжжя і муки, бо інакше не відповідаю за спокій у місті та повіті, бо збіжжя і борошна треба також на села.

Також заявив я, що на селах і так уже кипить, а то дякуючи реквізиції війська, бо крайньо ограблене населення чужими війсь-

ками чекало від української влади не реквізицій, а допомоги. Лише тоді було полагоджено справу.

А вже найбільше далися взнаки козаки жидам — тих скубли, де тільки трапилася нагода. У того гроші забрали, того трохи побили, у того купив щось козак, але не заплатив і т. д. Але й цьому не доводилось дивуватися, бо військо, хоч як мало його було, не Одержувало жодної платні і харчувалося своїм коштом. Влада приїхала без жодних фондів, і Міська Управа мусіла покривати всі витрати повіту. Багато давніх вояків, які вернулися додому і не застали ані хати, ні не мали жодних засобів до життя, зголошувалися до війська, але не було в що їх убрати, ані чим оплатити. Фонди збирали ми виключно з оплат за вивіз або перевіз товарів. Оплати були величезні. Два купці, які везли на чотирьох підводах мануфактуру з Любліна до Луцька і ночували у Володимирі, заплатили 20.000 карбованців податку для міста. Я спротивився цьому на засіданні Управи, однак, присутні там купці, члени Управи, вимовилися, що вони везуть на півтора мільйона мануфактури, на якій у Луцьку зароблять найменше півмільйона. Купці дійсно склали податок, але сталося їм в дорозі нещастя, бо зараз за Володимиром напали на них у селі люди і половину товару пограбували. Вони вернулись до Володимира і дістали тут охорону з одного представника і вісьмох козаків (за яку заплатили Хурамовичеві 5.000 корон хабара).

З тієї поїздки склав нам наш представник дуже цікаве звітлення. Десь коло полудня приїхав він з козаками і прапорщиком до села. Вїхавши в село, прапорщик казав покликати до себе старосту. Коли той прийшов, сказав йому роззявити рот і поклав туди револьвер. В одній руці держав револьвер, а другою витягнув з кишені годинник і сказав до вмираючого зі страху старости: «Гляди, старий, тепер година одинадцята з половиною. Через півгодини має мені бути ось тут ціле село. Як не буде, так тобі першому ось та кулька звідси (показав на револьвер) в лоб, а після того іншим. Не минуло й двадцяти хвилин, як уже майже ціле село збіглося.

Коли вже було досить людей, прапорщик звернувся до них, поглянув знову на годинник і, вказуючи на купців, сказав, що як через півгодини не знесуть того, що цієї ночі у тих купців розікрали, то всіх їх до чорта постріляє, а село підпалить, одночасно шепнув щось на вухо двом козакам, і ті погнались у село. За півгодини був майже весь товар. Бракувало ще щось на кілька тисяч рублів, але це мали забрати люди з сусіднього села. Вислані в село козаки вернулися з трьома чудовими кіньми, а одного з них таки зараз казав прапорщик осідлати, сів на нього і дав наказ вертатись.

В тому самому часі приїхали до мене з усіх сторін Волині молоді люди з сіл, пред'являли свої документи, виставлені ще Центральною Радою, і радилися, як поширити нашу організаційну та освідомляючу роботу.

Найбільш болючою справою була справа негайного введення української мови по всіх урядах. Це було наше категоричне домагання, а я навіть зобов'язався достарчити їм відповідну кількість канцелярійних сил. Дійшло до того, що всі службові листи, писані по-російськи, відсилав я без полагодження.

Польський наїзд

Доносили люди, що вночі їздять від польського громадського комітету їзди в напрямі Устилуга чи Грубешева. Я звернув на це увагу Мікульського і нового коменданта Державної Варти, полковника Останкевича (також поляка), але вони заявили, що голова комітету заручив їм словом, що ніяких зносин з польськими військами не має. Ми з сотником Єрошуком хотіли скликати нараду, але вже було запізно. І так 19 чи 20 листопада дали мені жиди знати, що сотня поляків з Грубешева перейшла Буг і ввійшла до Устилуга, наложивши на місто контрибуцію та розстріляла кілька жидів. Я зараз побіг до полковника і старости і домагався якихось розпоряджень та вислання стежі, на що вони не хотіли погодитися, виправдуючись, що це вістки непевні, а коли вишлемо стежу, то настане зараз у місті неспокій. Але зараз по моїм відході вислав Мікульський на власну руку начальника бувшої польської міліції Гужковського до Устилуга для перевірення справи. Цей вернувся на другий день уранці і мав донести — як мене Мікульський поінформував — що нема жодної небезпеки.

Того самого дня, саме в обідню пору, ввійшло до Володимира 400—500 поляків. Частина зайняла магазини і вокзал та розброїла сторожу, друга частина — Ковельські казарми, а третя з п'ятьма кулеметами ввійшла в центр міста. Як би було тільки трохи доброї волі, можна було б їх ще тоді прогнати, бо заворушилися всі жиди й наші люди, а в кожного була тоді зброя. Була ще й Державна Варта, було й трохи козаків. Але що ж, коли Мікульський заявив, що він не має інструкцій на це, щоб проливати кров. Коли я побачив, що нема рятунку, вислав молодого студента Путька до Сокаля з просьбою про негайну допомогу.

Польське військо, як увійшло до Володимира, складалося переважно з вояків-поляків з західної Голичини та з легіоністів з Королівства. Капітан, що був їх комендантом, скликав на 6 год. вечора всіх представників влади на засідання. Я трохи припізнівся і коли прибув, засідання вже почалося. Я почув ще з промови

капітана стільки, що він з наказу Головної Команди в Любовні ввійшов на Волинь, як на терит рію польської держави. Це він заявив також козацькому полковникові і домагався від нього негайного залишення Володимира. Козаки відійшли, а полковник Останкевич лишився з Державною Вартою для охорони міста. Я попросив слова і склав в імені населення Волині такого змісту заяву:

“З уваги на те, що не зважаючи на наші перестороги, представники української військової і цивільної влади не зробили ніяких заходів щодо охорони міста й краю перед ворогом, уважаємо віддання ними міста і повіту ворогам Української Держави як зраду супроти Української Держави.

Також заявляємо, що Волинь, яка має 85 процентів українського населення, не є територія мішана, як Холмщина, але виключно українська, яка, згідно із загальноприйнятими в Європі вільсоновськими засадами про самовизначення народів, входить і входить мусить тільки в склад Української Держави. Тому вважаємо вхід польських військ на ту територію нічим іншим, як тільки актом насильства, проти якого складаємо тут рішучий протест, який просимо передати Головній Команді та новому польському революційному урядові в Любліні” (на чолі уряду стояв тоді Дашинський).

Крім капітана, був ще присутній на засіданні поручник в австрійському мундирі, і цей звернувся після складення мною заяви з запитанням, яким правом можу я складати протест в імені населення міста й Волині, коли він знає, що я “галіційські русін”. А що закид його був утриманий у досить гострому тоні, а я вже й так був поденерований, то відповів я йому також у тім самім тоні, що я навіть як українець з Галичини маю більше право говорити в імені місцевого населення, ніж він, поляк з західної Галичини, звертатись таким тоном до мене. українця і представника української влади на прадідній українській землі.

Він скочив до мене, псклав руку на багнет і з грізною міною крикнув, як смію я говорити в такий спосіб до нього.

Я звернувся до коменданта і попросив, щоб, коли вони мене потребують, нехай мені щонайменше загарантують свободу слова, та додав, що я свідомий того, що я тепер зданий на їхню ласку або неласку, одначе, не можу і не відступлю від цього, до чого я зобов'язаний і уповноважений. А коли мене капітан запитав ще раз, хто мене до цієї заяви уповноважив, у відповідь на це сказав я, що заяву цю складаю в імені міста, як міський голова, і української політичної еміграції Волині, на чолі якої маю честь стояти, та в імені Українського Допомогового Комітету Волині і в імені Товариства “Учительська Громада” на Волині. А коли мимо того, на внесення поручника, капітан заявив, що заяву мою при-

має як заяву приватної особи, я сказав, що почуваю себе навіть особисто уповажненим до такої заяви, бо працюю тут, на Волині, як січовий стрілець уже три роки, знаю той нарід і втішаюся його симпатією, чого доказом є, що мене, колишнього австрійського вояка, обрало місто при загальному, рівному, таємному і безпосередньому голосуванні на міського голову.

Зазначив я, що коли б вони самі хотіли вислухати волю народу, нехай мені дадуть змогу скликати всенародне віче до Володимира, а тоді будуть мати нагоду переконатися, по чій стороні правда. На це не дістав я жодної відповіді.

Щодо моєї особи, то капітан заявив, що можу виїхати або zostатися у Володимирі. Але староста Микульський зазначив, що з уваги на те, що населення в місті неспокійне, було б дуже побажано, щоб я не покидав міста. Капітан просив мене навіть, щоб я справді zostався та що буду вести свої справи як дотепер.

Після того обговорено ще доставу худоби, муки, коней для війська і багато інших справ, так що засідання тривало до 11 години ночі.

В Міській Управі чекала мого повороту вся Управа. Я відкрив, мимо пізньої пори, засідання та подав до відома складену мною вищезгадану заяву. Всі присутні, між ними й двоє поляків, Гродецький та Савицький мою поведінку схвалили, а Гродецький заявив, що, хоч він поляк, вповні солідаризується із складеною мною заявою.

На другий день вранці прийшов я до старости і застав там повну залю людей. Були самі поляки, а між ними і комендант польських військ. Коли я прийшов до нього і запитав по-українськи, скільки штук худоби буде йому денно потрібно для війська, він відповів мені: "Не розумем". Я думав, що дійсно не зрозумів і повторив ще раз, але дістав ту саму відповідь. Учора, коли я з ними говорив більше двох годин по-українськи, то розумів, а сьогодні вже не розумію... Ще більше здивувало мене запитання: "А пан доктор еще не виїхал?" Я не дав жодної відповіді і відійшов.

По дорозі прибіг до мене поляк-фельдфебель і заявив, що мене мають вивезти в Холм. Також довідався я, що вночі була нарада до 3-ої години по півночі, в якій брали участь самі поляки. Встановили нову управу, а всі міста обсадили виключно поляками, 'вшехпольської' марки. В друкарні друкувалася вже відозва польською мовою, в якій подавалося до відома про нову владу.

Я прийшов до Управи, видав найкращі розпорядження, передав урядування українцеві Черановському і так, як стояв, виїхав до Сокаля. По дорозі вступив ще до школи та лишив 6.000 корон на платні учителям. З Сокаля думав я дістати військову підмогу. Не було там, однак, ані відповідного числа вояків, ані амуніції, бо вислали все на равський та на львівський фронти.

.....

3-го грудня 1918 року український посол у Відні В. Липинський склав у польському посольстві протест проти захоплення польськими військами Холмщини й Волині, на що одержав таку відповідь польського уряду, за посередництвом згаданого посольства:

“Польський уряд поділяє висловлену у Вашій ноті охоту вдержати мир і згоду, тим не менше, одначе, останні випадки, а особливо розбиття австро-угорської монархії, яке потягнуло за собою евакуацію австро-угорських військ з польської території, поставило польський уряд перед konieczністю вжити необхідних заходів для забезпечення ладу й порядку на території, положеній на схід від Бугу і на Волині. Тому збройна інтервенція польських військ носила в и к л ю ч н о характер відгородження від озброєних банд, які загрожували життю польського населення цієї території й сумежної польської території. Звертаю при тім Вашу увагу на факт, що інтервенція ця зроблена за згодою й відомом місцевої української (?) влади. Ці військові розпорядження не можуть, таким чином, пересуджувати справу усталення границь, яку польський уряд прагне розв'язати в часі мирного конгресу. Польський уряд, бажаючи й надалі вдержати мир, з прискрістю бачить себе приневоленим до рішучого застереження щодо уступу ноти про Холмщину й уважає всяку дискусію в цій справі за виключену”.

Ця відповідь польського уряду була опублікована 11. XII 1918 р. польським телеграфним агентством. Вона є доказом, як у польському офіційному дипломатичному документі виправдується безправний набір польських військ на українську землю, яку сам польський уряд не наважився в той час назвати польською територією.

Д-р В. Сенютович-Бережний

РІД ГОГОЛІВ НА ВОЛИНІ

Про рід Гоголів ми знаємо небагато, бо навіть такі поважні дослідники, як Ол. Лазаревський та В. Модзалевський не заходили в своїх родовідних розшуках далі полковника Остапа Гоголя († 1679) р.), вслинського шляхтича з походження, від якого офіційно виводили себе полтавські Гоголі.

Гоголів у гербовнику Несецького нема, але це старовинна шляхта руська, каже знаний дослідник Волині Юліян Бартошевич, який вважає, що волинські і полтавські Гоголі спільного походження, одної крові (див. Енцикл. powsz., tom XII., Warszawa 1868, стор. 36).

Старіші представники роду Гоголів жили не лише на Волині — зустрічаємо їх і на Пинщині — але всі вони належать до гербу “Любич”.¹⁾ Про давність роду свідчать документи, що дійшли до нас, але, на жаль, у занадто малій кількості, щоб можна було скласти родовід.

Найстаршу документальну згадку про рід Гоголів на Волині знаходимо в Ніконовському літописі під 1405 роком. У цьому році митрополит Кипріян поставив для м. Володимира єпископом Івана Гоголя (15-ий єпископ володимирський). Про це в літописі читаємо: “Кипріян митрополит був у литовській землі і бувшу йому в Луческу й тут поставив попа Гоголя во владики й той був єпископом місту Володимиру”. Є відомості, що світське ім'я єпископа було Йосип. Більше про нього нічого не відомо.

У списку шляхти землі Волинської з 1528 року, в якому значиться, скільки кожний має ставити під час війни кінних ратників (Акти, т. XIII, ст. 18-21), ім'я Гоголів не зустрічається. В актовій книзі Дорогичинського Земського Суду в двох документах, а саме з дня 27. V. 1553 р. та 13. V. 1558 р. згадується Іван Ількович Гоголь de Lazowo heres (Акти, том XXIII, ст. 32-34) .

¹⁾ “Любич”: на блакитному полі срібна підкова опелями вниз. На підкові і в підкові срібні хрести.

В жалованій грамоті короля Стефана Баторія “лѣта Божьего народження 1586, мѣсяца февраля 7 дня”, на ім'я королівського дворянина Івана Богушевича Гоголя, говоритьсь, що вона видається королем на прохання Гоголя “абыхмо ему зѣ ласки наши господарской монастырь нашъ Кобринскій заложения св. Спаса дали”, на що король згодився і дав йому монастир під управління, але під умовою, що Гоголь протягом одного року має перейти “въ станъ духовный по звыклому обычаю” (М. Л. Зап. кн. LXXII, ст. 19). Гоголь згодився і монастир одержав, але, очевидно, не дуже спішився увійти “у станъ духовный”. Під 1589 р. в акті берестейського городського суду (поточные) вписується “жалба” на землянина, нареченого Кобринського архімандрита Івана Богушевича Гоголя, яку подав возний Яків Білоусович, оповідаючи, що він явився Гоголеві “съ позвы одъ суду земського берестейского взятими”, а в справі жалоби на Гоголя місцевго землянина кн. Андрія Даниловича Жижемского. Гоголь, оповідає далі возний, “тотъ позовъ одъ мене з рук торгнувши, взял, а мене, **возного** по видѣнью рукою удариль, и взяша за перси мене, зѣ бервей у воду вельми глубокою у рѣку Кобринку, на Сажавиѣ, зопхнуль, хотячи меня на смерть утопити, съ которой рѣки ледво я живъь выбрынуль...” (Акти, т. VI, стор. 59-60).

Рік пізніше, 11. VII. 1590 р., Гоголь, ще як наречений ігумен Кобринського монастиря, подає Миколі Пацові, підкоморію земському воеводства берестейського, “жалбу” на панів Олехна Ждановича, Каспра Чановецького та Петра Якубовича “о зебранье квалтовное не мало кгрунту монастырского” та зазначив у тій “жалобі”, що предки його, Гоголя, “зѣ давныхъ часовъ тот кгрунтъ монастырскій во Именинѣ держали спокѣйне . . .” отже, і він хоче в тому “держанні” бути спокійним (Акти, т. II, ст. 16-17).

Суд вирішив “жалбу” Гоголеву послати “на комиссію до его Королевское милости”, але “панове Именинскіе забѣгаючи тому, абы оная справа ихъ остростью правною mezi ними обѣма сторонами кончона не была, сами добровольне вѣчистую вГоду зѣ отцемъ архимандритом Кобринским въ той рѣчи передо мною подкоморимъ принели. Лѣта Божьего народження 1592 мѣсяца сентября 12” записав той же підкоморій Микола Пац (Акти, т. VI, ст. 147-148).

Ставши ченцем, Гоголь приймає ім'я Іони та, як архімандрит Кобринський, бере участь у синоді 12 червня 1597 р., на якому вирішувалося питання унії. Його підпис стоїть під постановами цього синоду разом з підписами Митрополита і єпископів. Якраз у тім часі помер Леснтії Пельчицький, владика Пинський, прихильник унії, і Гоголь дістав його єпископство за королівською номі-

знацією. Отже, він підписує вищезгаданий акт вдруге, вже “у своїмству” владки Пинського.

22-го вересня 1595 р. Король Жигмонт III. видав Гоголеві на це єпископство грамоту, яка є першою номінацією уніята. У грамоті говориться, що король “постерегаючи того, абы хвала Божія во церквѣхъ религѣи Рускоѣ не уставала, за поданымъ Отъ Бозѣ велелебного Михаила Рогозы, архієпископа, митрополита Київскаго, Галицкаго и всея Руси...” на це владичество Пинське й Турівське “велелебному Іоанѣ Гоголю архимандриту Кобринському до живота его...” та залишає йому одночасово й архимандрію Кобринську. В грамоті підкреслюється, що новий єпископ має визнавати зверхність “отця найсвятішого Папу римського” (М. Л. — LXXVII, стор. 644 і Акти, З. Р. IV, стор. 118).

Треба зазначити, що крім митрополита Рогози, кандидатуру Гоголя на це єпископство підтримували перед Королем і владки Іпатій Потій та Кирило Терлецький — всі три головні діячі унії. Іоан Гоголь брав участь і в соборі в Бересті (1596 р.) та підписав його постанови (Акти, З. Р. IV, ст. 241).

Після номінації на єпископа Гоголь не довго володів залишеною йому старою архимандрією, бо Кобринський монастир був фактично власністю Королеви Анни Ягайлонки, яка в 1597 р. і віддала його єпископові Терлецькому.

Владика Гоголь помер у 1602 р. Він був дуже добрим промовцем, але зразків його красномовства не збереглося.

Якийсь Гоголь (ім'я не вказане) загинув у битві під Кірхгольмом у 1605 р. (Урускі, т. IV, ст. 160); Филон Гоголь, одружений з Софією з Штембергів, записав їй у 1622 р. в Луцьку 2.800 флоринів (ібід), а серед представників волинської шляхти, що “особами своїми” прибули у Варшаву на елекційний сейм у 1632 р., який обрав короля Владислава IV., знаходився і пан Криштоф Гоголь (Архів Ю.З.Р., том I, ч. 2. ст. 217). В актах Холмського гродського суду знаходиться універсал гетьмана Андрія Фірлея з дня 10. III. 1649 р., яким звільняється від воєнних поборів маєтки уніятського духовенства. Універсал починається словами: “Ad affectionem nobilis **Antoni Hohol**, famuli et nomine illustrissimi et reverendissimi domini Methodii de Terlo Terleeki Chelmensis et Belzensis ritus graeci episcopi... (Акти XXIII ст. 222).

У Бересть-Литовському воєводстві під 1669 роком зустрічаємо Яна-Кароля Гоголя, а Миколай-Станіслав Гоголь, син Лукаша, був писарем гродським овруцьким наприкінці XVII ст. (1686) (Записи трибуналу Любл. 61. р. 331 і 537 та 63. р. 577). Якийсь Гоголь, ім'я не підписав, стверджує в Люблинському трибуналі в 1688 р. вписавши одного акта для Київського гродського суду в справі про-

цесу Гната й Симеона Кубалинських (А.Ю.З.Р. том I, ч. IV. стор. 264).

З уваги на рідкість згадок про Гоголів, треба думати, що рід цей не був численний і великої ролі не грав.

Найславнішим представником Гоголів у 17 ст. був відомий козацький полковник Остап Гоголь, що відзначився в часі повстання Богдана Хмельницького і в бурхливій добі Руїни.

Напочатку повстання він був на польській службі ротмістром козацької хоругви, але десь у кінці липня 1648 р. "зребелізувався" під Ушицею, про що пише в одному листі від 3-го серпня подільський суддя М'яковський.¹⁾

Як полковник наддністрянський, Гоголь згадується напочатку 50-их років, а по Йосипу Глуху стає полковником Уманським, згодом Брацлавським, Подільським та Могилевським. Коло 1676 р. він уже гетьманом військ запорізьких, наказний польської номінації.

Він бере жваву участь у боях на правобережній Україні.

У серпні 1658 р. Гоголь, разом з Данилом Виговським, Павлом Хмельницьким, Іваном Кравченком, полк. білоцерківським, та Іваном Сербиним, полк. брацлавським, пробує вибити з Києва московську заложу, хоча відомо, що великим прихильником Гадяцької унії він не був.

Коли весною 1660 р. вирушив боярин Шереметев проти поляків і був погромлений ними й татарами під Чудновом, Остап Гоголь стає на бік Речіпосполитої і в 1661 р. був нобілітований (Vol. leg. IV., фол. 767). Правда, він був "природним" шляхтичем, але в правових поняттях Польщі згубив своє шляхетство участю в козацькому повстанні. Нобілітацією прощалися йому старі "гріхи" і верталася шляхетська гідність з усіма її правами.

Вкінці 1663 р. король Ян Казимир з правобережним гетьманом Павлом Тетерею-Маржковським перейшли Дніпро, а лівобережний гетьман Іван Брюховецький, хоч і підтриманий москалями, був примушений до відступу й очистив більшу частину лівобережжя. Під добре укріпленим Глуховом поляки затрималися та 17-го лютого 1664 р. вони розстріляли славного полковника Івана Федоровича Богуна під мурами Новгород-Сіверського. Ян Казимир ще в тому ж лютому був примушений відійти з лівобереж-

¹⁾ Маємо згадку, що на польському боці служив у Потоцького поручником якийсь Гоголь (ім'я не вказане), який у 1653 р. під селом Іванківцями, повіту Ушицького (Поділля), розгромив татар (Slown. Geograf., том III., ст. 315).

жя, бо на його військо натиснув Брюховецький, підтриманий боярином Ромоданівським, а союзники поляків, татари, покинули їх і повернулися в Крим, на який напав запорізький кошовий Іван Сірко.

На правобережжі почалася анархія. Правда, гетьман Павло Тетеря тримався у Брацлаві і був на боці короля, але настрої населення був явно ворожий до поляків і вибухали бунти.

Остап Гоголь, під той час полковник Брацлавський, спочатку стояв за короля, але незабаром передався на бік москалів і дістав підмогу від кошового Івана Сірка.

Коли ж у 1665 р. правобережні полковники віддали булаву Петрові Дорошенкові, Остап Гоголь став шире його триматися і залишився йому вірним навіть і тоді, коли на Переяславській раді, у березні 1674 р. Самойлович був визначений гетьманом обох боків Дніпра. Гоголь був присутній на цій раді і присягав цареві, але вже в червні того ж року Самойлович доносив цареві в Москву "о злых відступкахъ Гоголя" та що той "оставя къ царскому величеству свои склонности... ввелъ къ себѣ въ Могилев на заставу нѣкого Александра Совецкого, городничаго Киевскаго..." — (Акти Ю. и З.Р. XI, ст. 408-411, 469).

Деякий час Гоголь знаходився під протекцією Туреччини, але коли військо короля Яна Собеського виступило проти турків, а король послав до нього Михайла Ржевуського, писаря земського львівського, Гоголь легко дав себе намовити і вибив з Могилева, де він тоді був, турецьку сторону, впустивши до міста польське військо. Ті міста, де стояли козаки Гоголя, передалися полякам. Перед початком зимової кампанії Гоголь з Ржевуським взяв Рашків, в якому було сильне турецьке військо під командою Ахмет-паші, а крім того, він успішно ходив проти татар, що робили розбійні напади. "Za zycziwose ku nam y Rzpty urodzonego Hohola, pólkownika naszego Mohilewskiego, który nam w terazniejszych wyswiadczył czasiech, powróciwszy do obozu naszego posluszeństwo nam poprzysiągl y fortece Mogiliewska oddac Rzptey; zacheneając do usług, wies Olehowiec nazwana... dajemy jemu, tak samemu, jak terazniejszey malzonce jego, a po smierci ich, syn ich urodzony Prokop Bataczko Hohol takze prawem dozywotnym zazywac bedzie."¹⁾

1) Копія цього акта знаходиться в архіві полтавського дворянського зібрання. Текст його подав О. Лазаревський в статті "Свідчення о предкахъ Гоголя" чтеніє в истор. сб-в им. Нестор, 1902 р., кн. XVI, ст. 7.

Крім того, на сеймі 1676 р. король знову нобілізував Гоголя, (Vol. leg. V. fol. 406-407), кажучи в акті нобілітації, що робить це — "Doznawszy nie raz ku nam u Rzeczyposp. wiernej zyczenia y odwazney przy dostoięństwie naszym ouczuzny przyslugi...." У цьому акті Остап Гоголь титудується "Гетьманом Войськ наших запорожських наказним".

Під той час Гоголь дійсно широко стояв за поляків і намовляв козаків триматися короля.

Між тим, турки і татари знову зайняли Брацлавщину (1676), і Гоголь з рештою своїх козаків перейшов у Київське Полісся, де король призначив йому за резиденцію містечко Димер¹⁾ з прилученими до нього волостями. Козакам була виплачена належна платня і дане сукно. Незабаром козаки почали перебігати до Самойловича, а сам Гоголь, що був з якихсь причин невдоволений поляками, скаржився на них у своїх листах лівобережним полковникам, кажучи: "Насъ такъ хотять извести какъ извели Гуляничкого." Все ж таки до Самойловича він не перейшов і помер у Димері 5 січня 1679 р. Тіло його було перевезене в Межигорський монастир і там поховане в гробівці, як про це свідчить монастирський синодик²⁾.

М. Максимович каже, що в монастирі знаходилася Євангелія львівського друку 1644 року в срібній золоченій оправі, яку подарував Остап Гоголь перед своєю смертю, а в монастирській Святодухівській церкві, поруч з портретом гетьм. Богдана Хмельницького, висів і портрет Остапа у чорній з червоним рамі.

З вищезгаданої грамоти 1674 р. ми знаємо, що Остап був одружений і мав сина Прокопа, до якого мав перейти Ольхивець після смерті батька, але крім цієї єдиної згадки, ми не маємо більше жодних даних про сина Остапового.

Рід Гоголів на правому березі не припинився. Під 1730 роком у Бресть-Литовському воеводстві ми зустрічаємо Криштофа Гоголя, потім Стефана та Людвіга. Останній у 1764 р. був старостою Домбровським. У кінці 18 ст. згадується Ігнацій Гоголь і дружина його Магдалена з Греновичів. Син їх Ігнацій, що народився у 1799 р. у селі Волосові, вступив у 1817 р. у 4 полк кінних стрільців, а в 1830 р. був старшиною того ж полку, (Boniecki VII, ст. 297; Uruski ст. 160).

Перейдемо тепер до Гоголів лівобережних, яких Уруський називає зросійщенню галуззю Гоголів правобережних.

За часів виборів до Катерининської Законодавчої Комісії

¹⁾ М. Максимович, том I., ст. 519.

²⁾ М. Максимович, т., II., ст. 276.

(1767 р.) козацька старшина, яка тільки що фактично закріпила за собою назву “шляхта” і набула право вибирати собі “маршалків”, що вже до певної міри було посереднім визнанням її як привілейного стану, почали змагатися з російським урядом за свої “права і привілеї”, щоб зрівнятися з російським дворянством. Ці змагання стали особливо актуальними після рескрипту від 26. 10. 1781 р., яким був призначений “розборъ малороссійскаго шляхетства” та “Жалованої грамоти” Катерини II російському дворянству (1785 р.), що під умовою доведення “благородности” свого походження відчиняв двері до дворянства імперії й українській шляхті на гетьманщині.

Але справа була далеко не легкою, бо за винятком незначної кількості родів, лійсно зі старшої шляхти часів до Хмельницького (здебільша на Чернігівщині-Сіверщині), нащадків тих шляхтичів, які билися під прапором великого гетьмана, майже не залишилося. Нове козацьке панство вийшло з козацької старшини, а їх діди-прадіди, хоча й займали певні посади у “Війську Запорозькому”, походили із звичайних козаків, мішан, духовенства, а то й селян.

Правда, нове панство економічно й психологічно наблизилося до справжньої шляхти, мало непогану освіту (нерідко набуту в закордонних університетах) і жило “по-шляхетськи”. Проте, російська геральдія не поділяла думки, що “чини малороссійськіє” мають бути достатньою підставою для визнання дворянства, а інших підстав, крім набутих службою гідностей, козацьке панство в головній своїй масі мати не могло. Ця війна з геральдією тривала аж до 20. 3. 1825 р., коли “Височайшимъ указомъ” було стверджено, які саме булині “малороссійськіє чини” дають право на впис до дворянських книг імперії.

Наприкінці XVIII ст. доводила “благородство” свого походження не аби яка заможна козацько-попівська родина Гоголів-Яновських. Дід письменника Миколи Гоголя, Опанас Дем'янович, у 1788 р. подав Київському дворянському депутатському зібранню “Показаніє” про своє походження, що збереглося в “дѣлѣ о дворянствѣ Гоголей” в архіві Полтавського дворянського зібрання, що Гоголі походять від Могилевського полковника Гоголя (назвав його Андрієм), який у 1674 р. дістав від короля за свою службу село Ольховець, що цей полковник мав сина Прокопа, а Прокоп сина Яна, і вони обидва були польськими шляхтичами. Ян же мав сина Дем'яна, священника села Кононовки, Лубенського повіту, від якого й народився сам “показатель” Опанас Дем'янович. До цього “показанія” він долучив копію королівської грамоти, оригінал якої, очевидно, мав у себе. В грамоті короля полк. Го-

голь був названий лише по прізвищу, але в ній згадується **Одгван** **Jaczymirski** підчашій подільський, колишній власник села Ольховець, та **Опанас Дем'янович** просто наплутав, назвавши полк. **Гоголя Андрієм**.

Поданий ним родовід був офіційно визнаний, але його неточність виявилася лише сто років пізніше зовсім випадково.

Священик села **Олефірівка**, **Миргородського повіту**, о. **Володимир Савич Яновський** († 1902), що походив з роду **Гоголів**, згідно з програмою Академії Мистецтв, склав у 1887 р. записку про церковні пам'ятки свого села та подав з нею тексти трьох "ставлених" грамот його предків на священство, оригінали яких зберігав. Ця "записка" о. Яновського була послана в 1899 р. на археологічний з'їзд у Києві, де з нею ознайомився **О. Лазаревський**, який, знаючи добре родовід **Гоголів**, офіційно визнаний, звернув увагу на те, що на підставі цих "ставлених" грамот він має виглядати на своєму початку інакше. Отже, з грамот було ясно видно, що **Гоголі** не походять від **Івана (Яна) Прокіповича Гоголя** (внука полковника **Остапа**), що оселився в селі **Кононівці**, **Лубенського повіту**, і був польським шляхтичем, як показав **Опанас Дем'янович**, а від **Івана (Яна) Яковича Гоголя**, що в 1695 р. був вікарним священиком Успенської церкви в селі **Кононовці**, **Лубенського повіту** (1723).

Згідно з цими даними та даними, що ми їх знаходимо в "Малоросійському родословнику" **В. Модзалевського**, родовід найближчих предків **Миколи Васильовича Гоголя** виглядає так:

I.

- 1) **Яків Гоголь**.

II.

- 2) **Іван (Ян) Якович**, від 1695 р. вікарний священик Троїцької церкви в **Лубнях**, потім священик Успенської церкви села **Кононовки**, **Лубенського повіту**.

- 3) **Федір Якович**.

III.

- 4) **Дем'ян Іванович** (в ставленій грамоті названий лише **Яновським**), що вчився в Київській академії. Священик Успенської церкви села **Кононовка** (1731).

- 5) **Петро Федорович Гоголь-Яновський**

IV.

- 6) **Опанас Дем'янович Гоголь-Яновський**, народ. 1739 р., вчив-

ся в Київській Академії, від 1757 р. в службі в генеральній військовій канцелярії; 7. VI. 1782 р. полковий писар; секунд-майор (1794-1798). Дружина Тетяна Семенівна Лизогуб, донька бунчк. повариша.

7) Кирило Дем'янович Яновський, священик села Кононовки.

8) Іван Петрович Гоголь-Яновський, народ. коло 1740 р. У 1761 р. учень Санкт-Петербурзького Морського Госпітала. У 1783 р. лікар в "одставці", полтавський поміщик, жив на хуторі Паськовці. Дружина Агафія Петрівна Мазуренко, донька значн. товариша.

V,

9) Василь Опанасович Гоголь-Яновський. Народ. на хут. Купчинському, Шашецької сотні, у 1780 р. із значкових товаришів проведений у корнети 27. XI. 1797 р.; титулярний дорадник 16. IV. 1799 р. Служив у "Малоросійському почтамті"; колежський асесор (22. XII. 1805 р.) при "одставці"; хорунжий Миргородського повіту (1815-1818). Володів хутором Купчинським, який перейменував на Василюку. Помер у 1825 р. Дружина Марія Косяровська.

10) Меркурій Кирилович Яновський. Священик села Кононівки.

11) Сава Кирилович Яновський. Священик села Олефірівки, Миргородського повіту.

12) Миколай Іванович Гоголь-Яновський, народ. 17. X. 1781 р. у Кременчузі. Губернаторський секретар в "одставці". Володів хутором Паськовкою. Кобеляцького повіту.

.....

20-го березня 1809 р., у подружжя Василя Опанасовича та його дружини Марії Іванівни Гоголь-Яновських народився син Микола, майбутній славний письменник.

Чи був він дійсно нащадком Остапа Гоголя?

Ким доводився Остапові той Яків Гоголь, що став протопластою полтавських Гоголів, і досі лишається нев'яясненим, але Лазаревський вважає, що Яків мусів би походити від Остапа, бо очевидно він зберігав королівську грамоту з 1674 р., яку пізніше використав для доведення свого походження Опанас Дем'янович Гоголь-Яновський.

У родовід полтавських Гоголів В. Мозалевський полк. Оста-

Примітка: Священики, як бачимо, вживали лише прізвище Яновських, а всі інші повне прізвище — Гоголі-Яновські.

па не включив, проте, за іншими родовідними даними із "Родословника" виявилось, що письменник Микола Васильович Гоголь-Яновський був нащадком гетьмана Івана Скоропадського та гетьманів Петра, а тим самим, і Михайла Дорошенків, на що звернувши нашу увагу проф. О. Оглоблин ще до написання цієї розвідки.

Гетьман Іван Ілліч Скоропадський (коло 1646-1722) був одружений першим шлюбом (1678 р.) з Пелагією Никифорівною Калениченко († коло 1699 р.). Вона була донькою Чернігівського полкового обозного. Від цього шлюбу народилася Ірина Іванівна Скоропадська (коло 1679 р.), що одружилася з бунчуковим товаришем Семеном Юхимовичем Лизогубом, вихованцем Київської Академії (1699), що помер у Гродні 19. 4. 1734 р. під час війни за так звану "польську спадщину".

Їх син Семон (Семеон) Семенович Лизогуб (нар. коло 1708) також учень Київської Академії (1727 р.), бунчуковий товариш (1742-1760), був одружений (1742) з Анною Василівною Танською, донькою переяславського полковника. Їх донька Тетяна Семенівна Лизогуб (нар. після 1760 р.), вийшла заміж за Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського. Їх син Василь Опанасович (нар. 1780 р.) одружився в 1808 р. з Марією Іванівною Косяровською (1792-1868). Від цього шлюбу і народився Микола Васильович Гоголь 20. 3. 1809 р. ("Родословник" I., ст. 292-291; IV, ст. 663, III., ст. 106, 108, 109).

З другого боку, донька гетьмана Петра Дорофійовича Дорошенка (від першого шлюбу) Любов Петрівна Дорошенко († до 1709 р.) одружилася 1673 р. в Каневі з Юхимом Яковичем Лизогубом, генеральним бунчужним і генеральним хорунжим, а згодом полковником Чернігівським (1698-1704). Від цього шлюбу й народився вже згаданий нами Семен Юхимович Лизогуб, згодом зять гетьмана Скоропадського (Ібід.: I., ст. 453; III., ст. 106, 108, 109).

Скорочення: Акты — Акты издаваемые Виленской АрхеОграф. Комиссией для разбора древних актов, Вильно, 34 тома.

Архив Ю. З. Р. — Архив Юго-Западной России, Київ, 8 частин.

Акты З. Р. — Акты относящиеся к истории Западной России, 5 томів.

Акты Ю.З.Р. — Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, 15 томів, СПб.

Уруський — Uruski, Hr. Seweryn. Rodzina herbarz szlachty polskiej, Warszawa.

Boniecki — Boniecki Adam "Herbarz polski", Warszawa. М. Л. — "Метрика литовская" (у вид. Русской Историч. библ.).

Святослав Шрамченко

Капітан-лейтенант фл.

Українські марки Волині

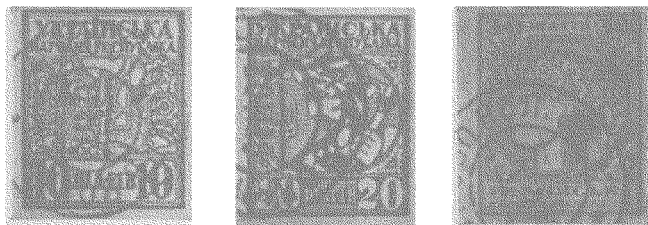
І. Державні поштові марки.

В рр. 1918/19 Українська Держава мала шість поштово-телеграфних округ: Київську, Харківську, Полтавську, Катеринославську, Одеську і Подільську, державний поштово-телеграфний секретаріат Західної Облaсті УНР і зовсім окрему, тоді самостійну, Кубанську поштово-телеграфну округу.

Київська поштово-телеграфна округа була для: Київщини, Чернігівщини, Волині, Холмщини і для повітів: Білського, Берестейського, Кобринського — Городенщини, Пинська, Мозирського-Пинщини, Ричицького і Гомельського-Могилевщини.

Отже, Волинь входила до цієї найбільшої поштово-телеграфної округи.

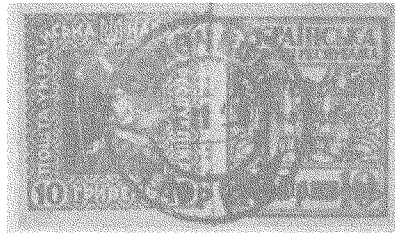
Спочатку нашої новітньої державності на Волині, як і по всій Україні, за винятком Західної Облaсті, уживалися звичайні російські поштові марки. Одночасно, від червня 1918 року, появилися перші оригінальні українські поштові марки, т. зв. серія шагів: 10, 20 (мал. А. Середи), 30, 40 і 50 (маль. Ю. Нарбута) шагів, без:

зубців, бо хоч перші видання цих марок були з зубцями (в той час було їх лише 40,000 штук), останні поступили до вжитку (також і на Волині) лише на початку 1919 року.

Під кінець серпня 1918 року появилось розпорядження Укр. Міністерства Пошт і Телеграфів про негайну українізацію всіх російських поштових марок шляхом передруку їх українським державним гербом — тризубом, бо з днем 1 вересня 1918 року всі російські поштові марки без українського наддруку втрачали свою вартість. На підставі цього розпорядження, ті поштові уряди, що не мали часу переслати свої запаси російських марок до Управ. Поштово-телеграфних округ для передруку їх там, мусіли пере-

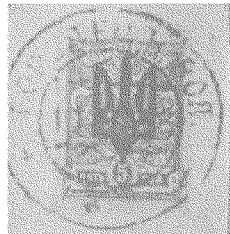
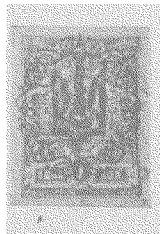
Водити такий надрук своїми власними засобами цікаво, що в цьому розпорядженні ніяких указівок щодо форми наддруку тризуба не було дано, тому й з'явилися різні типи тризубів новітньої Української Держави на поштових марках. Усіх відмінних типів тризуба на поштових марках нараховуємо до 300. Сама Волинь дала аж 26 зразків своїх місцевих тризубів — наддруків на поштових марках. Крім того, були в обігу на Волині й загальні видання Київської Поштово-телеграфної округи. Пізніше, від січня 1919 року, на Волині вживалася також загальноукраїнська поштова марка в 20 гривень, а в 1920 році (жовтень-листопад) по деяких поштових урядах Волині (як Волочиск і ін.) уживалися поштові марки УНР віденського видання в 10, 20 і 40 гривень, як також марки

Української Кур'єрсько-польової пошти.

Треба згадати, що Українське Міністерство Пошт і Телеграфів перепробувало на марках різні українські наддруки, а саме:

- 1) Герб Гетьманської України: в овалі козак з рушницею на плечі, над ним тризуб, а справа й зліва напис: "Українська Держава".
- 2) Герб УНР (стверджений законом): тризуб у круглому вінку (без хреста).

- 3) Такий же тризуб з хрестом. (Усі три малюнки відомого нашого графіка Юрія Нарбута).

З чисто технічно-практичних причин — виразності і простоти наддруку (що в більшості виконувалося ручним штампом) — Міністерство зупинилось на тризубі, але без віночка, гербові УНР (2). Марки з таким наддруком (друкарським), т. зв. “Київ III” (а і б) були в обігу на Волині разом з іншими наддруками (“Київ I, Ша до Пг і Пгг” включно).

Так, як мені оповідали (за Польщі), колишні начальники українських поштових урядів Березного, Костополя, Сарн і Почаєва були заскочені телеграфічним наказом Укр. Міністерства Пошт і Телеграфів про українізацію російських поштових марок, бо мали лише декілька днів на виконання цього, тому були примушені самі виготовити печатки з тризубом для наддруку і за кілька ночей, особливо вночі з 31.VIII на 1 IX. 1918 р., передрукували всі запаси російських поштових марок, які мали по своїх поштових урядах, причому в Сарнах перший металевий штамп-печатка попсувався, мусіли робити інший, з дерева, а тому й маємо там два типи наддруку тризуба.

Переходимо до окремих місцевих наддруків тризуба на Волині поазбучно:

- 1) **Бараші I** — село біля Звягеля, штамп ручний, з м'якого металу (советський каталог припускає, що з олова), поодинокий. Тризуб з хрестом. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зубцями: 5, 10/7, 15 і 25 коп., і без зубців: 1, 3, 5 коп. і 1 руб.
- 2) **Бараші II** — такий же наддрук, лише тризуб без хреста (мабуть, штамп zdeформувaвся). Відомий на марках з зубцями: 5, 10/7, 10, 15, 20, 25 і 70 коп., і без зубців: 1, 3, 5, 15 коп. і 1 руб.
- 3) **Березно А.** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 10/7, 15, 20, 25, 35, 50 і 70 коп. і 1 руб.; без зуб.: 1, 2, 3, 5, 35, 70 коп. і 1 руб. та на Романівській марці за 1 коп. (Останньої було лише 100 штук — аркуш).
- Березно Б.** — Штамп цей самий лише фарба сіро-чорна. Відомий на марках з зуб.: 10, 15 і 20 коп., і без зуб.: 1, 3 і 5 коп.
- 4) **Великі Дедеркали** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба темно-фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 1, 3, 5, 10/7, 15, 25 коп., і без зуб.: 5, 70 коп. і 1 руб.
- 5) **Волочиське** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба чорна. Відомий на марках з зуб.: 2, 3, 4, 5, 7, 10, 10/7, 15, 20, 25, 35, 50 і 70 коп. і 1 руб.; без зуб.: 1, 2, 3 і 5 коп. і 1 руб.
- 6) **Житомир I** — Штampi ручні, гумові, поодинокі або сім разом

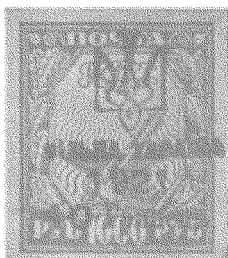
Таблиця тризубів на поштових марках на Волині (1918 і 1921 рр.)

1. 	2. 	3. 	4. 	5.
Барани I.	Барани II.	Березно	В-Ведерки	Вологиськ
6. 	7. 	8. 	9. 	11.
Житомир 1.	Житомир 1а	Житомир 2	Житомир 3	Житомир 5 ф.
10. 	12. 	13. 	14. 	15.
Житомир 4 ф.	Золотунів	Ковель-Голова	Кистайівка	Користень 2
16. ВІЛЬНА УКРАЇНА 1921 (нова чина) Користень II Золотунів				
17. 	18. 	19. 	20. 	21.
Луцьк	Людвінів	Матвіїв	Народичи	Н-Зартори
22. 	23. 	24. 	25. 	26.
Обрус	Озерани	Погоїв	Сарни I	Сарни II.

- (останні лише на рублевих марках). Фарба фіялкова різних відтінків. Відомий на марках з зуб.: 10/7, 20 і 70 коп. та 1 і 7 руб.; без зуб.: 1, 15, 70 коп. і 1 руб.
- 7) **Житомир Іа** — Штамп ручний, гумовий, (четвертий з семиштампного “Житомир І” має зовсім інший тризуб). Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 1 і 10 руб.; без зуб.: 1 і 7 руб.
 - 8) **Житомир ІІ** — Штамп гумовий, поодинокий. Фарба чорна. Відомий на марках з зуб.: 5, 10/7 і 20 коп. і на 4 коп. Ром.
 - 9) **Житомир ІІІ** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 5, 10/7, 15, 20, 25, 20/14, 50 коп. і 1 руб.; без зуб.: 1, 5, 15, 70 коп. і 1 і 5 руб., також на військовій марці за 7 коп.
 - 10) **Житомир ІV** — **Фантастичний**. Штамп металевий, поодинокий. Фарба чорна. Надрук подібний до “Київ ІІІ” (французькі каталоги в 1919 р. вважали його за Умань). Існує на різних російських марках з зубцями і без зубців.
 - 11) **Житомир V** — **Фантастичний**. Штамп гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Максимум фантазії: існує не тільки на звичайних російських марках, але й на марках армії ген. Юденічна, а навіть і на марках Фінляндії.
 - 12) **Здолбунів** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова-темна. (самий невдалий з усіх тризубів і дуже примітивний). Відомий на марках з зуб.: 5, 10, 15, 25 коп., і без зуб.: 5 коп. і 1, 5, 7 руб., і на Романівських 3 коп.
 - 13) **Ковель і Голоби** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 3, 5, 7, 10, 15, 25 коп., і без зуб.: 1, 3 коп. і 1, 3.50 руб. та на 3, 15 коп. Романівських.
 - 14) **Костопіль** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 5, 10, 15, 20 і 25 коп., і без зуб.: 1, 2, 3, 5, 35 коп. і 1 руб.
 - 15) **Коростень і Чеповичі І** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба зелена. Відомий на марках з зуб.: 2, 3, 4, 5, 7, 10, 15, 50, 70 коп., і без зуб.: 1, 2, 3, 5 коп. і 1 руб. Це марки українських повстанців Другого Зимового Походу Армії УНР 1921 року.
 - 16) **Коростень і Чеповичі ІІ** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий з трьох рядків: Тризуб — Вільна Україна — 1921, Фарба чорна або фіялкова. Відомий на марках українських 1920 року від 1 до 200 гривень і на марках Українського Педагогічного Товариства “Рідна Школа” за 2, 5, 10 гривень.

Цей самий штамп, лише з додатком четвертого рядка:

10 або 20, 40 гривень на марках: советських з 1921 р. без зубців: 100, 200, 250, 300, 500 і 1000 руб.; на марках

Укр. Пед. Т-ва "Рідна Школа" з зуб.: 4 грив. і 4 і 1 корона, та на деяких марках БОЙОВОЇ Управи Українських Січових Стрільців з 1915 року.

Це також марки українських повстанців Другого Зимового Походу 1921 року.

- 17) **Луцьк** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 5, 7, 10, 15 коп., і без зуб.: 1, 2, 5, 15 коп. і 1 руб., та на Романівських 3 і 7 коп.
- 18) **Людвипіль** — Штамп ручний, гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 5, 7, 10, 15, 25 коп., і без зуб.: 1, 2, 3, 5 коп. і 1 руб.
- 19) **Матвіїв-Маціїв** — Штамп ручний металевий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 5, 10, 15 коп., і без зуб.: 1, 2, 3, 5 коп. і 1 руб.
- 20) **Народичі** — Штамп ручний гумовий, поодинокий. Фарба чорна або фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 10, 10/7 і 15 коп.
- 21) **Нова Чорторія** — Штамп ручний гумовий, поодинокий. Фарба фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 2, 3, 5, 10, 15 коп., і без зуб.: 1, 2, 5, 35 коп і 1 руб., а також на деяких Романівських марках.
- 22) **Овруч** — Штамп ручний металевий, поодинокий. Фарба чорна. Відомий на марках з зуб.: 50 коп. (Сов. філателія вказує існування й на інших марках).
- 23) **Озеряни** — Штамп ручний гумовий, поодинокий. Фарба чорна. Відкритий відомим українським філателістом пок. Євгеном Вировим. Відомий на марках з зуб.: 5, 10, 10/7, 15, 20, 25 коп., і без зуб.: 1, 2, 5 коп. і 1 руб.
- 24) **Почаїв** — Штамп ручний гумовий, поодинокий. Фарба фіял-

- кова. Відомий на марках з зуб.: 5, 7, 10/7, 15, 20, 25 коп., і без зуб.: 1, 2, 5, коп. і 1 руб.
- 25) **Сарни I** — Штaмп ручний металевий, поодинокий. Фарба чорна або чорно-фіялкова. Відомий на марках з зуб.: 15, 70 коп. і 1 руб., і без зуб.: 1, 3 і 70 коп.
- 26) **Сарни II** — Штaмп ручний, дерев'яний, поодинокий. Фарба чорна. Відомий на марках з зуб.: 10, 15, 20, 35 коп. і 1, 7 руб., і без зуб.: 1, 2, 3, 5, 70 коп. і 1 руб.

Лише номери 15 і 16 з 1921 року, решта номерів з р. 1918. Це все віднайдені видання марок на Волині, бо напевне робилися надруки й по інших містах, але про них жодних відомостей не збереглося. Крім того, такі видання як Ковель-Голоби (13), Луцьк (17), Матвіїв-Маціїв (19) і Нова Чорторія (21) ще не досліджені належно. Дуже можливо, що надруки різних цих тризубів існували й на інших вартостях марок, але відомостей про це також не збереглося. Більшість марок дуже дорогі, бо вони тепер рідкісні екземпляри. Через те, що цими марками світова філателія мало цікавиться, хоч і визнає факт існування і їх рідкість — фальсифікатів майже не існує, за винятком Здолбунова.

До цього розділу віднесемо, як місцеве видання, поштові марки міської пошти в Любовні (Любомлі), що були видані в 1918 р. для Любовні і її повіту. Це єдине оригінальне видання марок на Волині. Складається це видання з 5 марок із світлинами Любовні: 5 коп., зелена, Синагога; 10 коп., червона, Ринок; 20 коп., сіра, Міська площа; 25 коп., синя, Рим-католицький костюл і, 50 коп., сіро-зелена, Православна церква. Дуже цікавим і майже винятковим для поштових марок є те, що написи на цих марках зроблені в чотирьох мовах: українській, німецькій, польській і жидівській (останній напис — це виняток на всі світові марки), причому назва міста в українській мові вжита належно — "Любовня".

II. Марки окупаційних влад на Волині.

1919 рік.

- 1) **Ковель.** Поляки, окупувавши Ковель, знайшли там на пошті українські поштові марки і передрукували їх дворядковим ручним штампом: "Poczta Polska — 30 fen.", фіялковою фарбою і те ж саме, лише заміненім другим рядком на "50 fen." — фіялковою фарбою. Були передруковані українські поштові марки: 30 і 50 шагів, марки з тризубом "Київ II" за 15 коп. з зуб. і без зубців, 1 руб. 6/з і деякі марки з тризубом (13) — Ковель-Голоби. По заступленню цих марок польськи-

ми решта їх опинилася в Поштово-телеграфічному Музеї у Варшаві разом з наддруковими штампами. Штатпувалися ті марки польським подовгуватим штампом — “Kowel”, чорною фарбою.

- 2) **Волинь. Фантастична.** Коли польські філателісти (особливо торгаші марками у Варшаві й Лодзі) почули про попередні марки Ковля, то як наслідок цього, появилися на філателістичному ринку світу (досить великим накладом) серії українських поштових марок — 10, 20, 30, 40 і 50 шагів з наддруком польського Орла і нової ціни “2 гр.” чорною фарбою на цілій серії, “5 гр.” фіялковою фарбою і “10 гр.” червоною фарбою також на цілих серіях. У філателістичній пресі ці марки мали назву марок польської окупації на Волині. Одночасно для штампування цих марок був зроблений польський поштовий штамп, круглої форми, з написом угорі “Blahalask”, а посередині “6. 9. 19” (чому саме найбільше ця дата? Мабуть, дата друку цих марок!) і внизу “Pol. Kogr.” — себто назва місцевості, яка ніколи й нідє на Волині не існувала. Отже, повна фантазія з усіх боків. Ці марки дісталися до всіх каталогів марок світу, і треба було докласти чимало боротьби (автор брав у ній жваву участь) в рр. 1920-1939 в інтернаціональній філателістичній пресі, щоб нарешті з деяких каталогів вони зовсім зникли, а в деяких, як німецькі й США (каталог Скотт’а), хоч вони й залишилися, але одержали певне визначення, що пов’язується із спекулятивними фантазіями.

1941/1944 роки. Німецька окупація.

- 3) **Рівне (Луцьк).** 1941 р. 14 листопада. Німецькі поштові марки з головою Гітлера від 1 до 80 пфг. (серія 20 марок) з друкарським наддруком чорною фарбою “UKRAINE”. Ці марки вживалися не тільки на Волині, а й в усьому Райхскомісаріаті України. Поштові печатки мали вгорі назву місцевості, напр.: “ROWNO-Wolhynien”, “KREMIANEZ”, “SARNY” і т. д., а внизу “Deutsche Dienstpost UKRAINE”. До вироблення цих штампів ужито колишні советські поштові штампи з вирізаним змістом і залишеною тільки датою (відомий поштовий штамп Києва, де залишено було назву українською мовою — “Київ”).
- 4) **Володимир І.** 1941. Серія з двох марок: 10 коп. — карта-контур Володимирського повіту, жовта; напис по-німецьки “Hilfspost Wladimir Wolynsk-Gebiet Ukraine” і по-українськи “Помічна пошта-Володимир-Волинськ-Повіт-Україна”. — і 20 коп. — Собор у Володимирі X віку; написи в обох мовах такі ж, як і на першій. Це, мабуть, філателістичне видання німецьких

службовців Гебітскомісаріату Володимира. Друковано їх у Любліні. На листах зустрічаємо їх, але завжди з німецькими

марками з наддруком "Україне" і самі вони були штамповані лише датівником і то не завжди. Як видання філателістичне, мусить бути дешево. Для української філателії вони цікаві своєю тематикою.

- 5) **Володимир II.** Квітень, 1944. Видана Гебітскомісаром серія німецьких урядових марок, що складалася з чотирьох екземплярів: 6+9 пфг., фіялкова, 12+18 пфг., червона, 24+36 пфг., синя, і 60+90 пфг., зелено-оливкова, з зубцями 11, без гуми на звороті, розміром 35x22 мм. Малюнки на них: свастика в орнаменті. Написи чорні: "Deutsche Hilfspost-Hebitskommis-sar Wladimir-Wolynsk" і ціна грубими цифрами перша і малими друга (друга — це спеціальн. додаток до нормального поштового тарифу). Друковано ці марки в Бресті на жовтавому папері української паперової фабрики в Моквині, пов. Сарни. Штамповано їх печаткою Гібетскомісара.
- 6) **Володимир III.** 15. VI. 1944. Коли марки попередньої серії були зжиті, видано друге видання цих марок у друкарні в Білостоку на білому крейдяному папері, з зубцями 10 $\frac{3}{4}$, уже з гумою на звороті. Напис: "Deutsche Hilfspost-Wladimir - Wolynsk - Ukr." Марка в 6+9 пфг. крім свого тиражу, була в кількості 30 штук без зубців і синього кольору. Марки знято з обігу 17. 7. 1944 року.
- 7) **Горохів I.** Липень, 1943. Видана Гебітскомісаром поштова марка на білому папері червоною фарбою. Малюнок зображає контур Горохівського повіту в його адміністративних границях. Рамка марки також червона. Написи чорні: "12+23 пфг. Деу-

тше Гільфспост-Горохів-Україне". Друковано всього кілька-

- сот у міській друкарні Володимира у виконанні керівника цієї ж друкарні п. Зелінського.
- 8) **Горохів II.** 15. VI. 1944. Це видання чотирьох німецьких поштових урядових марок таке ж, як і "Володимир III—, різниця лише в написі: "Horochow-Ukraine".
 - 9) **Любовня II.** 15. VI. 1944. Це видання таке ж, як і "Володимир III", лише напис: "Luboml".
 - 10) **Любовня II.** 15. VI. 1944. Це видання таке ж, як і "Володимир III", лише напис: "Luboml-Ukraine".
 - 11) **Сарни I.** 18. X. 1941. Це видання української пошти складається з трьох марок: 50 коп. — червоний друк на темносиньому папері; 1,50 карб. — чорний друк на темнобронзовому папері і, 3 карб. — чорний друк на ясносірому папері. Марки зубковані і без зубців, крім усього, відрізняються самим папером. У рамках кожної марки надруковано в чотирьох рядках: "Kontrollzeichen" (далі українською мовою) "50 коп." (або котрась з цін), "Контрольний", "знак". Штамповані ці марки в більшості советськими поштовими печатками (українською мовою) Сарненського повіту. Марки були дійсними до 28. X. 1941 року.
 - 12) **Сарни II.** 28 жовтня, 1941 р. Попередня серія з червоним наддруком: "ГК-Сарни". В обігу була до 5 грудня 1941 року.

III. Українські недержавні марки на Волині.

Крем'янець. 1936 рік. Добродійна марка, видана на користь Української гімназії в Крем'янці. Рисунок марки: янгол держить у руках мініатюру будинка, обабіч два підсвічники, — усе це обведене шестикутною рамою в українському народному стилі і на ній уміщено напис білими літерами: "На Українську"

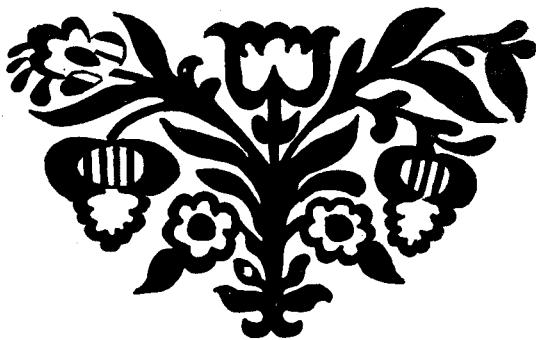
Гімназію в Крем'янці". Номінал на марці не поданий. Папір білий, зубці $9\frac{1}{2}$, темносиня, але були й інші фарби.

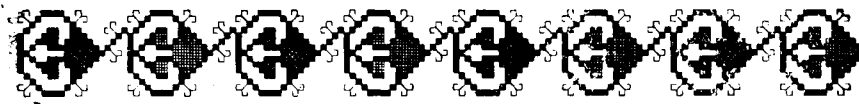
До цього розділу додамо ще недержавні марки окупаційних влад на Волині, а саме: а) Рівне, 27. 8. 1933 р. Польська пропагандивна марка, видана з нагоди "4-х Волинських Торгів", що відбувалися від 27. 8. до 3. 9. 1933 р. б) Рівне, 1930-39. Польська пропагандивна марка, видана на користь розбудови Волинського регіонального музейництва. Сюди слід віднести також російські добродійні марки з I-ої Світової Війни 1914/1917 рр., видані в різних містах на Волині.

На закінчення цього енциклопедичного перегляду українських марок Волині треба мати на увазі, що для повності збірки марок Волині варто зібрати також російські і польські марки з поштовими печатками різних поштових урядів Волині.

Треба пам'ятати, що поважна філателія (США має сім мільйонів філателістів, не рахуючи шкільної молоді) стала сьогодні науковою працею, а українська філателія, вдаток до цього, ще й працею на рідному полі поза межами України.

Від Редакції: При окупації України більшовиками багато українських поштових марок лишилося невикористаних у поштових урядах України. Ці марки забрано до "Советської Філателістичної Асоціації", а остання (СФА) випустила їх на філателістичний ринок, переважно в чистому вигляді. Тому штаповані українські поштові марки дорогі.

Лідія Рудик

Ганна Рощинська

Ганна Іванівна Рощинська була уроженкою Волині. Погідний Крем'янець був її батьківським містом. Серед розлогих садів та лагідних узбіч пробігали дні її дитинства, осяяні затишком батьківського дому. У свіжій зелені височів білий одноповерховий будиночок. Тут жив протоєрей о. Іван Струтинський із своєю сім'єю. Він був довгі роки викладачем Духовної Семинарії у Крем'янці.

Ганна Іванівна
Рощинська

Крутими вуличками вела дорога до гімназії, і ними ходила Ганна зосереджено й уважно. Мати найбільші надії поклала на Ганну. Бо хоч інші дочки — Марія й Лідія — теж добре вчилися, то Ганна віддавалася науці беззастережно. Коли в 1909 р. закінчила гімназійну освіту, стало ясно всім, що вона буде вчитися далі і виїде для студій у Петербург.

Пішли студентські дні серед його непривітних мурів. Дні, сповнені поважною працею й бажанням якнайбільше побачити й пізнати. Все стояло перед її очима повернення на рідну Волинь. Здається, нікого не потребувала так рідна земля, як лікаря-громадянина. Піднести, просвітити село — це покласти найкращі підвалини під його ріст.

Вибух першої світової війни. Петербург не відчув її, але навчання приспішилось, прискорилось. Потрібно було лікарів.

Після закінчення медичних студій Ганна працює у військово-му госпіталі Української Армії. Пересувається з частиною, бореться з нестачею їжі та ліків. Урешті пробивається на рідну Волинь.

Та вона вже не сама. У Рівному, в лікарні для утікачів зустріла вона д-р Петра Рощинського. Труднощі лікарняної праці наблизили їх. Незабаром після того вони побралися.

Настала Польща. Пробувши коротко у Варшаві, для впорядкування лікарського диплому, Ганна Іванівна з чоловіком оселяється в 1924 р. в містечку Костополі.

Хто навідувався в тому часі до Костополя, напевне пам'ятає малий Одноповерховий будинок у садку, де Рощинські влаштували собі спільну приймальню та ділилися годинами. Вранці праймала хворих Ганна Іванівна, а Петро Федорович працював у Касі Хворих, а пополудні було навпаки. У домі панувала незвичайна чистота, а це ж не так легко було вдержати при такій безлічі хворих! Господарство Ганни Іванівни "йшло, як на шнурку". Вона любила зазирнути в кожний куточок і припилнувати кожну дрібницю. Помічники — хто з пацієнтів Ганни Іванівни не пам'ятає її — сама вже знала добре хатній порядок та вміла вгадати бажання господині. У вітальні була затишна атмосфера — довкола все цвіло вишивками й мережками. Тут Ганна Іванівна була милою господинею, що вміла розважити гостя та залишити в нього приємний спогад.

Але на першому місці стояв лікарський фах. Вони поповняли свою приймальню все новим приладдям, аж доки не здобули нового гарного Рентгена. Ганна Іванівна пильнувала бібліотеки: у ній було все новіше з медичної літератури. Знаючи досить добре французьку мову, вона виписувала французькі журнали й любила їх переглядати.

Та все ж таки не в цих чотирьох стінах зосереджувалося її життя. Правда, воно починалося в лікарському кабінеті. Тут вона вперше зустріла волинське село таким, яким не бачила його досі. Клопоти й нестачі, захворюння і каліцтва приводили людей у її стіни, і згодом розгорталися перед нею всі важкі сторони сільського побуту. Так, багато роботи чекало її. Замало було лікувати вже хворих, рятувати здоров'я, вже часто пропаще. Треба було зарадити такому лиху, порадити, остерегти. Треба було вийти між люди, знайти в них довір'я і повчити їх.

Ганна Іванівна засновує в Костополі Союз Українок. Співробітниця її — це міщанки та мелоденькі ідейні учениці. Спершу праця йшла тільки в Костополі, але згодом почала поширюватись і на села. Треба було виїздити неділями в околиці і збирати жі-

нок на повчальні бесіди. Селянки слухали уважно, бо ж це була “їхня” пані лікарка і з щирим для них серцем.

Шли роки в Костополі, одноманітні й тихі, але позначені успіхами. Там уже влаштували свято Шевченка в селі, звіттіля прохають жінки курсу крою і шиття, із того села вже виряджають дитину в гімназію, там знов просять передплатити їм газету. Лікарська приймальня стає центром, куди приходять з усіма справами. Завдяки Ганні Іванівні, приходили на вечори народного одягу у Львові досі невідомі костопільські стрічі.

Приходять на пораду й інтелігенти — їх небагато в містечку й повіті, всього кілька службовців та вчителів.

Але місцева влада слідкувала пильним оком за працею подружжя Рощинських. Згодом їх популярність стає для польської влади небезпечна. Їх треба, як пр. відного українського чинника, позбутися. В 1936 р. вивідають працю в Касі Хворих Ганні Іванівні, а трохи згодом і чоловікові. У 1938 р. примушують господаря дому вивісти квартиру Рощинським, а іншої вони “з вищого наказу” в Костополі не дістануть. Доводиться підкоритися наказові. Спочатку до Крем’янця переїжджає тільки д-р Петро Федорович, а Ганна Іванівна ще ставить опір. Та коли вже приходить судовий наказ покинути квартиру, виїжджає й вона.

До рідного Крем’янця! Батьківський дім чекав серед зелені на її працюючі руки. Тут жила старенька мати і сестра-вдова з дітьми. Здавалося, все знову піде своєю колією.

Але прийшла війна і все перекреслила. Перешумівши через Крем’янець, вона впроваджує тули без бою більшовиків. Петро Федорович, після короткого вагання, рішається втікати — йому, емігрантові з Полтавщини, небезпечно залишатися. Ганна Іванівна застається: на її ж піклуванні старенька мати й сім’я сестри.

Дарма, що час був тривожний, Ганна Іванівна ввійшла в залі крем’янецької лікарні, що вже давно не бачили в своїх стінах лікаря-українця. Її знання та працездатність знаходять оцінку — вона стає незабаром головним лікарем. Тимчасом натиск наїзника дужчав. Урешті зазнає удару її власна родина: арештовують доньку сестри, Наталку, а маленька її дитина залишається на руках у бабуні. Трохи згодом схоплюють і вивозять бабуню з унучкою. Ганна Іванівна залишається з матір’ю одна. Та й навколо неї вже затісняється кільце підозріль — вона ж дружина емігранта й близька своячка арештованих; за нею слідкують.

Та в Ганні Іванівни стоїть на першому місці її лікарський обов’язок. Так самопевно лунають її кроки в коридорах, з такою ж, як і давніше увагою схиляється вона над ліжком хворого. Ніхто не сміє завважити тремтіння її повік на згадку про заслану

сестру, а найменше не сміє відчути цього довірена їй установа. Лікарня відчуває незмінно певну, керівну її руку.

А потім — вибух німецько-советської війни. Тривожні дні: нальоти, евакуація, розтіч. Кілька ночей поза домом, але вдень постійно в лікарні. Аж знову настав день повної тиші й відпруження, — знову нова влада.

Повертаються втікачі: чоловік, небіж, зять сестри. Вливається хвиля енергії в пошарпане життя. Здавалося, настав нарешті час, коли можна буде будувати щось своє. Ганна Іванівна впорядковує лікарню, тоді коли Петро Федорович перебирає округу як лікар.

Та це тільки ілюзія. Спершу лише деякі позначки: відмова в найважливіших ліках, легковаження всяких домагань тощо. А згодом приходять цивільна адміністрація, українців звільняють з провідних становищ, арештують деяких. Ганну Іванівну позбавляють керівництва лікарнею, а Петра Федоровича — становища шефа-лікаря округи.

Щодалі все більш загострювалися відносини, все збільшувалась віддаль між селом і містом. Село замикалося в собі, знаходячи опору в лісі, а місто жило в постійній тривозі.

Та в дечому зв'язок не вривався: село потребувало слова, газети, ліків, і за цим "товаром" проникали його висланці в місто. У Ганни Іванівни все це знаходилось. Добре, підбадьорливе слово, газетну відомість (радіо вже давно відібрали) і лік на недугу, поскільки можна було його дістати. Правда, не могла відповісти на головний запит, що томив душу кожного: "що ж далі?" Але вже саме те, що наша "пані лікарка" була і вміла порадити в кожній трудності, давало певність і надію на майбутнє.

Проминув рік. "Ліс" міцнів і розгортав свої сили, а наїзник лютував. Настали арешти української інтелігенції. Ця небезпека висіла дамокловим мечем і над Ганною Іванівною. Приятелі остерігали її й самі уже лагодили клунки. Та тікати Ганні Іванівні здавалось абсурдом. Вона ж — фахівець, тут потрібна!

В лютому 1943 року з'явилося перед будинком у саду крите авто. Два військові ввійшли та недовго побули всередині. По якомусь часі вийшов один з них, за ним Ганна Іванівна, незвичайно бліда. Рівним кроком перейшла доріжку до авта. За нею трохи похило ішли Петро Федорович і Юрко, небіж. Замикав цей похід другий військовий із скерованим на них автоматом. Гримнули дверята авта, загув мотор, і з'сталась, немов тінь, зажурена постать Ольги Степанівни на фоні вхідних дверей.

«ЛІТОПИС ВОЛИНІ»

Дальша дія покотилася блискавично. Рошинських і небожа ввели на в'язничне подвір'я. Тут підготували в короткому часі розстріл, віддаливши з в'язниці українців-поліцаїв. Уставлені поруч себе в'язні мусіли перед розстрілом роздягнутися, щоб ніщо з їхнього майна не пропало. Розказують ті, хто бачив цю подію з протилежної гори, що Ганна Іванівна не виконала цього наказу. Оповідають також, що Юрко, її небіж, під час цієї шамотні скористав з хвилиної неуваги німця і вибив йому з рук автомата. Миттю скерувавши дуло в напрямі сторожі, у великому схвилюванні не знайшов язичка і не зміг вистрілити. І ця хвилина вирішила: автомата було вирвано і скеровано на в'язнів. За хвилину їх не стало.

Ганна Іванівна Рошинська була одною з жертв з-поміж жінок-громадянок Волині.

Крем'янець. ГОРА БОНИ.

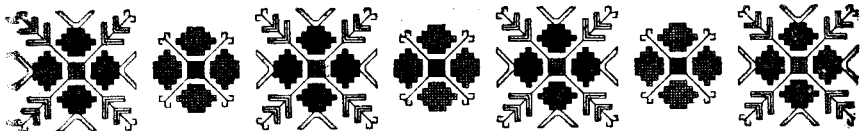
Скривавлена Волинь

Згадати тільки всі тяжкії муки,
Що завдали борцям за правду вороги...

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА НА ПОЛІССІ

Т. Присяжний

Масові вбивства [REDACTED] [REDACTED] в Луцьку

Середина червня 1941 року... "Щастя", що його принесли більшовики нашій людності в Західній Волині, досягло своєї вищої точки. Величезна Луцька в'язниця заповнена по береги. У в'язниці за списковим станом налічується 4880 в'язнів, привезених з різних навколишніх місцевостей.

У в'язничних льохах замкнено понад сотку "смертників", уже засуджених на страту, але які ще "чекають" виконання вироку...

У нашій камері під номером 8, що має розміри 11x13 метрів і в якій є тільки одна віконна квартира для вентиляції, міститься тепер 198 в'язнів. Набиті ми, як оселедці в бочці. Вночі лягаємо на цементовій долівці всі покотом. Товчемо одні одних ногами. Перевертаємося з боку на бік тільки за командою — всі разом; інакше не можна...

Але бойове завзяття людей ще не зломане. Всі перебувають у бойовому настрої. Усіх нас чекає висилка "в далекі табори" на 5, 10, а здебільшого на 20 років. Але нема апатії й відчаю — усе ще сподіваємось, що щось станеться, щось вибухне і принесе нам волю.

Усі камери суворо ізолювані. Але абетка Морзе працює на повний хід, і зв'язок тримається з усією в'язницею.

Наша камера ч. 8 живе особливо інтенсивним життям. У нас багато української інтелігенції. Відбуваються виклади з історії України. Інші вчать неписьменних читати й писати — на цементовій долівці черепком з розбитої миски вишкрябують вони літери.

У нашій камері знаходиться православний панотець, митроф. протоєрей о. Володимир (прізвища, на жаль, не могу згадати) з Підберез і польський ксьондз. Чергуючись, відправляють вони Служби Божі. Нема в нас національної ні релігійної ворожнечі

— усіх нас еднає ненависть до спільних ворогів-гнобителів. У кутку міститься група жидів.

В суботу, 21 червня, вдень нам була дозволена прогулянка. З радістю повиходили ми з камер і тільки-но почали розмірено крокувати по в'язничному подвір'ї, як побачили якісь два літаки, що почали кружляти над містом. “До камер! До камер!” — почувлися викрики команди.

Ще темно було — о 2 чи 3 годині — почувли ми гудіння великої кількості літаків, що пролітали над нами. “Вправи, мабуть, якісь провадять”, — каже мій сусід. “Та які вже там вправи — це ж німецькі літаки, я пізнаю тон їхнього гудіння; я ж його добре знаю...” — стишеним голосом відповідаю я.

За якусь годину знову почулося гудіння моторів. Ось уже запахкали недалеко від нас Zenітки. Чуємо вибухи бомб десь у напрямі мостів над Стиром.

Ми вже всі на ногах. Усі повдягалися — яке вже там спання!.. Бачимо на подвір'ї посиленій рух в'язничної сторожі. Як потім довідалися, уже в цей час було розстріляно всіх смертників і їхні трупи було поскладано у в'язничному гаражі.

Знову чуємо ще потужніше гудіння моторів. Бомби вибухають уже зовсім близько. Здрагаються стіни в'язниці . . .

Одна бомба влучила в дерев'яне приміщення комендантури перед входом до в'язниці. Як я потім бачив, вона зовсім знищила будинок, лишилась тільки величезна яма. Загинула там уся управа в'язниці: комендант і всі його помічники.

Друга бомба впала щільно біля північного краю в'язниці і розваляла стіну верхнього поверху. З-за уламків її в'язні повлазили з камер, спустилися вниз, кинулись на зруйноване вартувальне приміщення. За допомогою робочої команди, складеної з “прогульників”, які відбували легку кару, захопили вони там револьвери, рушниці й кулемети, повбивали частину вартових. Багато вартових добровільно піддалися і зразу ж віддали ключі від коридорів і камер; інші порозбігались, хто куди...

Ось уже відмикають коридори й камери... Відмикають і нашу камеру. Через коридори всі поспішаємо на подвір'я, де вже повно люду — в'язні опанували в'язницю . . .

У багатьох виникла думка, що треба всім виходити з в'язниці й розсіятись між людьми по околицях. Але незабаром ми довідалися, що виходу нема: в'язниця вже була оточена з усіх боків озброєними мобілізованими комсомольцями, якими командували енкаведисти. Вони стріляли в кожного, хто намагався вийти з в'язниці.

І ми стали зразу ж на бойову ногу. Створився керівний бойовий провід під командою полковника Купрійчука. Біля в'язничних воріт увесь час стояла сторожа, озброєна рушницями, яка не дозволяла нікому наблизитись до в'язниці.

На заході увесь час було чути гарматну стрілянину. Чи встигне звідти прийти нам визволення?

Так минув увесь той знаменний день 22 червня. Вночі спали хто де, хто як. Пильно вартували наші вартові біля входу до в'язниці.

Захопили ми харчові в'язничні магазини, і голоду поки що ніхто не відчував.

Понеділок, 23 червня, пройшов у такому ж м'ясно-неспокійному, гарячковому стані. Гарматна стрілянина стала виразніша. А виходу з в'язниці й тепер нема — вона оточена ще щільніше. — А може наші брати-повстанці прийдуть і визволять нас, — так мріяв не один з наших людей.

У вівторок, 24 червня, приблизно о 10-ій годині ранку, перед входом до в'язниці з'явилися вантажні автомашины, а поруч з ними й декілька танків. Наперед вийшов полковник військ НКВД і чистою українською мовою звернувся до нас: "Товариші ув'язнені, вислухайте наказ тов. Сталіна і тов. Молотова за номером..." Усі ми скупчилися біля вхідних дверей і, напруживши увагу, слухали: "Вибухла страшна війна... Лютий ворог усього людства несподівано й підступно перейшов кордони і напав на наші війська. Наші героїчні бійці мужньо відбивають напад... Закликаємо всіх на захист нашої любові батьківщини... Оповідіаємо, що всі особи, обвинувачені за статтями: а 54-11, а 54-12, а 54-10 і т. д., звільняються від слідства, ув'язнення й кари і скеровуються у військові частини, щоб і вони стали на захист від ненависного ворога..."

І далі вже своїми словами пояснював: "Отже, всі ви формуєтеся в дві колони, і вас відвезуть автомашинами до залізниці. Двома транспортами ви поїдете до розподільних військових мобілізаційних пунктів... Чесно служіть батьківщині в її обороні, і вам будуть прощені всі провини, станете ви знову вільними повноправними советськими громадянами..."

Слухали ми врочисто виголошені слова наказу; слухали лагідні, привітні роз'яснення... і багато хто з нас починав вагатися. Не були ж ми організованим, дисциплінованим бойовим загonom. Не знали добре один одного. Були між нами люди різних націй: українці, поляки, жиди. Не було в нас випробованих, добре всім знаних провідників . . .

— Ну хай уже буде так... Їдьмо краще цими транспортами, аби лише вирватися з пастки, а там ми зуміємо втекти й порозбігатися, — гуторять усі поміж себе. — Згода, погоджуємось на це.

Усі пристають на таку думку, вирішують поділитися на два транспорти, які автомашинами будуть відвезені для формування бойових частин.

От уже здійснюються наші вартові пости біля воріт в'язниці. Вже енкаведистські командири ходять поміж нас, указують нам, де маємо стрітись. В одній частині подвір'я, біля головного в'язничного корпусу, вистроюється перший транспорт. Далі, трохи осторонь, на другому боці подвір'я, гуртуються люди для другого транспорту, до якого потрапляю і я.

Чути крики команди: "Ставайте по двадцять! Рівняйтеся у рядах!"

А тимчасом у подвір'я в'язниці в'їздять вантажні машини, в'їздять і танки... Енкаведисти розходяться по спорожнілих коридорах, заходять у камери.

Поспішаючись, під вигуки команди, вишиковуються в'язні, готуючись до відвезення, похапцем спаковуючи свої мізерні клунки з лахами й речами.

І... знялося пекло... З усіх танків і з деяких вантажних машин почали безперервно стріляти кулемети, спрямовані на ці тисячі нещасних безборонних жертв. Вгорі, у вікнах камер, з'явилися енкаведисти і зверху кидали в юрбу ручні гранати... Крізь тріскотіння кулеметів і вибухи гранат проривалися розпачливі, несамовиті крики і зойки вмираючих і поранених.

На в'язничному подвір'ї лежала стогнуча маса людських тіл, що конвульсійно здригалася в передсмертних корчах і все більше й більше забарвлювалася рясними червоними струмками крові.

А кулемети продовжували свою жажливу дію. Кулі одна за одною прошивали людські тіла, поражаючи вже мертвих, докінчуючи вже вмираючих, наносячи нові рани вже пораненим.

Хто скаже, хто знає, скільки часу тривала ця кривава розправа, це диявольське винищення чесних, здорових, життєрадісних людей, які завинили тим, що довірилися чесному вояцькому слову й намшвенням ссветського полковника.

Стрільянина припинилась... "Кто ещо живой, вставайте! Больше стрелять не будем!" — голосно вигукує хтось. Але ті, що залишились живими, були приголомшені... Не вірять вони цим новим запевненням і лежать на землі, намагаючись не рухатися й не подавати ознак життя... "Вставайте, а то будем на месте прістрелівать!" І встає один, другий... З-під трупів поодинокі вилазять ті, що залишились живими. Більшість поранені, жажливо обмащені кров'ю, своєю і братів своїх. А деякі, не ворухнувшись і подих спиняючи, лежали попід трупами аж до вечора. Я і троє моїх приятелів були в кутку біля паркана, і, коли почалася стрільянина, ми

попадали на землю. Інші падали на нас зверху і своїми тілами захищали нас, а самі ставали жертвами смертоносних куль. Під наваленими на нас трупами ми лежали аж до смерку і тоді тільки повилазили й подалися до камер.

Уціліла нас невеличка горстка, а тисячі так уже й не підвелися. “Перший транспорт”, що стояв попереду, особливо сильно потерпів і був майже весь винищений, тільки 70 лишилося з них живими. “Другий транспорт”, у якому і я був, стояв на другому подвір’ї трохи осторонь і потерпів дещо менше, лишилось у ньому живих більше 300. А решта, коло чотирьох тисяч люда, лежали на землі трупом або конали ще в тяжких муках...

Вночі на середу знову почули ми голос команди — наказували нам виходити за ворота й перед мурами копати ями. Остовпілі, стероризовані, слухняно виконували ми накази. Копали яму в розі в’язничного подвір’я і ще дві ями поза мурами — там, де бомби вирили ями.

Далі наказали нам зносити трупи і кидати у викопані нами ями. Не один був такий випадок — якийсь носій, що висловив був співчуття загинулим, сказав, наприклад, що між трупами є його рідний брат, дістав кулю в потилицю й мертвий падає у ту ж яму. До трупів долучувався новий, ще теплий труп. . . Але масового вбивства вже більше не було.

Так у середу весь час копали ми ями й зносили трупи. Хто знає, що вчинили б з нами кати, коли б ми вже закінчили цю жахливу працю.

Гарматна стрілянина чулася все ближче й виразніше. І от, приблизно о год. 3-4-й, до в’язниці під’їхали три німецькі мотоцикли й на них шість німецьких вояків. В’язничних вартових і енкаведистів було значно більше, але вони зразу ж кинулися врозтіч, а решту німці тут же, на місці, повбивали. . .

Після всіх страшних переживань нам, “недостріляним”, знову всміхнулася воля, і тепер уже вона не зрадила нас.

Їх, наших визволителів, німецьких вояків, було тільки шість. Фронт німецький до нас ще не підійшов. Повз в’язницю весь час проходили, тікали, советські військові частини, які легко могли знищити і наших рятівників, і нас. . .

Серед нас знайшлися такі, що знали німецьку мову і стали за перекладачів. Німці роздали нашим людям кинуту советськи ми вартовими зброєю, і ми готувалися збройно захищатися на випадок нападу на нас. Провід над усіма нами знову перебрав полковник Копрійчук. Але ніхто на нас уже не нападав — більшовикам було вже не до того.

Надвечір заскочило ще до нас якесь німецьке авто. Німецький офіцер перебув серед нас недовго, поробив фотознімки і знову від'їхав.

Нам уже бракувало харчів. Німецькі вояки наказали пекарні, що була близько в'язниці, випекти нам хліба.

У четвер, ще до сходу сонця, до в'язниці під'їхали дві німецькі вантажні машини, і на них щось коло 40 вояків під командою офіцера, і ми остаточно відчули, що нам небезпека вже не грозить.

Німецький офіцер розпорядився закидати вапном усі ями з трупамі і потім засипати їх зверху землею. Заборонено було будь-кого до трупів підпускати.

У той же день ми позасипали ями землею, упорядкували всі три могили, по краях побивали стовпи й поробили тимчасові огорожі. Того ж дня і пізніше нікому не дозволялося розкопувати ями й розшукувати трупи своїх близьких.

По обіді того самого дня, під охороною німецьких вояків, нас відпровадили до мосту над Стиром і перевели на західний берег, уже зовсім звільнений від більшовицьких військ. Оглядаючись на в'язницю і на могили біля неї, багато з нас хрестилося.

З нашої камери ч. 8. залишилося живими 13 осіб, а 21-го червня було нас у камері 198.

Стискаємо один одному руки й розходимося, хто куди. Більшість — до своїх хат, а ті, кому ще небезпечно було йти додому, тимчасово прямували до родичів чи знайомих.

Прот. Леонід Д—ський

Похорон у Луцьку

Німецько-советська війна 1941 р. захопила мене на парафії в селі Шепель, яких 15 кілометрів на захід від Луцька. Вже 25 червня на моєму подвір'ї розташувався штаб двох бригад: артилерійської і танкової, — і сюди весь час забігали старшини й підстаршини. Декілька разів приїздив звідкись генерал, а ввечері з'являлося два генерали і давали накази, в якому напрямку мають бригади відступати. Виявилось, що відступ відбуватиметься на Рожище, бо Луцьк уже зайнятий німцями.

Знаючи про нещадні розстріли свідомого елемента на Волині, я намагався бути непомітним і пересиджував у пшениці, що підходила попід самий тин мого подвір'я. Тут я підслухав розмови між політруками й старшинами червоної армії. Розмова провадилась, звичайно, російською мовою, і я почув: "Ця проклята Волинь! Що вона з нами вчинила! Погляньте — усі вояки веселі, всі раді цій війні. Бійці зникають. Цілі полки перестають існувати. Всі волиняки вже повтікали з війська. Калмики з киргизами й ті десь діваються. Минулої ночі, в 30 кілометрах під Володимиром, залишили з 200 танків. Сьогодні отримали нові, ще "не стріляні". Але кому ж їх можна довірити?.." Далі говорили про те, що "Волинь здеморалізувала військо" й що "ми ще отомстім, когда верньомся". Опісля розмову провадилось пошепки, і я недочув про що йшла мова.

Дійсно, увечері того ж дня половина всіх танків, що були в в'єднаннях, залишилась по навколишніх хуторах, у ровах та болоті.

Наступного дня, 26 червня, ранком з'явилися німецькі роз'їзди, а далі й моторизована піхота. Танків я не бачив. Населення rado вітало німців, і було чути оклики — "Слава!"

Проте, радість населення швидко затьмарилась, бо вже надвечір по хуторах розійшлась моторошна чутка, що більшовики перед відступом розстріляли у в'язниці в Луцьку майже всіх в'язнів. А тому, що рідко яка родина не мала в цій в'язниці когось з близьких, то страх осів на хуторах і селах. Тисячі селян рушили до Луць-

ка, щоб довідатися про долю рідних. Одночасно в районі знайшли списки осіб, що мали бути вивезені на Сибір 25 червня 1941 року. У списках знайшли й мене та мою родину, крім матері й брата.

Увесь активний за часів советської окупації елемент десь зник; тих, що лишилися, ніхто не чіпав. Таємничі розправи з советським елементом відбулися в 1942 році — улітку і восени, але ці розправи, що в деяких місцевостях, як Торчин, були дуже криваві (загинуло там коло 45 осіб) — відбувалися вночі, і ніхто не довідався, чия це була рука . . .

.....

Луцьк уявляв собою купу румовищ, бо коло 60% будинків було знищено німецькими бомбами. Оповідали, що число людських жертв від бомб і кулеметів доходило до 15 тисяч. І, дійсно, у перші дні по приході німців усюди на вулицях можна було побачити трупи, а ще більше їх лежало під руїнами домів. Проти Братської церкви стояла валка спалених особових автомашин, а в них трупи військових, що не встигли вискочити під час нальоту. Населення, рятуючись від пошестей, ховало трупи в неглибоких ямах по подвір'ях, площах і понад шляхами.

Ще днів з десять після відступу більшовики обстрілювали Луцьк ночами з Ківерецьких лісів, куди (на північ) відступили їхні головні частини. Тоді пошкоджено було дзвіницю Собору, куди, в підвальну церкву, німці зігнали були полонених. Особливого знищення зазнав квартал від Собору до кладовища та від Собору до Базилянського мосту. Дуже потерпіло також передмістя Красне. Одна німецька бомба попала в ріг в'язниці.

У тій в'язниці більшовики, почавши з понеділка, 23 червня, три дні чинили криваву розправу над в'язнями. Врятувалося лише кілька жінок та ті, хто, не буди забитий, упав у яму і був легко привалений трупами. Не розстріляли також кількох поляків. Кільканадцять осіб, як оповідають, врятувалося чудом при різних обставинах. Декому пощастило кинутися під час розстрілу з кручі в Стир і переплисти під обстрілом ріку. Кілька камер, звідки в'язнів ще не вивели на розстріл, врятувалися завдяки швидкому наступові німців. Німці з'явилися в Луцьку несподівано перед вечором, у середу, з напрямку Полонки й захопили у в'язниці енкаведистів за кривавою працею. Цих катів постріляно тут же, у в'язниці.

За офіційним підрахунком протягом цих трьох днів у в'язниці розстріляли більшовики 3862 в'язнів.

Офіційний похорон замучених відбувся лише в серпні. До Луцька з'їхалось коло 60 позамісцевих священиків і десятки тисяч людей. По відслуженню заупокійних Літургій у всіх церквах

Луцька, о 13-ій год., з церкви рушили до в'язниці процесії з вінками. Процесію, в якій ішло 78 священників та кілька дияконів, очолив єпископ Полікарп. По дорозі до в'язниці, а ще більше у в'язниці відбувались жахливі сцени. Нелюдські крики, ридання, прокляття і навіть сміх збожеволілих. Над юрбами виривався масовий стогін тих, що оплакували смерть своїх найближчих. Ридання перемішувались з церковними співами, підняті в розпачі руки до неба здіймались над пригнобленими горем масами, але сам похід, що розтягнувся на два кілометри, відбувся в порядку під мури в'язниці.

До в'язниці пропустили лише частину процесії, духовенство, кілька хорів і тих, хто мав серед помордованих своїх рідних.

У в'язниці стіни і мури огорожі були забризкані кров'ю й шматками тіла.

Тіла було складено в п'яти великих могилах. Найбільша з них містила 1320 трупів. З моїх собратів у цих могилах спочив о. Іоанн Концевич з двома синами, а його дочка пізніше, у 1940 р., втопилася в Бузі, о. Юрій Скоп'юк та інші. Було багато трупів учителів і давніх "петлюрівських" емігрантів, що проживали на Волині. Багато було юнацтва з Олики, Торчина, Горохова і ін. поблизьких міст і містечок та з довколишніх сіл, не кажучи вже про Луцьк. Це тому, що більшовики виарештували майже всю активну свідому молодь, що мала середню чи вищу освіту, і тримали її в Луцькій в'язниці.

Найбільше серед жертв було селян. Увесь цвіт волинського села лежав перед нами в братніх могилах, з яких розходився задушливий пах смерті. Багато з них виїздило на науку в чужі країни, і всі вони мріяли віддати своє життя на служіння народові. Рука споконвічного ката нашого народу знищила тих неповинних юнаків і юначок, і вони, щільно звалені брат на брата, оце востаннє лежать масою, яку важко було розпізнати, перед близькими божевілля рідними.

Біля однієї могили мій сусід, о. Ф. Р—ський, з плачем промовив до мене, що в цій могилі лежить його син і три племінники, а біля них вісім хлопців з його парафії. Інший священник оповідав мені тремтячим голосом, що його сусіда, о. Ч., вивезли в Казахстан, а син його ось лежить у цій могилі, поруч 18 хлопців з тієї ж парафії. Лише трьом удалося врятуватись, і вони розповіли про сумну долю цих юнаків. Голос оповідача заломлюється, а на очах виступають сльози. Навколо чути ридання й викрики пригноблених горем жінок. Вони принесли безліч квітів на могили, вони тримають у руках якісь шматочки кривавого лахміття, вірачі, що це — пам'ятка з одержі сина чи доньки. Смертельна, замість весільної, одежа . . .

Якась літня жінка перекикує всіх, заводячи: “Спи, моя Дарюню, спи, моя доню!.. Тут недалеко і твій Микольцьо спить...”

Поруч чую розмову:

— Мамо, мамо, а де ж тато?

— Тут, доню, тут . . .

— Я хочу бачити його. Ви ж, мамо, казали, що я його побачу . . .

Мужньо тримається волинське юнацтво, що зорганізовано бере участь у прощальному параді, що потім відбувся на площі Любарта.

Один з них коротко промовив, закінчивши окликом: — Слава Україні! — Слава! — підхопила незчисленна юрба.

Хтось крикнув: — Слава фюрерові! Але його оклик покрито мовчанкою.

Признатись, я був дуже здивований такою мовчанкою. Бож село і місто раділи зміні. Колгоспи були розв’язані, і всі раділи, що знову можуть господарити на власній землі.

Усюди тоді зорганізовано українську міліцію, адміністрація була також чисто українська. Наприкінці 1941 року прибули на Волинь гебітскомісари й районні комісари, але й тоді в перших тижнях службовцями були українці.

У Луцьку, на Красному, в будинках військового госпітала розташувалась поліцейна школа, куди приймали хлопців з закінченою семирічкою.

Пізніше німецькі комісари понабирали до своїх канцелярій поляків і росіян. Це саме діялось і в господарських установах. Ці службовці-чужинці вороже ставились до місцевого населення, тож незадоволення німецькою адміністрацією росло з дня на день. Селянин побачив, що всюди по установах сидять росіяни або поляки, до яких він відчуває нехіль за всі події, що відбувалися на Волині під час польського панування.

Понад шляхами чорніли пошкоджені і непошкоджені більшовицькі танки, з яких заносило гострим трупним смородом, що розносився і там, у Луцьку, між в’язничними мурами. Здавалося, що ми несемо його навіть з собою, в одежі і в волоссі. Перед очима ще довго стояли картини трупів, могил, роздертих криком облич, а в ушах бриніли уривки похоронних піснеспівів, переривані істеричними риданнями тисяч жінок спокійної колись Волині.

У ШУМСЬКУ В 1943 РОЦІ

Сталося це в містечку Шумськ, на Крем'янецьчині, десь літом 1943 року. Це літо було вже дуже тяжким для німців, було воно не легким і для українців.

Кров лилася з одного й другого боку.

Шумськ — містечко, що лежить в Орбіті впливу Крем'янецького освітнього центра. Тому з Шумська й за Польщі, і за більшовиків багато молоді вчилася по численних школах Крем'янця, зокрема в Білокриницькій сільськогосподарській середній школі з її двома факультетами: лісовим і хліборобським.

Серед тих молодих людей, що після приходу більшовиків 1939 р. масово кинулися до Білокриницької школи на порожні місця по поляках, що повтікали, було два брати Шушковські, юнаки 15-17 років, сини церковного титара з Шумська.

Німці, вступивши в Україну, стали відразу ліквідувати середнє й вище шкільництво. Однак, лісовий відділ у Білокриниці таки затримали, бо більшовики вивезли на схід з Волині рішуче всю лісову сторожу, і провадити лісове господарство було нікому. Тим більше, що при повстаннях, при "лісових людях", ніяк не можна було посилати в ліси своїх "форстмайстерів", бо їх там вистрілювали. Тому Білокриницька школа в 1943 р. залишилася й при німцях. Але ця українська національна школа німців дратувала.

До всього того директор ввєднав у "форстмайстера" в Луцьку право на навчання в школі військового строю, бо, мовляв, у лісах тепер без рушниці і не показуйся лісовій сторожі. Була це, звичайно, правда, але крок дуже неполітичний, бо тут і без тієї науки кипіло повстанським духом.

Учні ходили по-військовому, співали військових пісень, уранці і ввечері ставали на військовий лад на спільну молитву.

Здається, на день свята Успіння Пресв. Богородиці 1943 р. три учні Білокриницької школи відпросилися додому, у Шумськ, до батьків. А в Шумську днів за два до того сталася така подія: вночі до містечка зайшла УПА й погнала селян з підводами на сусідній паровий млин забирати борошно й крупу та везти все те до лісу. Серед інших "вигнаних на стійку", як тоді казали, було взято більше половини села, зокрема багато селян-поляків, що жили в Шумську. З-поміж українців був і батько згаданих учнів з Білокриниці, Шушковський.

Коли, через день по вивозі з великого млина всіх запасів борошна й крупи до лісу, в село прийшов військовий відділ німців з танком і гарматами, прізвище Шушковського, церковного титаря, як такого, що брав участь у “грабуванні” млина, стало німцям відоме одним з перших. Німці відразу вдерлися до його хати.

В хаті застали “трьох молодих бандитів” з Білокриницької школи, що якраз прийшли в гості до батьків. Уся сім'я Шушковських, що складалася, здається, з семи осіб, була розстріляна. Розстріляли тоді ще кілька сімей, а разом 26 людей. Розстріляли їх публічно на вулиці містечка і вдень. Поляка між розстріленими не було ні одного, тому, мабуть, пішла чутка, що розстріляних “видали поляки”.

Постріляних німці заборонили поховати за християнським звичаєм. Звелили за кладовищем, під плотом, викопати спільну яму і там їх закопати. Хати розстріляних сімей спалили. Все, що цінніше в них було, і худобу забрали.

За кілька днів у Шумську відбулася така нарада: до містечка знов приїхав збройний відділ німців. Наказали зібратися людям на сходку. Коли люди зібралися, виступив з промовою (по-російськи) німецький офіцер і сказав:

— Була тут у вас, у Шумську, зроблена велика помилка. Було постріляно зовсім неповинних людей. Начальника відділу, який того дспустився, уже суворо покарано. Ми мусимо гідно поховати невинні жертви того непорозуміння. Назавтра заповідається врочистий похорон і перенесення тіл розстріляних на кладовище.

Проте, тіл розстріляних з їх спільної ями-могили не виймали. Було рішено громадсю, що того не слід робити. Натомість було поширено простір кладовища перенесенням паркана його поза могилу та впорядковао її. За душі побитих невинних людей — у церкві й на могилі — відбулася врочиста Служба Божа і Панахида.

Л. К.

Кров у Крем'янці

23-го лютого 1943 року в Крем'янці, о 4-й годині пополудні, були схоплені і через дві години після того розстріляні на подвір'ї в'язниці без жодної вини дванадцятьоро людей — шість українців і шість поляків.

Серед розстріляних були такі українці: 1. Лікар Петро Рошинський, 2. Його дружина, лікар Ганна Рошинська, 3. Племінник їх — Юрій Черкавський — директор Крем'янецького господарського банку, 4. Йосип Жигілевич — директор пасічничої контори Крем'янецьчини, 5. Інженер-ліссьвод і вчитель сільськогосподарської середньої школи в Білокриниці к/Крем'янця, — Павло Гарячий і 6. Віра Лебедівська — власниця садиби по вул. Поток-Ірва. Остання була випадковою жертвою, її розстріляли тому, що попередньо намічені дві інші жертви: М. Волосевич і п. Гетьманчукова, — своєчасно попереджені, що їх шукає гестапо, встигли втекти.

Розстріл відбувся в розпалі українсько-німецької боротьби. Тоді то тут, то там почалися з лісу наскоки на німців. Падали під ударами жандарми, гестаповці, ландвірти. Із присланих у повіт 11 німецьких жандармів за два роки лишилося живими два. Арештовані, навіть катовані, люди відповідали на запити стереотипним "нічого не знаю". Розкрити що-небудь при такій поведінці арештованих важко було. Знову ж, коли декого з винних давалося арештувати, арештовані часто-густо тікали, бо українські охоронні батальйони, що формувалися німцями для несення охоронної служби, давали порятунок своїм людям, хоч їх за це стріляли. Та й вони самі подавалися до лісу. Зокрема в самому Крем'янці за час окупації відбулося дві менші й одна велика втеча з в'язниці. (Одна більша втеча не вдалася).

Шість згаданих осіб були першими жертвами, що мали залякати населення та заламати Крем'янецьчину.

Найбільш правдоподібно, що безпосереднім винуватцем їх смерті був місцевий гебітскомісар, Фріц Мюллер, з Берліна, та його зверхник — генеральний комісар Волині й Поділля — Шпее.

Йосип Жигілевич, Власник малої садиби, громадський діяч на

полі кооперації. Як керівник пасічничої контори повіту, спротивився цілковитому відбиранню запасів меду в пасічників, чого добивалися німці. Неодноразово показав себе німцям твердою, розумною і справді громадською людиною. І того дня, коли гебітс-комісар Мюллер переконався, що Жигілевич таким є, а населення Крем'янецчини в своїй масі таке ж, як і Жигілевич, доля цієї людини була вирішена. Він для України віддав сина, патріотками були його обидві дочки. Сам він переніс за Польщі Березу Картузьку. Залшив удову.

Інженер Павло Гарячий. Скінчив Подебрадську Академію, куди приїхав як старшина української армії — емігрант. Служив лісничим на Холмщині. Провадив торговельне підприємство в Крем'янці. Викладав лісові науки в Білокриницькій лісовій школі. Незадовго до його смерті лісова адміністрація запровадила в Білокриницькій школі виклади військових вправ з учнями. Це мотивувалося тим, що лісничому необхідно вміти обходитися із зброєю. Ця зброя і привела до розстрілу п. Гарячого. Крейсландвїрт, що сидів і обдирав майно школи, скося дивився на ті військові вправи, що запровадило до школи німецьке ж таки управління Волині й Поділля. До того ж вправляв учнів українець і колишній старшина. Цього було досить, щоб його ім'я занести на список намічених жертв.

Наступні три особи були членами одної родини: чоловік, жінка і небіж. По їх розстрілі залишилась тільки одна старенька мама (пані Струтинська), а бабуна Черкавського. Ця мучениця й за попередньої влади втратила також четверо дітей.

Доктор Петро Рошинський. Родом чернігівець. Скінчив Московський університет. Учився в Чернігівській духовній семінарії. Син сільського вчителя. В момент розстрілу жодного офіційного становища не займав. Жив приватною лікарською практикою. Гарячої владі людина, він був меценатом кожного українського підприємства в місті. Погодившись, на вимогу гебітскомісара, зайняти становище повітового лікаря, д-р Рошинський у розмові з комісаром подав більшу, ніж була насправді, цифру коштів, зібраних на український Червоний Хрест, боронячи, здавалось йому, організацію Червоного Хреста від ліквідації її німцями. Це виявилось, і д-р Рошинський примушений був уступити із своєї посади.

Доктор Ганна Рошинська. Донька протоєрея м. Дубна. Училась в Петроградському жіночому медичному інституті й у Віленському університеті. Відома як українська діячка ще за своїх студентських часів. Увесь час займалася лікарською практикою в містах Волині, а останнім часом у Крем'янці, де скінчила середню школу. Приймала активну участь у громадському житті. Добра і м'яка, як жінка, вона, коли їй доводилося ставати в обороні свого

національного почуття, була різка й твезда. За німецької влади працювала дуже активно в Жіночій Службі України як голова того товариства.

Юрій Черкавський. Син колишнього сенатора польського сенату, народжений коло року 1910. В той час він скінчив вищі студії в Торговельній Академії у Варшаві. Приїхавши до Крем'янця, зайняв становище директора Крем'янецького господарського банку. Крім того, викладав у місцевій середній торговельній школі торговельну географію. Молодий і палкий, але разом з тим твердий і дуже тактовний, він рішуче і вміло, при нагоді, ставав в обороні українських інтересів. Черкавський не сподобався був Мюллерові як перекладач, у ролі якого він виступав одного разу. Це було так: комісар був скликав особистими повістками провідних людей з-поміж інтелігенції міста у зв'язку з наглою смертю одного з комісарів німецької жандармерії, який отруївся, перепившись горілкою. Комісар Мюллер закидав вину українцям. Він сказав зібраним: "Є підстави гадати, що комісара жандармерії отруїли. Коли це підтвердиться слідством і експертизою, половину вас розстріляю." (Присутніх було коло 25 людей). "Приємні діалоги" на цю тему перекладав Мюллерові Ю. Черкавський. Було видно, що Мюллерові переклади Черкавського не подобалися. Можливо, що вже того дня знайшов свій присуд молодий директор банку.

Арешт і розстріл відбулися так: по обіді 23. лютого 1943 р. у всьому місті було вимкнено телефони. Всі здивовано телефонували на централю, але довідатися, в чому справа, не вдалося. Лише годину пізніше стало відомо, що в місті арешти. Д-р Рошинського затримали проти пошти на візнику, коли вертався з Білокриниці, де був на викладі медицини. Рошинську й Черкавського арештували на їх спільній квартирі за обідом. За Гарячим приїхали в автомобілі до Білокриниці, де він жив при школі. Жигілевича забрали з пасічничої контори. Лободівську взяли дома, після того, як не знайшли дома ні в міській управі п. Волосевич, де вона працювала, а також пані Гетьманчук, за якою двічі шукали в хаті і в канцелярії Жіночої Служби України, де вона була секретаркою.

Картину смерті бачили сторонні люди. Справа в тому, що з гір навколо в'язниці і з двоповерхових домів видно внутрішню частину в'язничної садиби. Тому ще того самого вечора стало відомим, що першим вивели на розстріл до ями д-р Рошинського і п. Жигілевича. Вони вхопили з рук катів зброю і боронились. Решту виводили по одному із зв'язаними на спині руками. Жінки при цьому кричали, інші прийняли смерть без боротьби.

ЗРУЙНУВАННЯ КРАСНОГО САДУ

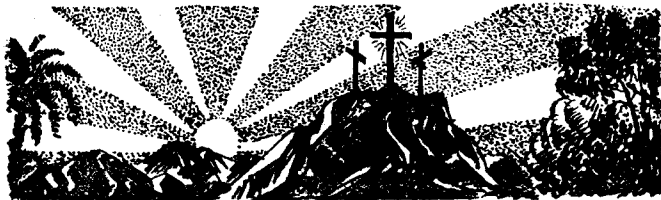
Німецькі окупанти зруйнували село Красний Сад, Луцького повіту, весною 1943 року. Подія ця відбулася в останніх днях березня або в перших днях квітня.

Весняного ранку відділ німецьких "СС" оточив село. Всіх людей зігнали до однієї клуні, яку обставили кулеметами й підпалили. Спалили також усі хати та господарські будинки. Майно пограбували, а худобу забрали. Тоді згинувло мученицькою смертю коло двохсот жителів села.

Згадуючи про зруйнування Красного Саду, не можна промовчати про вчинки поляків із сусідніх колоній: Марися, Мар'янувка і Андржеювка. Жителі цих колоній увесь час робили доноси до коменданта району Сенкевічувка, зондерфюрера Гампеля і до гебітс-комісара в Луцьку.

Після того, як українська поліція перейшла до повстанців, місцеві поляки, на заклик німецької влади, зголосилися до поліції. З того моменту почалися планові напади на село, що закінчувалися грабунками, душогубствами та пожежами.

А. Данилюк

Арсен Мироліуб

ВІД “СОЮЗА РУССКАВО НАРОДА” ДО УПА

На широкому “Катерининському шляху” з Дубна до Києва лежить спокійне, дрімотне село М. Уздовж шляху залишилися ще де-не-де величезні осокори і липи, що пам’ятають “Вражу матір — Катерину”, багато з них уже з’їли століття, багато також зрубали на дрова, потайки звичайно, принагідні сусіди. Серце болить, коли згадаєш такі тристалтні дуби, що оточували Почаївську лавру і які безмилосердно знищило австрійське військо в 1915-16 роках. Такі були й осокори на згаданому шляху — “тракті”, як його звали.

Село М. жило цілі століття своїм спокійним хліборобським життям. Пам’ятало воно і Козаччину, і Мазепа колись гостював там, а щодо Хмельниччини, то пам’ять була тут найживіша, бо до Пляшевої, до славного Берестечка, було звідси лише 10 миль. Але з прикрих спогадів, звичайно, пам’яталося найбільше панщину, що влізла в печінки кожному, і залишки її у формі різних сервітутів, праці “за сніп”, за випас худоби тощо відчувалися на кожному кроці. Село було вбоге — заможних небагато, а малоземельних та безземельних — переважна більшість.

У другій половині XIX ст. приїхали сюди чехи. Волинь покритася численними колоніями, які дуже швидко розбагатіли, користаючись наймитівською робочою силою нашого селянства, але одночасно ширячи між ним і цивілізацію і “культуру”, яка часом не обходилася без шкоди нашим людям. (Занепадав народний одяг, поширювалася русифікація, бо чехи дуже легко самі русифікувалися і русифікували наші села, появилися броварні, пияцтво і т.п.) Але помалу почав заглядати й добробут до нашого села. 30-40 років чеського сусідства вистачило, щоб наші ліпляні й дерев’яні хати обернулись у гарні муровані, коло них просторі клуні й хліви, появилися перші хліборобські машини. Появився врешті хміль. Не пройшло й десятка років, як хмелярні почали заводити і наші селяни. Тоді все змінилося. Добрі, спритні господарі почали багатіти, і на моїх очах малоземельні селяни з 2-3 десятинами землі протягом кільканадцяти років хмелевої господарки доходили до 50, 100 і більше власних десятин. Усе це, звичайно, давала лише добра земля південно-західної Волині, бо, як знаємо, північна Волинь, що межує з Поліссям, була завжди вбога і змагатися їй з багатим півднем було не під силу.

Російські впливи не були дуже сильні, особливо коли селянські діти не мали ще доступу до середньої і вищої освіти. Кому ж часами вдалося важкою працею і зусиллями пробратися в якісь нижчі ранги “чиновника”, то в більшості такі “щасливці” вже забували свою рідну мову і з презирством дивилися і на своїх близьких, і на все старе оточення. Але таких “підпанків” було дуже мало. Рідко які селяни вживали російської мови, а щодо жіноцтва, то воно її зовсім не знало.

Царський уряд мобілізував своїх відданих прислужників, появилася спеціальна патріотична преса, але найсильніший натиск повела церква, що майже зовсім була опанована “чорносотенним” духівництвом. Появився горезвісний архімандрит Віталій, талановита й енергійна людина, що добре знав психологію селянства. Твердиною “чорної сотні” на Волині стала Почаївська лавра.

Арх. Віталій, безперечно, мав успіх, його видання, в яких громилося поляків, жидів, Захід узагалі, ширилися по нашому краю. Архімандрит Віталій почав друкувати й українською мовою.

Село М. мало тепер кількох прихильників “чорної сотні”, були, звичайно, між ними і платні. Свідомі вчителі народних шкіл, лікарі (недалеким сусідом був нам і “батько” Модест Левицький!), а переважно священничі родини, намагалися цьому протидіяти. Волинські духовні семінарії та бурси русифікувалися, але все ж залишилися українськими. Як і в Галичині, так і на Волині “поповичі” стали головними носіями українського відродження.

Я, наприклад, учився в Петербурзі. Поїхав туди “росіянином”, але численна і славна своїми членами (Лотоцький, Могилянський, Донцов, Широцький, Стасюк і ін.) Петербурзька Українська Громада зробила своє.

За декілька років перед війною вдалося привезти кілька українських брошур про сільське господарство, які, на радість і втіху мою, охоче взяли молоді односельчани і крадькома від жандармів і “чорної сотні” читали й передавали іншим. Стихія взяла своє, і жевріюча іскра запалила той вогонь, який через десяток років спалив усі рештки “чорносотенства” і “російськості”. В селі був чудовий театральний зал (звичайно, чеський). Там поставлено було перші українські п’єси. Не звикла до них сільська молодь, і драматичні моменти з “Назара Стодолі” викликали в залі регіт, але в цьому, мабуть, вина була не лише аудиторії, але й “артистів”. Це ж були перші театральні вистави в селі взагалі. Люди не знали, що таке театр.

Прийшла війна, а за нею Визвольні Змагання. 1917 рік. На селі — перший “мітинг” (“віче” — у нас це слово не було відоме). Попович, російський офіцер, приїхав з фронту на Військовий З’їзд

у Києві і по дорозі завітав до рідного села. Залунали слова Шевченка, Франка, Лесі Українки... До боротьби за волю! Але війна, пустошачи наші села, зачепила й село М. Село було пригнічене й чекало кінця війни. Вже появились перші більшовицькі агітатори, вже лунало гасло: “Бий панів!” “Забирай землю!” — але село не було ще готове . . .

Прийшов 1919 рік. Відступ Армії УНР, поїзд із скарбом та військовим знарядям застряг коло села... Майно все було розграблене . . .

1920 рік. Поляки тиснули з заходу, більшовики із сходу. Ще не почався спільний польсько-український похід на Київ.

У селі М. чехи підняли повстання проти більшовиків, сподівалися цим допомогти полякам, що тримали фронт у недалекому Луцьку, прорватися на схід і відтиснути більшовиків. І знову молоденький попович-гімназист виступив на вічі, закликаючи до повстання. Не мало української молоді включилося в ряди повстанців, але провід вели чехи, не було допомоги від нашої регулярної армії, яка була ще в Зимовому Поході, не було нашого проводу, не було запілля. Повстанці програли, проводир - чех загинув, а молоденького поповича ледве врятували чеські дівчата з пазурів ЧК, лихозвісної “Тарашанської дивізії” . . .

Прийшла Польща. Зникла зовсім “чорна сотня”, появились нові “культуртрегери”, різні емігранти, втікачі. Почалася “полонізація” села — зі школою і польською адміністрацією на селі. Але то вже не був Віталій, Церква стала зовсім осторонь і поволі схилалась у ворожу позицію. Все ж таки появились українські послы до сейму, появились “Просвіти” (хоч і не на довго!) і врешті українські гімназії. Отже, все, що було не польське, було українське, а нечисленні росіяни робилися вже дивовижними.

Почалося ширення підпільних рухів з Галичини. Село почало оживати. Багато молоді набуло середню, а то й вищу освіту, появились революційні гуртки УВО й ОУН. І коли учасників змагань 1917-21 рр. можна було порахувати на пальцях, то підпільники за Польщі вже рахувалися на десятки. Не помогли Польщі брутальні репресії, що їх особливо далось відчутти перед самою війною 1939 року.

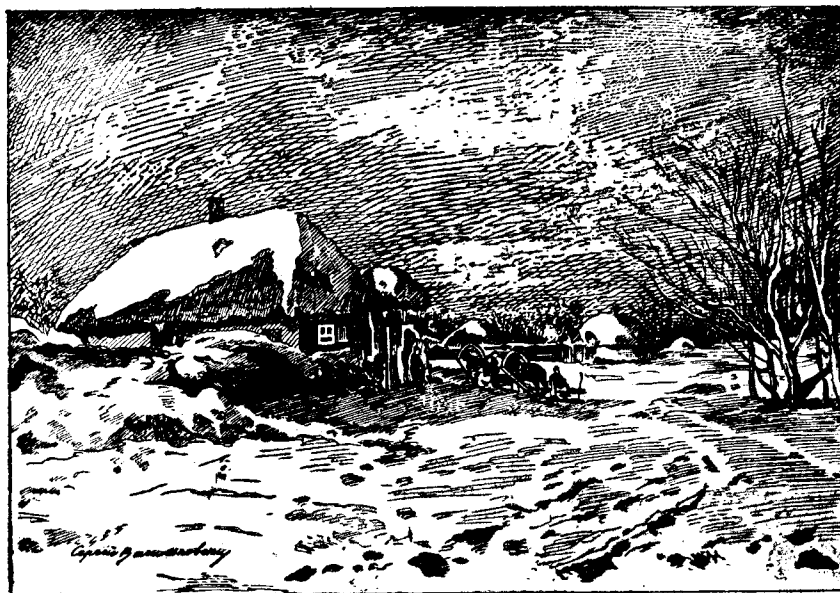
Вибух другої світової війни, окупація більшовиками села на два роки, похід німецьких армій у 1941-44 роках застав село зовсім не таким, як було воно десятки років тому. Уся молодь, можна сказати, належала вже, якщо не організаційно, то духово, до революційних організацій. Не мало кращих синів нашого села знищили

«ЛІТОПИС ВОЛИНІ»

німці, але чимало їх увійшло в ряди УПА, а ще раніше до «Поліської Січі».

Де вони тепер, що з ними? Віримо, що наші села переживуть і це лихоліття, як пережили за сотки років не мало руйні й спустошення.

«Волинь незабутня — Країна Славутия» пережила вже свій цикл життя від Козаччини до УПА і стане знову форпостом України на заході, як була ним ще в княжих та козацьких часах!

ЗИМА

Прот. С. Гаюк

В О Д О Х Р Е Щ І

За часів німецької окупації України перші різдвяні свята в 1941 р. та Новий Рік були відсвятковані по містах та селах східної Волині тихо та спокійно. У всіх відновлених церквах відправлялись урочисті Служби Божі, віруючі брали жваву участь у Богослужбах.

Однак, ця щира побожність і відданість рідній Православній Церкві і народним традиціям дратували гітлерівську адміністрацію, яка у відродженні релігійності народу побачила велику небезпеку для себе. Уже з перших місяців німецької окупації України очевидним було вороже наставлення влади до Православної Української Церкви. Німецька влада втручалася в церковні справи: робила різні перешкоди у виконванні душпастирських обов'язків українському духівництву, обмежувала свободу рухів, обмежувала години відправ Служб Божих. Населення, в наслідок посилення шарваркових та інших повинностей, у свята відтягалася від церкви.

Про один з багатьох фактів насильства в діянні церковного життя дозволимо собі розповісти в цьому короткому спогаді.

Діялося це в м. Заславі. Саме по новому році гебітскомісар цієї округи, Кнохенгауер, видав наказ, яким забороняв протягом шістьох тижнів усякі зібрання народу з санітарних мотивів, назвавши установи, які в першу чергу цій забороні підлягали, а саме: "Просвіту", школу і всі церкви. Копії цього наказу, під особисту відповідальність за виконання, були вислані голові місцевої "Просвіти", учителям та всім православним священикам, а всі районні шефи поліції та сільські старости мали точно припинювати виконання цього розпорядження.

"Просвіта" в Заславській окрузі була лише одна в м. Заславі, школи були розпущені на довгі зимові ваканції, отже, розпорядження було спрямоване тільки проти Церкви.

З уваги на надходяче свято Водохрещів треба було діяти негайно. Делегація з представників духівництва і мирян звернулася до гебітскомісара з проханням відкликати згадане розпорядження. Вислухавши делегацію, гебітскомісар заявив, що він видав наказ на тій, мовляв, підставі, що в одному з районів його округи трапилось захворювання на тиф, отже, дбаючи про здоров'я населення, яке доручив йому сам фюрер, був примушений заборонити всі скупчення людей.

Делегація доводила гебітскомісарові, що в ближчій околиці вони не чули про пошесні хвороби; що в церквах нема умов для поширення пошестей; що зовсім вистачатиме вжити санітарно-профілактичних заходів відносно дому, в якому виникла хвороба; врешті, можна це застосувати й до села, але не до всієї округи, що нараховувала понад 200 сіл. Було підкреслено, що гострота наказу негативно вплине на ставлення населення до німецької влади тощо. Але всі наші доводи, переконування і прохання були безуспішні. Пригнічена делегація вийшла ні з чим.

Це зробило на населення дійсно прикре і пригноблююче враження. Німців відверто порівнювано з більшовиками. Очевидно, про ці настрої швидко стало відомо в гебітскомісаріаті, бо коли два дні пізніше прийшла та сама делегація вдруге, гебітскомісар виявив дещо більшу поступливість. А потім, під час розмови, немов бажаючи переконатися, чи делегати витримають певну пробу, поставив їм таку несамовиту умову: — Я погоджуюсь відкликати своє розпорядження і винятково дозволити відправляти по церквах, але під умовою особистої відповідальності своїми головами всіх тут присутніх делегатів.

На зауваження зниковілих делегатів, що їм це не зовсім ясно, гебітскомісар пояснив це так: — Якщо медичний відділ, після вашого свята, донесе мені хоч про один випадок захворювання на тиф, ви всі будете негайно арештовані і передані в розпорядження гестапо.

Умова була несамовита, і делегатам стало справді моторошно, але іншого виходу не було, і всі, як один, з вірою в Провидіння Боже, прийняли її.

Напередодні Водохрещів було розіслано нове розпорядження, яким винятково дозволялося відправляти Богослуження з якнайсуворішим дотриманням санітарних умов. Попередня заборона щодо "Просвіти" і шкіл залишилася всилі.

Не зважаючи на припізнене повідомлення про дозвіл відправляти Богослуження, люди на світанку біля криниць та на річках поробили традиційні престоли та хрести з льоду, поприкрашували місця Йордану зеленими ялинками, і Водохрещі були традиційно відсвятковані.

Ю. Дзіковецький

З НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО

У польській історичній літературі про Січневе повстання досі залишається невиясненим питання, чи власник Славути, кн. Роман Сангушко, брав участь у повстанні чи ні. Дехто каже, що князь був польським патріотом та що його бачили серед повстанців. Інші кажуть, що російський уряд не конфіскував маєтків та не рушив князя, а це доказ того, що князь не брав участі в повстанні.

Можливо, що я вже останній з тих, хто знає, як властиво справа виглядала, тому хочу переказати те, що чув років 40 тому від наочного свідка, тоді вже старенької пані Олени С.

Під кінець повстання молоденька невірківська “матушка” виїхала кіньми з с. Невіркова до свого родича в с. Цвітохи. Переночувавши в Слауті, раненько виїхала до Цвітохи й була вже недалеко села, як її віз оточили козаки (від Славути до Цвітохи дорога весь час ішла лісом), затримали, почали обшукувати та допитуватись, звідкіля та куди їде. Серед групи козаків помітила вона дяка с. Цвітохи, який неохоче підтвердив, що знає подорожню та що дійсно вона не полька і має родича в Цвітосі. Козаки відступили, і “матушка” поїхала далі до родича-священника, тоді вже влітку.

У Цвітосі ледве розташувалась, як прийшов з церкви священник, привітався, зняв рясу й почав наливати собі чаю. У цей момент побачила вона, що якийсь чоловік перебігає через город і за хвилину вбігає до хати з словами: “Ратуй, ксенже!” Одночасно бачить, що коло 20 козаків зіскакують у дворі з коней. Отець Филімон, так називався священник, спокійно зняв з гачка свій підрясник, подав його втікачеві і, відсовуючи налиту склянку чаю, промовив: “Сідай, дяче, пити чай!” У цей момент убігли козаки: — “Де князь? Ми бачили, як він убіг до хати”. — “Не знаю, я тільки що з церкви, не бачив нічого”, — сказав священник, заслоняючи собою чоботи втікача, на яких були остроги. — “Зрештою, як ви бачили, то десь він тут є, шукайте!” — Зовсім байдуже докінчив о. Филімон.

Козаки розбіглись шукати, а священник, наливаючи собі чаю, каже: — Дай, князю, остроги! Князь, сьорбаючи гарячий чай, обережно зняв одну острогу, потім другу, які негайно зникли в кишені підрясника о. Филімона. Козаки тимчасом нишпорили по кімнатах, ходили через кімнату, де священник з “дяком”, розмовляю-

чи про церковні справи, пили чай, допитували прибулих, шукали на піддашші.

Після чаю священник почав до "дяка": — Скажи, дяче, що ти мені сьогодні в церкві співав? Який глас? А ти антифони на який глас співав? Та й у кансі заплутався! Ось дивись! — витягнув октоїх, узяв ще якусь книжку, забрав "дяка" на ганок і там почали щось півголосом виспівувати.

Дві години шукали козаки і, нічого не знайшовши, від'їхали. А князь, здається, перебраний за візника, від'їхав до Славути чи Заслава.

Багато років згодом один з внуків о. Филимона був свідком такої сцени: перед церковний дім у Цвітосі заїхав прогулянковий виїзд князя Романа Сангушка без стангрета¹). З повозу вийшов уже старенький (було це коло 1909 р.) князь, кинув віжки на стовп огорожі, витягнув з-під сидіння пляшку вина й пішов у кімнату. В кімнаті побалакали з о. Филимоном і взялись відкорковувати пляшку. Але обидва дуже старі (о. Филимон мав тоді 89 років, а князь, хоч молодший, але також старий) не могли витягнути корка. — Я маю на це лакея, — каже князь. — А я наймита маю, але пішов у поле, — не здавався о. Филимон. Корот нарешті витягнув внук.

Коли князь перебував у Слауті, подібні візити відбувалися, приблизно, щомісяця, а іноді й частіше.

Матеріальних користей від князя (простори маєтків князя Р. Сангушка дорівнювали поверхні давньої Сербії перед Балканською війною) священник не мав жодних, бо жив та помер бідним, нічого не залишивши.

Священник Филимон Улович помер, здається, в 1915 р. на 96 році життя. Князя Романа Сангушка замордували в 1917 р. солдати 216-го піхотного запасного полку, кинувши на багнети і спаливши старовинний (з XIV ст.) княжій замок у Слауті. У вогні загинули незвичайної вартості пам'ятки старовини, особливо козацької. Князь не шкодував грошей на закуп старовинних речей, а палац з усім, що було в ньому, подарував на "Польське Музеум Народове". З палацом загинули архіви: трьох ліній кн. Сангушків, двох ліній кн. Заславських, кн. Вишневецьких, Мнішків, одної лінії кн. Радзівіллів, гр. Яблоновських та — що для нас, українців, найбільш болюче — архів кн. Острозьких з невиданого друком частиною архіву, що торкалася листування кн. Острозького з Ватиканом, Варшавою, Константинополем та інш. в справі Берестейської унії.

Усі ці архіви спольшених магнатів-українців мали цінні матеріали до історії України.

Згадані архіви перейшли до кн. Романа Сангушка в спадщину.

1) Фурман.

бо він був останнім представником згаданих родів.

Дуже характеристичні обставини нападу на князя. Весною 1917 р. у "216 піхотному запасному полку", який був розташований у Здолбуніві, почався розклад. Командування почало побоюватися жидівського погрому. Щоб цьому запобігти, літом 1917 р. полк було переміщено до Славути, де кн. Сангушко, для охорони своїх лісів, мав 16 інгушів — дуже войовничих кавказьких гірняків. Сподівалися, що цього вистачить, щоб утримати полк у послусі.

У вересні (або жовтні) сталося, що селяни с. Радошівки почали рубати самовільно княжий ліс. Князь розпорядився послати туди інгушів. Дорадники переконували князя не робити цього, але князь сказав, що він нікому нічого злого в житті не зроби́в і не має підстави боятися.

Коли полк ("солдати") довідався, що інгушів нема, рушив до замку. Князь вийшов на ганок і спитав, чого вони бажать. "Солдати" у відповідь скинули його з ганку на багнети. Почався грабунок замку.

Видавець Архіву та піклувальник музею, Радзеєвський, з далеким родичем князя (теж Сангушком) та ще з кількома людьми втекли до парку потаємними середньовічними переходами. Грабунок продовжувався, аж доки хтось не пустив чутки (фальшивої), що інгуші вернулися. "Солдати" повтікали, але замок уже горів.

Над ранком вернулися інгуші і зникли десь у лісах, щоб помстити смерть князя. Але ніхто їх більше не бачив.

"Після пожежі замку на стіні залишився недоторкнений вогнем образ св. Тереси, який пізніше був урочисто перенесений до костьола в Славути.

Почаїв. ЛАВРА.

Сніжко М.

Г А Л Е Б О Л О Т О

Поміж селами Устинівкою і Дерманкою розкинулось велике болото, що його місцеві селяни називають Галим болотом. Не так давно було там повно води та грязюки. Тепер воно зовсім висохло і поросло молодими соснами і берізками на трав'яних купинах та густою м'якою травою. Кругом простягся ліс, переважно сосновий, що тягнеться від Києва і проходить на захід де й сполучається з непрохідними білоруськими лісами.

25 липня 1943 р., після довгого і важкого рейду в завзятих боях з німцями та російськими партизанами, на Галому болоті розташувався на відпочинок відділ Української Повстанської Армії.

Коні були змучені, люди не спали вже кілька днів — всі були перевтомлені. Командування вирішило стати на відпочинок. Змучені люди скоро позасинали; не спала лише сторожа. Повилазили на дерева на краю ліса і пильно стежити, чи не надходить ворог. Крім того зв'язкові попереджували час до часу, де ворог знаходиться і в якому напрямі посуваються його сили.

Була обідня пора. Прибіг зв'язковий і повідомив, що німці з фольксдойчерами приїхали до Устинівки і вимагають від старости та жителів села, погрожуючи арештами і розстрілами, щоб сказали, де українські партизани.

Однак, ніхто з селян не сказав, куди пішов відділ УПА, і німці, залишивши свої автомашини в селі, пішли на піхоту за слідами партизанів.

В Галому болоті вже не спали. З-поза кожної купини, з-за кожного дерева стажили очі за шерегою ворога, що наближався. Сміливо йшли німці один за одним по під лісом. Підійшли до засідки не більше двадцяти кроків, але не помітили нічого.

Раптом посипались градом кулі, полетіли гранати... Німці в страху і паніці почали утікати, залишаючи багато убитих і ранених. Під час цього бою ворог втратив більше ста убитими і раненими. Тільки небагатьом пощастило втекти, і аж на третій день вони насмілились приїхати з пікріпленням, щоб забрати трупів.

Після бою партизани почали помало вибиратись з Галого болота у дальший рейд. Над вечір проїжджали упівці селом Дерманкою і забігали до господарів повечеряти. Дехто з господарів сам виносив на вулицю хліб і молоко, розпитуючи з цікавістю про подробиці бою.

Сніжко М.

Сучасна Волинь

Ще й далі майже єдиним джерелом вісток про сучасну Волинь правлять тут скупі вістки в російській та українській советській пресі. Особисті розмови з утікачами з Волині припинилися після того, як зламано військові дії УПА в прикордонних областях та зміцнено внутрішню залізну заслону між Холмщиною і Волинню. На місце виселених холмщан, на лівому березі Бугу осіли поляки, настроєні неприхильно до українців, і можливість продертися через найпильніше стережений советсько-польський кордон стала зовсім нереальна. Скупі листи, що проникали поштовим шляхом з Волині до Польщі, тепер стають ще рідші у зв'язлу з новою впроваженою в Польщі паспортизацією, що спрямована на виловлення елементу, якому під час останніх років пощастило замаскуватися.

Проте, є декілька вісток, що говорять про окремі випадки протидержавних виступів на Волині. Зокрема в Ковлі були розкинені 5 жовтня минулого року летючки українською й російською мовами, що в них поширювано такі гасла, як "бий комуноу, виконуй саботажі", "швидко буде війна" тощо.

У відповідь на явну й неявну пропаганду "врагів народу" окупаційна влада посилила ідейне виховання населення.

ПРОПАГАНДА

Советський патріотизм, заохочування пильно працювати в колгоспах та вступати в комуністичну партію — це єдині теми майже всіх статей у місцевій пресі. Центральним часописом Волинської області (себто Західної Волині, бо східна Волинь зветься Житомирською областю) є “Радянська Волинь”, що приносить багато дописів з сіл і розсилається по колгоспах. Існує кілька районних часописів, що про них можна судити лише із згадок в обласній газеті. З місцевих газет відома, напр., назва Торчинської “Колгоспної правди”.

По окремих районах улаштовано “семинари пропагандистів комсомольської політосвіти”, що їх організують райкоми комуністичної партії, і примушують селянську молодь відвідувати їх. Проводиться посилена пропаганда в часописах, що представляють розквіт радянської батьківщини й нужду в країнах “капіталістичного заходу”.

Проте, усе це не має належного відгуку в масах волиняків, які постійно виявляють нехіть до колгоспного устрою. Ковалі села Садів, біля Торчина, “висловлюють занепокоєння” тим, що в сусідньому колгоспі не виконуються плани ремонту сільськогосподарських машин і що справа виконання весінніх польових праць знаходиться в небезпеці. Місцева преса часто виступає з гострим за судом тих колгоспів і колгоспників, що не беруть загального добра та уникають “сумлінно працювати” в колгоспі. Такі випадки преса називає наявними пережитками давнього.

Посилено, з метою пропаганди, провадиться радіофікація колгоспів. Це, звичайно, один апарат у клубі чи центрі колгоспу, що має гучномовець і може передавати лише місцеві советські радіопересилання. Особливо звернено увагу на радіопропаганду на західній Волині, як, напр., у Ратнівському районі. Існують нові “радіовузли” в Самарах та Хотешові, існує і вузол в колгоспі ім. Молотова, на Троянівщині.

Обласний відділ культ-освітньої роботи в Луцьку випустив у 1952 році 150 комсомольців, що закінчили місячні курси клубної і бібліотечної праці. Усюди по селах “проробляють” рішення 19 з'їзду партії в Москві. В самому лише Овруцькому районі “пропаганду матеріалів з'їзду ведуть 380 агітаторів”. Місцеві віршопис-

ці складають вірші, що “славлять знатних людей”. Одну таку пісню написав Степан Вах з Лежниці (Володимирщина).

Не занедбується й усна пропаганда під різними назвами. Найчастіше називають її “колгоспним лекторіумом”, що відбувається кожної неділі, коли колгоспники, замість відпочинку, повинні вислухувати доповіді на найрізніші політично-партійні теми. У цьому ж напрямку працюють клуби, що їх у першій половині 1952 збудовано аж 60. У самому тільки Головнянському районі влаштовано 10 клубів. Великий клуб, з залю на 350 місць, відкрито в Хрипаличах, Володимирського району. Поруч з клубами для дорослих працюють клуби для молоді, т. зв. “піонерські клуби”, де проводиться “гурткове” виховання юнацтва в комуністичному дусі. Такі клуби вже існують по всіх районах Волині, а цього літа відкрито декілька в Степанському, Мізоцькому й Острозькому районах.

У цьому ж напрямку працюють і школи, що їх головним завданням є прищеплювати російський патріотизм. У “Радянській Україні” вчителька Зарічнлянської середньої школи, Рівенської області, Н. Бугайлова пише, що місцеві вчителі “показують учням близькість, спорідненість української і російської мов. Широко використовують у нашій практиці метод порівняння граматичних форм української і російської мов, які показують їх близькість”.

КУЛЬТУРА . . .

У річище вихвалювання Сталіна й Росії спрямована народна творчість. Колгоспниця Лугинського району, на Житомирщині, Марія Самчук скомпонувала спів до слів, що їх склала колгоспниця Людмила Чужик. Так створено пісні: “Славимо партію більшовиків”, “Ой поля, поля колгоспні” і ін.

Щодо хорового співу, то його репрезентує кілька місцевих сильних хорів і репрезентативний “Волинський народний хор” у Луцьку. Його репертуар складається й з пісень інших народів, у першу чергу, російських, тому він і концертував у минулому році по різних країнах СРСР. Особливі успіхи мав цей хор на виступах на Кавказі. Минулого літа цей хор об’їздив деякі райони Волині, побувавши у селах Шацького, Старовижевського та інших районів.

У Коростені, Житомирської області, відбулося велике свято пісні, що на ньому виступав об’єднаний хор з тисячі учасників.

Підтримується владою творення “гуртків художньої самодіяль-

ності". що часто виступають на різних, місцевого масштабу, святкуваннях.

Відкрито декілька музичних шкіл, але не маючи свого власного вчительського персоналу, позичають його з району. У Городку, Рівенського району, філію музичної Рівенської школи обслуговують викладачі з Рівного. Це саме роблять викладачі Дубенської музичної школи, що майже щодня виїздять на села.

Менше відомостей приносять часописи про театральне життя, проте, кількість драматичних гуртків усе побільшується, а їх репертуар не відхиляється від п'єс, що їх виставляють театри УРСР, як, напр., "Калиновий гай" О. Корнійчука (ставив драматичний гурток у Костополі). Театри використовують найчастіше "будинки культури", що їх, хоч дуже повільно, але таки споруджується у великих селах і містечках.

Артисти столичних театрів заїздять на Волинь із своїми постановками. Минулого року в Рівному виступали артисти Київського драматичного театру ім. Франка Ужвій, Милютенко та інші, що взяли участь у спільній постановці згаданої вже п'єси Корнійчука "Калиновий гай". Артисти з Києва були гостями Рівенського драматичного театру. Тут же, в Рівному, виступали й артисти з цирку Литовської РСР.

В "Альманасі молодих", виданому в Києві в 1951 р., знаходимо авторів, що ймовірно походять з Волині. Зокрема там поміщено три вірші Дмитра Мегелика (один з них про Полісся, один про Волинь).

У волинському вірші автор описує могилу Олека Дундича в Рівному, у парку ім. Шевченка:

Клени шумлять над тобою,
Спиш ти в могилі один.
В синьому небі над Рівним
Хмарок розмірений плин.

Далі автор стверджує, що "вільно, щасливо у Рівному нині всі люди живуть".

Інший автор, Ростислав Братунь, у вірші "Брати", говорить про себе:

Я народився у неволі
І зріс в волинському селі...
Тоді сіяв провісник волі —
Десятий жовтень на землі.

Проте, мова його віршів не потверджує, що Братунь "виріс на Волині".

Ще інший автор — Анатолій Димаров помістив в Альманасі "Волинські легенди". Перша легенда — "Прапорonosець" описує сутички на Волині:

"Хто не знає сумної історії Колківської маївки! Пам'ятають... шлях з Ківерець на Колки, по якому йшли багатолюдні колони трударів, і похмурий та сірий кордон жандармів, що заступив йому дорогу..." У другій легенді — "Рамезова могила" він оповідає про узбекістанця, що в рядах червоної армії поляг на Волині:

"Бачу хати, що розбігаються понад самим Бугом, бачу ліс, який оточив наше село, бачу і той горбок, де бився Рамез". Третя легенда має заголовок "Микола".

В іншому збірнику, виданому в Києві у 1951 році, "Українська радянська новела" поміщено твір Василя Кучеря "Заповіт". В. Кучер народився 1911 року в с. Війтовцях, Андрушівського району, Житомирської області, в родині сільського вчителя. Письменницьку діяльність розпочав у 1932 році, і досі вийшло окремих виданнями дев'ять книжок його творів. Брав участь в останній війні й отримав військові нагороди.

Майже немає вісток про охорону історичних пам'яток на Волині. У Луцьку встановлено пропам'ятну дошку в будинку, "де 35 років тому на засіданні ради робітничих селянських і солдатських депутатів було проголошено радянську владу". У листопаді встановлено також пропам'ятні дошки в селі Колодяжному в домах, де жила Леся Українка, і в іншому будинку, який належав Косачам. У будинку Лесі Українки діє музей і сільська книгозбірня.

Зате навмисно допускається нищення церковно-історичних будинків. Як повідомило "Советское Искусство", будинки монастиря в селі Зимно, біля Володимира, занедбуються. "Ні сільрада, ні колгосп не вживають заходів для охорони пам'яток. Щобільше, ці організації прибудовують до будинків різні господарські приміщення і розбирають кам'яне мурування для використання цегли в інших будівлях".

У Рівному, коштом 175 тисяч рублів, вибудовано пам'ятник "вірному синові російського народу, прославленому партизанові в боях у районі Рівно-Львів".

У с. Вілії, Острозького району, відновлено будинок, що в ньому колись жив письменник Микола Островський, та відкрито в ньому музей цього письменника (М. Островський — автор популярних советських творів, що тепер знаходяться примусово в кожній читальні: "Народжені бурею" та "Як гартувалася сталь").

Зате часто зазначається про записи молоді з західної Волині до вищих і фахових шкіл. Бувають випадки, як з випускниками

Хорохоринської середньої школи, що з них усі вступили у вищі школи. Більшість учнів прямує до Львова, проте, і місцеві школи затримують деяку їх частину. Особливо популярний серед молоді Педагогічний інститут ім. Лесі Українки в Луцьку, раніше Луцький учительський інститут. Проте, влада намагається скеровувати молодь на засвоєння фахового знання нижчого ступеня, себто до т. зв. "шкіл трудових резервів". Цього року з Рівенської області до таких шкіл записалось 600 "молодих колгоспників і робітників".

У Волинській області працює 6 технікумів, 2 школи механізації сільського господарства та 982 середніх семирічних і початкових шкіл, які нараховують 140 тисяч учнів. У Крем'янці, Тернопільської області, відкрито дитячу спортову школу.

КОЛГОСПИ ...

Радянська преса постійно нарікає на недоліки в сільському господарстві Волині. С. Кудря, начальник головного управління цукрової промисловості, видрукував у жовтні 1952 року велику статтю, що звалася: "Швидше завершити збирання і вивозку цукрових буряків", з якої довідуємося, що "В Мізоцькому районі, Рівенської області, колгосп ім. РОЧА, за даними районного відділу сільського господарства, викопав 44 га буряків, а при провірці виявилось, що викопали їх тільки з 22 га". Вивіз буряків дуже спізнився, і тому "на полях колгоспів нагромадилися мільйони центнерів цукрових буряків... Особливо багато їх на полях Житомирської, Кам'янець-Подільської, Чернігівської, Волинської і Тернопільської областей".

З доповіді Мельнікова на 17 з'їзді КП(б)У виявилось також, що в Житомирській і Волинській областях продукція молока дуже низька.

Провадиться ліквідація окремих хуторів, і всіх селян зганяють у звичайні чи побільшені колгоспи.

На Волині, як повідомляє комуністична преса, "за останніх два роки до сорока тисяч селянських дворів, розкиданих по хуторах, переселилось у "впорядковані села". Окремі села ліквідуються в зв'язку із збільшуванням колгоспів, так, напр., наприкінці минулого року ліквідовано Антоновецьку сільраду, Шумського району, що тепер належить до Тернопільської області.

Колгоспна праця відбувається в артілях, що мають багато-

мовні назви, як-от “Артіль ім. Леніна”, “Артіль ім. Мічуріна”, “Артіль ім. 17 вересня” (у с. Боратині), “Артіль ім. Хрушова”, “Артіль ім. Ватутіна”, “Артіль ім. Кірова”, тощо. Назви з української історії чи письменства зустрічаються дуже рідко.

Села-колгоспи теж прибирають нові назви, напр., в Ковельщині існує колгосп “Червона Зірка”. Часто тяжко відрізнити назву колгоспу від назви артілі, як, напр., у с. Садах, — “Нове життя...” (чи то змінена назва села, чи то лише артіль)...

Нововолинський — це нове селище, правдоподібно, побільшений колгосп. Його побудовано на зовсім новому місці в Іваничівському районі. Як показ нових досягнень, селище це, крім житлових приміщень, має клуб та інші загального значення будинки. Таке ж нове селище “укрупненої артілі ім. Ворошилова” виникло в 1951 році в Костопільському районі, де й побудовано вищезгаданих 50 житлових будинків. Про житлове інше будівництво в цьому районі чуток немає.

Волинь також примушена виконувати надлюдські норми праці. Так механізатор Радомишльської МТС в колгоспі ім. Сталіна, в с. Кичкирі, довів щоденний виробіток льонообробної машини до 300 процентів по над норму, колгоспи Рівенської області здали минулого року вовни на 101 процент, а озимий ріпак на 102 проценти. Комсомолец Олексій Гальчин із Здолбунова виконав дві норми на зміну. У Володимирщині, в колгоспі Маркса, комсомолец Василь Рябий намолотив 155 тонн, тобто ешелон зерна за одну зміну. В Овруцькому районі Ольга Леончук, Віра Кравчук та інші виростили вдвоє більше льону, ніж передбачав п'ятирічний план.

Для піднесення запалу працюючих у виконуванні “зобов'язань, даних товаришеві Сталіну”, советська влада охоче роздає різні титули експлуатованому населенню. Марфа Худолій з Радомишльського району, в Житомирщині, носить титул “знатного майстра вирощування високих урожаїв картоплі”, Марія Войтюк, ланкова колгоспу ім. Сталіна в Рожищенському районі, Волинської області, титулується “героєм соціалістичної праці”, Ганна Коваль з Любарського району та Уляна Остапчук з с. Бузаки, Ратнівського району, отримали титул “Мати-героїня” тощо.

Тракторист третьої бригади Угринівської МТС, А. Домбровський, виробляв по три норми. Працював він, як і інші передовики, за погодинним графіком. Трактористка Ф. Кушнірук на тракторі з Мацейовської МТС переорює по 10 гектарів, хоч норма — 5 гектарів. Також удвічі проти норми виробляють трактористи МТС в Любомлі, Камені-Коширському, Стенжаричах і ін. Дехто з них виорює навіть по 12 гектарів за зміну.

Прикладом висуванців є, напр., Мельник Тетяна з с. Дорогиничі, Локачівського району, що тепер досягла гідності депутата: Верховної Ради УРСР з Горохівщини. За пробільшовицьку діяльність вона відбула за Польщі шестирічне ув'язнення, визначалася під час першої советської окупації, а під час другої світової війни їй пощастило виїхати в Росію, звідки вернулася лише 1946 року. За визначні заслуги при колективізуванні Волині (організація комсомолу "Більшовик" у Дорогиничах), її призначають на щоразвищі становища, включно з депутатством у 1951 році.

Колоніальна політика Москви, що вимушує плекати в Україні технічні рослини, помітна й на Волині, де плекається коксагиз. Советська преса обвинувачує за "безвідповідальне ставлення досівби коксагизу". Коксагиз плекається зокрема в околиці Шацька, де особливих досягнень у плеканні цієї рослини досягли колгоспи з артiлі ім. Калініна.

У Торчинському районі колгоспники артiлі ім. Ватутіна широко культивують дубового шовкопряда, хоч були голоси, що його не вдасться плекати на Волині. На Житомирщині студенти Кременського технікуму плодоовочівництва вирощують "субтропічні культури", які потім передаються для поширення по колгоспах.

Поліські околиці Волині "славляться" врожайми льону-довгунця. Колгоспники Словечанського району, на Житомирщині, зобов'язалися одержати на площі в 1.300 гектарів по 5 цетнерів волокна й по 4 цетнери насіння. Кавчукові рослини потрібні для промисловості Росії, тому колгоспи, що працюють над цим, зазначаються в пресі як зразкові. Така честь припала, м. ін., і колгоспові ім. Молотова, ім. Будьонного, ім. Кірова й ім. Шевченка в Локачському районі. Перший з них, крім кавчукових рослин, успішно виконав вирощування цукрового буряка та годівлі худоби.

Поважно зміниться господарське обличчя Волинського Полісся, якщо будуть виконані широкозакроені осушувальні плани, що про них дуже багато вісток у советській пресі. Найближча п'ятирічка планує осушити поліські болота і, як твердить секретар комуністичної партії Білорусії, С. Патолічев, у поточному році мають осушити сто тисяч гектарів.

Місцевих колгоспників використовується не тільки для непосильної праці в себе вдома, але й вивозять їх на роботи поза Волинь. Так з Торчинського повіту група селян виїхала на будову Кахівської Гідроелектричної станції.

На Волині осіли значні групи холмщан, яких виселено з рід-

ної землі. Частинно оселились вони на звільнених чеських колоніях, після того як чехи вирішили повернутися на свою батьківщину.

ВІДБУДОВА

Єдине місто, що про його відбудову можна говорити, — це Ковель, що був дощенту знищений під час другої світової війни. Проте, і його відбудова посувається дуже повільно і лише в минулому році відбудовано залізничний вокзал, а майже десять років був дерев'яний барак. Вулині сучасного Ковля мають такі суто “волинські назви”, як Кірова, Свердлова тощо. У деяких селах Ковельщини вибудовано зернохосвища, цегельні і інші будинки, що, однак, не розв'язує дошкулюючої житлової кризи волинського села.

Прикрашується також зруйнований Луцьк. На вулицях і скверах посаджено “півмільйона квітів”, звичайно, працею населення. Найбільше попрацювала Ангеліна Лук'янчук. Про будівництво до мів у Луцьку вісток немає. Зате “методом народної будови” споруджується там двокілометрова дитяча залізниця.

Нові клуби, як і більшість споруду на Волині, будуються “методом народної будови”. Таким способом цього року біля Мізоча здвигнено піонерський клуб. З інших будівель відзначено в пресі 50 будинків у Костопільському районі, новий вокзал у Рівному, з ніби усіма вигодами, включно з умивальнею-душом. З захопленнями відгуками місцевої преси про вигоди в Рівному, не погоджується інженер з Риги, що не міг, приїхавши до Рівного, переночувати, бо всюди йому відповідали, що “місць немає”. За його інформаціями, у Рівному є два готелі: “Червоний шлях” та “ч. 2”. Окрім того, при вокзалі “кімната для тривалого відпочинку”.

Електрифікація виявляє деякий прогрес, хоч за всі післявоєнні роки у Волинській області вибудовано лише 12 теплових і 4 гідроелектростанції. Серед них маленька станція діє в селі Заріччя, Володимирського району, інша в с. Ставок, Олишкого району, в Одерадах, Сенкевічівського району, в Любешеві, в с. Тоболи, Камінь-Коширського району, в Хотешові, Ратненського району, у Семереньках, Затурецького району, у Пипі, Шацького району, у Ситниці, Колківського району тощо. У Житомирській області збудовано 48 електростанцій загальної потужності три тисячі кіловат. Більшість тих електростанцій “працює на торфі”.

У зв'язку з електрифікацією на Волині діють при обласній конторі "Сільелектро" курси електромеханіків, техніків і monterів.

Посилено видобувається граніт на Рівенщині, де відкрито кілька кар'єрів рожевого і сірого граніту. Граніт цей використовується для висотних споруд Москви та на будівництві Волго-Донського каналу. Обласне управління задумує теж зуживати частину граніту (що його видобувається 15.000 кубометрів річно) для своїх місцевих потреб.

На закінчення образу Сучасної Волині подаємо короткий уривок з листа Марії Б., що опинилася на засланні в Красноярську, на Сибірі, і пише (8. 5. 51 р.) до свого брата:

Дорогий Брате і Братово.

"... Живем звичайно по-старому, допіру нам були нездорові обоє діти... були крепко опухлі... то тут почті всі діти були слабі в нашому селі... З того краше не можемо бути живі, що ми маєм, тут усе подорожчало, а переважно хліб дорогий... Може ще колись побачимся, а поговорим... Усе подрбно не можу писати, але напишу, що я не на тій стороні, що була Анюта Буковська. А то тут є кепсько. На Україні є велике добро, бо в ЛУЦЬКУ продають шкаралупи з картох на шклянку, а багато людей уже є мертві. Тут прийшли письма з Ровенщини до нас, то читай, плач і не плач. Яке добро, сам мусиш знати, на тім кінчу.

Марія".

Волиніана

А. Насонов. “Русская земля и образование территории древнерусского государства”. Акад. Наук СССР. 1951.

Автор ділить територію Росії на “землі”, які окремо розвинулися й на які перейшла назва “Русь”. Волинь по лінії р. Горині ділить він на дві частини. Східну частину автор зараховує до “Київської землі”, західну — до “Області” волинської та галицької. На мапці при 136 стор. маємо Побужжя в границях — на заході Вепр, на сході — лінія Крем’янець-Дубно (Дубно вже “Київська земля”) з центром у Володимирі. Ця територія позначена “Україна”.

Говорячи про Волинь, згадує “Географа Баварського” (X.в.): ...velunzani, civitates LXX... Думає, що точно розмістити дулібів, бужан і волинян у границях Побужжя — завдання, правдоподобно, неможливе до виконання. Місто Червень уміщує між селами Чермно і Вокиїв на Гучві (урочище “Червена”). Звертає увагу на велику кількість могил (напр., біля Володимира 500, по дорозі до Луцька 90 і т.д.) і на цій підставі твердить, що край був пограничним, бо провадив численні війни. Згадує про границі Празької Єпархії над Стиром та Бугом (на підставі “Хроніки” Кузьми Празького).

Книжка просякнена тенденцією “єдиної Росії”.

В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси.

Академия Наук СССР. Институт Истории. 1950.

Згадана праця складається з двох частин: перша частина — “Аналіз Галицько-Волинського літопису”, і друга — “Історический очерк Юго-Западной Руси в XII в.”

Аналізуючи, автор приходить до висновку, що літопис складається: 1) з Київського літопису до 1238 р.; 2) Загального літопису до 1246 р.; 3) Літопису еп. Івана (Холм); 4) Літопису кн. Василька Романовича і 5) Літопису кн. Володимира Васильковича. Автор зазначає, що літопис, бажаючи переконати читача, що від XIII віку політичний центр “загальноросійського” життя перенісся “в Южно-Западную Русь” і “мало рахувався з дійсними змінами князів у Києві.”

Мимо своєї тенденційності, книжка має багато цікавого матеріалу. Так, напр., стверджує, що еп. Володимирський не дав свого благословення кн. Романові перед його походом у Саксонію, що свідчить про незалежність єпископа від князя. Згодом про смерть кн. Войшелка, автор сам зазначає різницю між оповіданнями нашого літописця (забитий кн. Львом у Володимирі) та оповіданням московським (помер ченцем на Сінаї) — для звеличення князя Войшелка. Вказує на поведінку князів у часі спільних з татарами походів, коли князі старалися, по можливості, не шкодити людям. Звертає увагу на добру організацію адміністрації, багатство князівства, високу техніку (ювелірну, обробки каменя та інше), існування “увозів”-пристаней для кораблів, уміння будувати міста (“муж хитрий... Олекса... многи города рубя”), велику кількість (70) міст, згадує про освіту князів, напр., “кн. Владимир бисть книжник велик і філософ” і сам переписував книжки для церков.

У другій частині маємо економічний огляд стану князівства — і знову подані цікаві відомості про шляхи, зносини з Заходом та інше. Багато пише про феодальний устрій і боротьбу з боярством.

Книжка написана з неприхованою тенденцією: вказати, що Галичина і Волинь — частини Росії — “Юго-Западная Русь”. “Король Данило” — бере в лапки.

Але коли ви хоч трохи обізнані з історією Московського князівства, то, читаючи книжку, відразу бачите, яка безодня розділює Україну й Москву і прочитавши її, маєте переконання якраз,

що суперечить тенденції автора. Зрештою, в закінченні він сам призначається до "ізоляції". Пише: "Але в цілому ізоляція від решти російських земель сталася причиною поступового ослаблення Галицько-Волинської Русі" (стор. 299).

Причини ослаблення ми знаємо: вони зовсім інші, але дійсно Волинь і Галичина не мали з Москвою в ті часи буквально нічого спільного.

Тумієнієксі: "Ziemię polskie w starożytności".

Автор, пишучи в своїй праці про польські землі, не раз мусить писати про сусідні, а в тому й про Волинь. На стор. 8. згадує поморських Велюнчан, яких утотожнює з Волиніанами і каже, що в частині слов'ян збереглася вістка про їх прибуття з іншої країни. Такою країною, за Масуді, вважає "Валіана" чи Волинь. Однак, хоч бачити на Волині вихідний пункт лише для слов'ян східних.

Говорячи про добу "шнурової кераміки" (коло 4.000 років до Христа), коли в похованнях починає знаходитися пшениця, згадує, що ця культура поширена теж у Галичині й на Волині (ст. 216). Докладно аналізує відомості Геродота (V в. перед Христом) про Скифію й приходять до висновку, що політична границя Скифії проходила серединою Волині, приблизно, по лінії Луцьк-Рівне. Згідно з іншими обрахунками, навіть уся Волинь належала до Скифії. На північ від Скифів землі були зайняті Неврами. Так звану "Висоцьку" культуру зараховує до культури скифів-орачів.

З римської доби на Волині часто знаходять керамічні вироби з Таллії (100 р. після Христа) та вироби із скла (найбільше в околицях Крем'янця), які походять або з Галлії, або з Александрії (Єгипет). В околицях Рівного знайдено культові статуетки Озіріса й Ізиди з цієї ж доби. Пізніше маємо сліди мандрівки через Волинь Готів. З їх впливом автор в'яже звичай пити вино з черепа голови забитого ворога.

Цікаві мапки залучені до книжки. З них можна уявити собі образ Волині найдавніших часів. На I-й мапці — доба палеоліту. На Волині границя льодовиків. III-тя мапка — флора в неоліті. На Волині границя степу та лісів. На IV-тій мапці біля джерел Бугу і Дністра вказане існування назв праугро-фінських. Дуже цікава IV-та мапка: на Волині та Білорусі й Литві, які сядять нерухомо,

показані слов'яно-балтійці. Стрільки навколо вказують рухи індо-європейських народів у різних напрямках від Волині. Індо-іранці (вийшли коло 1500 р. до Христа), траки (1200 р. до Хр), іліри, германці, греки (Ахаї — 2000 р. до Хр.), кельти (1000 років до Христа), латини та інші. На 14-ій мапі показані римські шляхи до берегів Балтики, якими купці їздили по бурштин. Один правдоподібний шлях провадить від Ольвії над Чорним морем Богом до його верхів'їв, а звідтіля до Бугу і Висли. На останній (17-ій) мапі Волинь зайнята оселями слов'ян.

Jakub Hoffman: "Uwagi do wczesnohistorycznych dziejów

Wolynia". Polskie Towarzystwo Historyczne w Wielkiej Brytanii. Teki historyczne № 3-4. 1952.

На початку автор дає короткий огляд пояснень назв "Волинь" у польських та інших авторів, у тому й д-р Я. Рудницького. Приходить до висновку, що "ще не маємо певного пояснення походження назви "Волинь".

У другому розділі розглядає справу географічних границь Волині. Наводить низку польських авторів, які ці границі визначають дуже різно. Напр., Бартошевич продовжує Волинь до Дніпра, Яблоновський зарахсвує басейн Бугу, Стиру і Гориня — від Вепра починаючи. Суйковський проводить північну границю через Устилуг, Володимир, Луцьк, Олику — на північ до Рівного.

На підставі цієї незгідності поглядів у географів Гоффман стверджує "що Волинь не існує як окрема географічна одиниця".

Цікавий спогад Автора з 1938 р. про випадково знайдену на Поліссі стару дорогу, яка провадила на Яполоть, Золотолин до Степаня. Запитаний, старий селянин вияснив, що це — "Кривницька дорога".

Розглядаючи доісторичні часи Волині, затримується він на свідоцтві "Нестора", що на Волині жили Дуліби, яких мучили Аварі. Навівши думки цілої довгої низки вчених, Автор схиляється до думки, що Дулібів на Волині не було, як теж Аварів. Що Лучанами називано не плем'я, а лише жителів м. Луцька. Приходить до висновку, що вкінці X. віку між Стиром та Бугом жили лише Бужани і Волиняни.

У цьому розділі цікава згадка Автора про працю Кухарсько-

го відносно двох станів Печенігів на Волині — в околицях Луцька і Володимира. Т. Левицький, який разом з Кухарським опрацювали печенізькі назви на Волині, подає як такі: р. Усте с. Печихвости (пов. Горохів), Басів-Кут, Караєвичі (пов. Рівне). Ці відомості п. Гоффман подає з пам'яті, бо праці Кухарського і Левицького знищені більшовиками в Рівному.

У розділі про політичну приналежність Волині в X. віці визнає, що хоч має мало доказів, однак, думає, що Волинь належала до земель польського короля Мешка і була забрана Володимиром Великим; що взагалі була зв'язана з заходом, на що вказують оборонні городища на лівому (західному) березі Гориня, Устя, Стиру (треба сказати, що це твердження Автора необ'єктивне. Напр.: Башина, Новомильськ знаходяться на правому (східному) березі Гориня та Устя — Ред.). Припускає він, що загадкові "Lendzeninof" можуть бути одного кореня з "Lach", що було б доказом приналежності Волині в X. в. до Польщі.

В останньому розділі обговорює положення м. Червеня та згаданого у "Нестора" під 981 роком Перемишля. Щодо Червеня, то згоджується з загальноприйнятою думкою, що це сучасне село Чермно над Гучвою. Відносно Перемишля думає, що йдеться не про Перемишль над Сяном, а про Перемиль над Стиром, який інколи називано "Przemil".

На закінчення згадує нову працю проф. С. Кучинського, який висловлює відносно Перемишля таку саму думку.

НИЩЕННЯ ЖИДІВ НА ВОЛИНІ

Знана книжка Й. Тененбаума "Підпілля" ("Underground. The Story of a People, by Joseph Tenenbaum") Нью-Йорк, 1952 р., стор. 532, оповідає про спротив жидівського народу в був. Польщі під час "ліквідування", що його провадила німецька окупаційна влада. Головну вагу автор присвятив подіям у Варшаві, проте, по книжці порозкидані окремі замітки про жидівський спротив на Волині. У книжці згадується про гетто в Ковлі, Крем'янци й ін. та низка прізвищ.

Автор згадує про нищення жидів у Луцькій окрузі, про кількадечну боротьбу жидів у Крем'янци, де вони вигинули під руїнами палаючих домів, про Мейера Бліта з Ковля, що з 15' особами

перебував у жидівському партизанському відділі, та про участь жидів у відділах Ковпака під час його рейду через Волинь.

У книжці пропущено багато випадків спротиву жидів проти німців на Волині, як, напр., у Рівному та інших містах.

У БЕРЕЖНИЦІ В 1944 РОЦІ

Цього року в російському ньюйоркському Чеховському видавництві вийшла цікава книга **Михаїла Корякова** “Освобождение души”

У розділі “Панахида” автор описує своє перебування на Волині в складі червоної Армії в 1944 р. Автор був військовим кореспондентом у шостій повітряній армії, яку навесні 1944 року перекинено з-під Новгороду на Волинь, в околиці Луцька і Ковля. Автор подає враження, яке на нього справило Волині, коли за Коростенем поїзд перетяв Стир і він побачив церкви, “що сяяли під весіннім сонцем хрестами і банями”.

“Штаб нашої армії розташувався в містечку Бережниця, біля Сарн... Німці... загрававши з українськими сепаратистами, не розбійничали тут, як усюди... Селяни жили в достатках, не рахувалися з куском хліба, були раді напоїти вояка молоком і всунути в руку шматок свинини. Свят дотримувались пильно: Одна дівчина, Параска, яку я попрохав у неділю пришити гудзика до “гімнастсьрки”, поглянула з жахом на мене:

— Гріх!

Щонеділі над Бережницею, що поринала в бужку, понад широкую у весіннім розливі рікою Горинь, пропливало гудіння дзвонів.”

Далі автор описує, як 22 травня, у неділю, він, довідавшись про смерть патріарха Сергія, пішов до церкви спитати, чи не буде відправлена панахида. У церкві, почувши новину, дійсно відправили панахиду. Коли панахида скінчилася, “староста наздогнав мене в дверях і дав проскурку. Сказавши правду, я не знав, що з нею роблять.

— Поблагословившись, з’їжте, — сказав староста.”

ВОЛИНСЬКІ ГРАВЮРИ 16-го СТОЛІТТЯ

У поважній праці А. Сидорова "Древне русская книжная гравюра", що її видала в Москві, у 1951 році, Академія Наук СРСР, багато місця присвячено гравіруванню в Острозі, коли, заходами князя К. К. Острозького, там працювала — у другій половині 16-го століття — заслужена для всього слов'янства друкарня. "В Острозі вся увага Івана Федорова (себто друкаря Федоровича, що з Білорусі прибув до Львова, а потім до Острога — Ред.), була звернена на шрифт, на складання, що являло собою дійсно непоборні труднощі, та на друкування Біблії, що була не тільки найвідповідальнішою й найбільшою його працею, але й була видрукована найбільшим числом примірників. Тому саме на гравюрні оздоблення острозьких видань Іван Федоров витрачає менше часу... У Біблії є не тільки нові шрифти, що їх виготовив Іван Федоров, але й нові ініціали — білі на чорному фоні, що нагадують ініціали скорининських видань".

У дальших своїх міркуваннях автори праці наводять кілька зразків острозьких творів і докладно розглядають питання авторства мистецьких прикрас цих найдавніших волинських друкованих книг.

НІМЕЦЬКИЙ ДЕЗЕРТИР ПЕРЕХОВУЄТЬСЯ СЕРЕД

ВОЛИНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ

У 1951 році вийшла в США в англійському перекладі з німецької мови книжка пастора Альбрехта Геса п. з.: "Неспокійна ніч" (Albrecht Goes: "The Ungquiet Night").

Автор у 1941 році був у Вінниці й Проскуріві і, як військовий пастор, підготовляв до смерті засудженого на розстріл дезертира Барановського. Барановський походив з Кістрина, здому володів польською мовою, знав і російську, і це уможливило йому під час другої світової війни побувати серед українського населення. На Волині Барановський сприявлявся з молододу вдовою Любою і в переписці з нею не дотримав військових таємниць.

За це відбувся над ним у Рівному військовий суд. Військова ж в'язниця була в Дубні.

“По дорозі до Дубна в'язневі пощастило вискочити з поїзда. Чудом удалося йому вийти ціло, а завдяки його знанню мови, він отримав допомогу від населення. Змівши одягу, він перемінив-ся в цивільного українця. За ним розшукувано, але безуспішно. Він просто зник.

Три тижні пізніше оточено й перешукано частину лісної місцевості, де, як підозрівали, перебували партизани. Багато чоловіків, жінок і дітей, що жили в цих лісах, були арештовані, а серед них і Барановський. Усіх їх повели в село, де дивним збігом обставин, у цей час розташувався колишній відділ Барановського. Партизани стояли на сільській площі, піднявши над головами руки, чекаючи прибуття перекладачів, що їх мали допитувати. Саме тоді сержант відділу Барановського швидко протискався, щоб оглянути полонених. Він зупинився, підійшов, пізнав свого колишнього куховарського помічника і крикнув здивовано:

“Ради Бога, що ви тут робите, Барановський?..”

Це означало — кінець”.

“НІЧ НА ВОЛИНІ”

У “Сучасній Україні”, ч. 34, з 1952 року, поміщено вірш сучасного польського поета, Юзефа Лободовського, “Ніч на Волині”, в перекладі Л. Полтави. Поет згадує про “волинський чорнозем, неначе з безодні”, про дорогу на Любар і Звягель та про “свіжий вітер з Клевани”, коли “сяють зорі блакитні. Чорні борозни дихають. Чорнішають люди і речі...”

Що пишуть про Волинь

КОСТОМАРІВ У ПОЧАЄВІ

Вінніпезький "Вісник", від 1-го травня 1952 року, помістив статтю про перебування Костомарова в Почаєві, яку передруковуємо в скороченні. — Ред.

Приятьель Шевченка, Микола Костомарів, святкував Великдень 1845 року в славному відпустовому місті — в Почаєві, на Волині. В 1844 р. призначили Костомарова учителем до реальної школи в Рівному. Це була перша його посада.

Тут почав він досліджувати історичні пам'ятки, зібрав різні матеріали з українського життя.

В часі Великодніх свят, 1845 р., вибрався він з учителем Малавським на сглядини Околиць. Були вони в Крем'яниці, Вишневіці, а звідти вибралися пішки до Почаєва.

У Почаєві зайшли до настоятеля монастиря, Миколи Немоловського. Це була культурна і ввічлива людина, як записав про нього Костомарів.

Увесь час Костомарів бував на всіх Богослуженнях — він був глибоко релігійною людиною. Собор зробив на нього незабутнє враження. Дуже зацікавив його гарний спів монастирського хору.

Костомарів оглядав бібліотеку й архів Лаври, а Немоловський багато чого пояснював і згадував будівничого Лаври, Миколу Потоцького (Каньовського). Він казав, що в хатах на Волині можна

ще зустріти малюнок Бондарівни, про яку складено пісню, як вона тікала від Каньовського.

Незабаром призначили Костомарова до гімназії в Києві, і він більше Почаєва не бачив. Але Почаєва він не забув, бо 40 років пізніше описав у «Київській Старині» своє перебування в Почаєві в часі Великодніх свят.

ПОЧАТКИ КОЛГОСПІВ НА ВОЛИНІ

Про найдавніші заходи запровадити на Волині колгоспи оповідає А. Височенко в першому розділі книги талановито написаних репортажів — «СССР без маски», В-во «Перемога», Буенос-Айрес, 1951. Деякі розділи цієї книги були публіковані в бразильському часописі «Діарію де-Сан-Пауло», але, не мавши цього часопису, не можемо перевірити, чи увійшов туди й розділ про Волинь, що має заголовок «Новітні Адами і Єви та їхнє гріхопадіння».

У листопаді, 1929 року, до Шепетівки з'їхалося багато уповноважених різних советських установ, щоб бути присутніми на початку й самим допильнувати здійснення нового советського досвіду — запровадження колгоспів. Бо саме Шепетівській окрузі припала «честь» пізнати радість «перетвореного щастя», себто «побудувати соціалізм» в одній країні.

Вислухавши інструкції на зборах у місті, уповноважені роз'їхалися по селах. Проте, села не побажали зрікатися приватного господарювання. Тоді місцева влада звернулася за вказівками до Харкова й Москви. З Москви прийшов наказ ЦК ВКП(б) впровадити колгоспи насильно. Тоді в багатьох селах відібрано від селян худобу, коней, сільськогосподарське знаряддя і звезено все це до колишніх поміщицьких маєтків. Усе це добро, без належного догляду, нищилося, тварини здихали, а селяни з Заславського й Славутського районів збиралися юрбами біля кордону й просили рятувати їх.

«Приборкати розлючених селян спочатку доручили міліції. До Заслава й Славуті вирушили кінні загони міліціонерів. Проте, за день-два з усього їхнього складу повернулося назад лише кіль-

ЩО ПИШУТЬ ПРО ВОЛИНЬ

ка чоловік. Усіх інших селяни повбивали. Заворушення перекинулось до Полонного, Антонін та ще деяких районів Шепетівської округи. Хлібороби вбивали уповноважених, брали назад пограбоване в них майно, а в окремих селах, особливо в Антонінському районі, навіть проголошували новий устрій: "советську владу без комуністів".

Слідом за міліцією на селах розгромили нечисленні війська ГПУ (тодішня назва НКВД — МВД). Керівник Шепетівського відділу ГПУ повідомив окружком партії, що в окрузі спалахнуло стихійне антиколгоспне повстання. Але в ньому немає досвідчених керівників, і при допомозі регулярних військ легко можна буде його локалізувати, а пізніше й придушити. Однак, усіх надісланих з міст людей треба негайно відправити з Шепетівки, а роботу пошвидкій колективізації припинити. Так прогорів експеримент з блискавичною побудовою соціалізму в прикордонній смузі Советської України".

СПОГАД-НОВЕЛА З ЖИТТЯ СІРОЖУПАННИКІВ

У щоденнику "Свобода", 1952 р., у кількох числах (ч. 150-й наступні) видруковано новелу-спогад Йосипа Сірого "Оксанка".

Дія відбувається в рр. 1918-19 на хуторі біля села Хрипаличі над Лугою, недалеко м. Володимира-Волинського, в якому формувалась Сіра дивізія. Старшина одного з відділів Дивізії, під час рибальських мандрів по опустілій річці Лузі, познайомився з дівчиною Оксаною Кобзою, що жила з своєю бабунею на лісовому хуторі. Старшина цей, уже як наречений Оксани, мусів від'їхати з військом, а коли вернувся, то застав лише труп нареченої, що полягла, відбиваючись від відділу червоних. Цей відділ був з полку червоних, що перебував у Голобах, Ковельщина. Оксану вояки поховали при участі старенького священика й кількох селян, що залишилися у селі.

У новелі подибуємо опис Луги, волинського лісу та опустілої країни. Як відомо, під час Першої світової війни, відступаючи перед німцями, російська влада наказала місцевому населенню виїхати, і лише незначний процент лишився в західній частині Волині.

НАЦІОНАЛЬНА ПРАЦЯ ДУХОВЕНСТВА У ВОЛОДИМИРІ

В 1922 РОЦІ

У цікавій книзі “Спогади” прот. Петра Білона, що вийшла у Пітсбурзі, в 1952 році, розкинено багато згадок про Волинь. Зокрема автор оповідає про свою поїздку на Володимирщину з табору військово-полонених у 1922 році.

Автор, як видавець “Релігійно-Наукового Вісника”, підтримував постійний письмовий контакт з багатьма визначними церковними діячами на Волині. Отримавши запрошення від прот. Н. Абрамовича, він у листопаді поїхав до Володимира-Волинського. Зупинився в прот. Арсенія Бордюговського. “Тут я зустрівся з о. Тележинським, відомим композитором та диригентом... Зайшов з візитом до д-р Річинського, відомого церковного діяча та композитора... на квартиру прот. Бордюговського на таємну нараду... прибули й протоєреї Ніканор Абрамович та Петро Табінський”.

Автор описує враження, що справили на нього згадані особи, зокрема заслужений, але призабутий тепер, прот. Бордюговський: “Своїм виглядом він був схожий на біблійного пророка. Маючи довгу сиву бороду, добрі карі очі, високий ріст, він приваблював своєю поставою всіх до себе. Був знаменитим проповідником. Його декілька проповідей я видрукував у “Проповідницькому Листку” про “РНВ”. О. А. Бордюговський був кандидатом на єпископа”. Нарada з волинським духовенством тривала довго: “По наших довгих розмовах, що затягнулися далеко за північ, ми дійшли до такого рішення: Духовенство Волинське приймає “РНВ” за свій орган. Вирішили також випускати проповіді на всі неділі й свята як додаток до журналу”. Не всі плани, що були обговорені тоді у Володимирі, здійснились, проте, нарада спричинилася до поширення “РНВ” серед духовенства Волині, а тим самим й підготовила частинно ґрунт до швидкого відмосковлення Волині, що незадовго пішло нечувано швидкими кроками”.

БУНТ ОСКІЛКА В 1919 РОЦІ

У цих же “Спогадах” описано коротенько про відомий бунт отамана Володимира Оскілка в Рівному, 29 квітня 1919 року. Користавши з прихильності Головного Отамана, Оскілко “стягнув

у днів 27-28 квітня значні військові частини з протипольського й протибільшовицького фронтів, арештував у Рівному уряд УНР, а себе проголосив диктатором.

29 квітня розпочався похід на Здолбунів... Однак, С. Петлюра одержав у Здолбуніві вістку про зраду Оскілка, і, зібравши нечисленні військові частини, виступив проти ворохобника. Літаком розкинено серед війська Оскілка летючки... що Оскілко є зрадником. Стрільці, прочитавши летючки, застановили свій похід проти Здолбунова, а обернулись у сторону Рівного, щоб зловити Оскілка... Оскілко... забрав усі державні гроші і втік... на польський бік.

Оскілко стягнув значні частини війська з фронту, і про це довідався один і другий ворог, і розпочався ворожий наступ з півночі, сходу і заходу. Військо мусіло відступати спішним маршем у напрямі Галичини...

Поляки заарештували Оскілка і відправили до Щипіорнського табору... По ліквідації таборів, Оскілко осів на Волині. В 1924 р. українська революційна організація на Волині виконала вирок «смерті на Оскілкові».

АНАТОЛЬ ДОВГОПІЛЬСЬКИЙ У ХУСТІ

Учень рівенської української гімназії, Анатоль Довгопільський, виріс на Волині і загинув у Рівнесму під час масового розстрілу українських в'язнів місцевої в'язниці за німецької окупації.

Небуденна постать цього діяча в різних ділянках громадського, політичного і мистецького життя; зокрема в танково-театральному секторі, незаслужено забувається. А вже саме його пригодницьке життя, що позначається перебуванням у таких містах, як Петроград, Київ, Варшава, Берлін, Париж, Нью-Йорк, його танкові виступи в «Касіно де-Парі» в Парижі та в «Редіо-Сіті» в Нью-Йорку варте уваги письменника чи історика останньої доби.

У червневому числі «Самостійної України» поміщена стаття М. М—вича, «Культурники в Хусті», де знаходимо вістки про перебування нашого земляка на Закарпатті в 1938 році. «Якось приїхав до нас, як говорилося тоді, з Америки учень Авраменка Демодовгопільський..(що)... відразу був приділений до «Летючої Ес-

тради". Демо-Довгопільському пощастило знайти недалеко від "Січової гостинниці" якусь залю... Не було стелі... Спати не було на чому, спалося на скринях під сірими січовими плащами... Демо-Довгопільський спав у якомусь плетеному кріслі сидячи..

І от криваві дні Хусту... Демо, разом з своїми летючоестрадниками, увірвався в будинок, що на протилежному розі Січової площі, і вирішили з вікон другого поверху підтримувати своїм вогнем "Січову гостинницю"... "Летюча Естрада" була... перед полуднем... ліквідована в той спосіб, що... їх було закидано гранатами з мінометів... а пізніше чехи вдерлися в сусіднє приміщення нагорі... й, провертвіши дірку, напустили пригломшуючого газу. Забрали там вони непритомного, пораненого уламками міни, Демо і його залогу з 5-ти або 6-ти летючоестрадників. Тягли їх непритомних по сходах за чуби аж на вулицю. Тягли й били... В підвалі Демо-Довгопільського... по голові б'є приклад рушниці, й він падає знову непритомний".

БІЙ НАД БУГОМ У ЧЕРВНІ 1941 РОКУ

У цікавій книжці М. Чорторійського "Від Сяну по Крим", що вийшла минулого року в Нью-Йорку, автор на стор. 13-16 описує спротив і протинаступ советських військ на другий і третій день советсько-німецької війни в обширі Любомля.

Описів перших днів війни на Волині є дуже мало, і запис М. Чорторійського чи не єдина згадка про спротив більшовицьких військ над Бугом, бо похід німецьких відділів через Буг відбувся дуже швидко, а про інші надбужні бої відомостей не збереглося.

Група юнаків, 23 червня 1941 року, себто на другий день війни, опинилась в с. Турки над Бугом, на західному, холмському, березі річки. "Німці сказали, що тепер іде бій у містечку Любомля, за вісім кілометрів від Бугу, де оточено більшовицькі війська... Під час нашої розмови почалася нараз ураганна канонада. Німецька артилерія по городах оживилась, і тепер сипле стрільна раз-по-раз, аж земля стогне!.. У селі щось загорілось. Дим з гармаї і з якоїсь спаленини душив нас. Наставала така спека, що здавалося ось-ось займеться ціле село... Вийшовши над Буг, ми відразу зорієнтувалися, в чому справа і звідки страх та паніка... На другому боці Бугу товпились німецькі підводи, авта і війська. Невже:

ЩО ПИШУТЬ ПРО ВОЛИНЬ

німці відступають? Учора пішли вперед, оточили Любомлю, а тут?... Усе товпилось, намагаючись переправитись через єдиний понтонний міст. - Німецька артилерія непослабно била й била. Стрільна падали вже десь недалеко за рікою. Німці, що перебралися на правий бік Бугу, до своїх, кляли і “фафлюхтеркали” на все горло. Вони були обсмалені сонцем, покриті курявою й обкидані піском, крім того, всі були покусані комарями. Багато було ранених”.

Далі автор описує паніку, що виникла серед німців скупчених на волинському березі Бугу. Гармати, підводи, коні, люди,— все падало в ріку, що в тім місці була глибока. “— Танки, танки, дивись, більшовицькі танки...”

“Ми перші бачили більшовицькі танки. Начислили чотирнадцять. Вони стріляли з гарматок і перли, завертаючись то в одному, то в другому напрямі понад Бугом... Більшовики... стріляли... по відступаючих... німцях. Більшовики не наважувались перейти Бугу, бо на них з обох боків падали німецькі стрільна. Вони фактично пробились клином аж до річки, побили та потопили трохи німців... Підтягнули міномети й почали обстрілювати село... Міни жалібним голосом свистали над хатами й падали по селянських городах, обриваючи верхки дерев... Десь у саму середину села впала міна, розірвала дитину й покалічила матір.

Стрільна падали частіше, але вже за село. Час від часу цокотіли кулемети. — Русен, русен геен! — крикнув якийсь переляканий німак, тікаючи щосили серединою вулиці. Крик цей був ніби олива до вогню. Тікали всі і ми також...

Німці підсовували до місця прориву свої чорні танки, які роз'їжджалися по піщаних полях, стріляючи з гарматок у напрямі Бугу... Ми завернули на Холм. Тут довідалися по радіо, що “коло Львова знищено в оточувальних боях ворожі сили і ударемнено намагання ворога прорвати наші позиції. Ворог зазнав важких утрат у людях і матеріалі. Бої коло Ковля.”

ДАВНЄ ЗИМНО

У збірнику “Архітектурні пам'ятки”, що його видав у 1950 році в Києві Інститут Історії і Теорії Архітектури, поміщено працю І. Н. Логвина: “Архітектурний комплекс у Зимно”.

Надзвичайно цінні архітектурні пам'ятки села Зимно, яке знаходиться на лівому березі ріки Луга, у п'яти кілометрах на південь від Володимира-Волинського, були сильно понижені під час другої світової війни і тепер являють собою лише марні залишки давньої величі. Село Зимно було власністю князів Чорторийських, коли, у другій половині 15 сторіччя, були побудовані головні церкви, оборонні мури, вежі та будинки келій, і так було завершено побудову монастиря-фортеці. Автор статті пише, що в 1943 році німці зруйнували монастир, не згадуючи, що це відбулося під час боїв з УПА. Саме тоді один з відділів УПА зайняв монастир, а німці гарматами з Володимира обстріляли Зимно. Тоді згоріли: Успенська церква, будинок школи, низка господарських та житлових будівель. Наступного, 1944, року, згоріла від грому надворітня вежа-дзвіниця.

Стаття Логвина подає коротко історію монастиря та головних історичних будівель найближчої околиці. Праця ілюстрована численними схемами, планами, рисунками та світлинами. Із світлин у праці поміщено такі: декоративна ніша над Володимирськими ворітьми в Зимному, ніші південної частини Успенської церкви, загальний вигляд Троїцької церкви, Свидригайлова або Стирова вежа Любартівського замку в Луцьку й ін.

ПІД МІНЬКАМИ 1921 РОКУ

Про нещасливий бій під Міньками розповідає К. Кузь у 338 числі "Свободи", з 1952 р., ось так:

"З 16 на 17 листопада 1921 року, о 2-й годині ночі, Повстанська Армія ген. Ю. Тютюнника вступила до невеликого сільця на Волині, Малі Міньки, і зараз же заснула глибоким сном. До того були причини: надлюдські переходи майже від самого Тетерева з оточувальними боями так стомили голодних козаків, що вони рішуче відмовились далі пробиватись на захід, не відпочивши. Аж десь коло 10-11 години чергового злопам'ятного 17 листопада стала вирушати наша колона. Пам'ятаю, як переді мною відкрилась панорама: бори з-заду, бори справа, бори спереду, а з лівого боку підковою закручували замерзлі мочари з кущами. Річка Звіздаль з дерев'яним мостиком, а далі прямою довгою лінією в одну вулицю витягнулись на рівнині хати. Це були Великі Міньки. Перед самими Великими Міньками вітер нав'яв великі сугорби снігу,

неначе це були брами до села. Тільки через ті снігові брами, високі на 3-4 метри, можна було прескочити, щоб бігти далі. Але ніхто нічого не сподівався, і колона вимаршовувала в напрямі на Вел. Міньки. Та спокій тривав не довго. Десь за півгодини після виступу почувлись ззаду поодинокі постріли, а згодом затарахкали кулемети Максима”.

ПОЧАТКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ

В “Українському Православному Календарі” за 1951 рік видруковано “Низку спогадів” митрополита Іоанна Теодоровича, що в них автор, м. ін., описує село Митниці, Староконстантинівського повіту, та церковні події на Волині в 1921 році.

Це було тоді гарне мальовниче село над великим ставом. У церкві був старовинний “примітивний” іконостас. Перед тим, як приїхав туди на парафію автор спогадів, священником у Митницях був о. Садовський, батько знаного діяча Валентина. Дім священника був без меблів, з прогнилою підлогою, і селяни усе це направили. Автор відправляв по-слав'янському з українською вимовою.

Доходили чутки, що в Києві вже українізують Богослуження. Весною, 1921 року, в Житомирі відбувався єпархіяльний з'їзд духовенства, що на ньому був і автор. На з'їзді, — серед 300 учасників, — панував російський дух, хоч були там присутні й представники Київської Церковної Ради. Коли автор промовив по-українськи, то “з хорів залі почувся тупіт молодих ніг. Це збігли студенти церковно-учительської школи і дослівно на руках знесли мене з платформи”. Побувавши в Києві, автор вернувся на парафію з перекладами богослужбових книжок. “Село прийняло українську відправу. Парафія звільнила дяка, головного противника... До нашої бідної церковці, що рідко мала гостей з інших сіл, щонеділі приїздили люди з сусідніх і дальших околиць... Я почав отримувати листи з парафій, чи не міг би я знайти для них українських священників... Довколишні священники, за винятком кількох, порвали зі мною зносини.”

Проте, ЧеКа довідалася про службу автора в Українській Армії, і його було арештовано та перевезено до в'язниці в Староконстантинові, звідки його потім було випущено за старанням парафіян та знайомих жидів. Дехто з священників, які тоді відбували

повітовий з'їзд в Староконстантинові, допомагали арештованому їжею, передававши хліб, мед і масло в такій кількості, що автор спогаду міг частувати цим усю камеру.

“ТИ ПОЧАЇВ УЛЮБИЛА...”

У Вінніпезькому “Віснику”, з 15-го жовтня і 1-го листопада 1952 р., поміщено замітку п.з.: “Почаївська Божа Мати”, де коротенько згадується про чудесні події, що зв'язані з образом Божої Матері.

Замітка зокрема згадує про дивну оборону монастиря від татар:

“У 1675 р. на Почаївський монастир напали турки з татарами. З наказу турецького султана Магомета IV., хан Нуредін зібрав ватагу татар і турків і вирушив на Польщу. Ватаги прийшли через Збараж до Почаєва. Облога монастиря тривала від 20 до 23 липня.

Татари попалили монастирські будинки, і лишився тільки монастир, обведений високим дерев'яним частоколом. А людська сила, що його обороняла, була невелика, отже, виходило, що татарам удасться здобути монастир дуже легко.

Тоді, як розповідає пісня, “Пасли пастирі вівці на горі”:

Божая Мати всім ся з'явила
І омофором вірних покрила:
Не бійтеся християни,
Не візьмуть вас бісурмани
У свої руки, в тяжкій муки.

Є також пісня, де згадується про чудесну допомогу в часі страшної морової пошесті, що була 1770 р. на Волині, в Галичині, на Подільщині. Пісня починається:

Нині прославися, Почаївська скала,
Гдіже (де) Божая Мати стопою знак дала.

Пісня цікава тим, що тут згадується багато випадків і місцевостей, як: Поділля, Покуття, Подільський Кам'янець, Крем'янець, Волинь, Гусятин, Товстенке й ін.”

РЕЙД УКРАЇНСЬКИХ АРМІЙ ПО ВОЛИНІ 1921 РОКУ

У трагедії П. Савчука “Чотирьох з мільйонів” (Нью-Йорк, 1951 р., видання СУМА) є сцена, як до старшини нашої армії добився зв’язковий, що оповідає про бій під Базаром, у 1921 році.

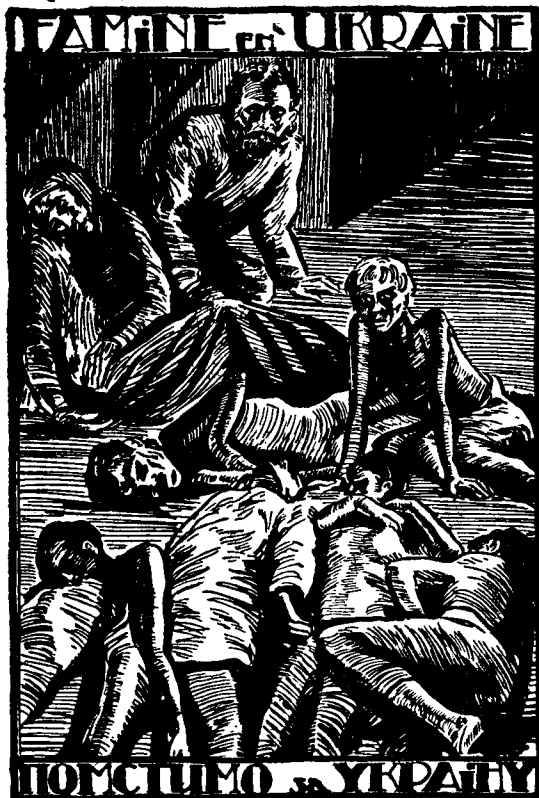
“Інтерновані поляками наші українські вояки, які втекли з таборів, організувалися у волинських лісах і 4-го листопада перейшли кордон коло села Нетреби... Це була в Основному Волинська група під командою генерала Юрка Тютюнника.

Група наступала на Коростень, а потім у напрямі на Радомисьль-Житомир. Але ворог кинув на нас надзвичайно великі, переважаючі сили, і ми мусли відступати. І 13-го листопада наша група почала відворот до польських кордонів. 17-го листопада ми прибули до села Малі Міньки, звідки продовжували марш за річку Звіздаль. Ворог насадає. Наші стрільці, навіть ранені, кидалися в бій. Але нам не вистачило набоїв, щоб відбити сильну більшовицьку навалу... На річці Звіздаль закінчився останній бій нашої Повстанчої Армії. Полонених, що залишилися ще живі, числом 359 героїв — по тяжких тортурах, більшовики розстріляли під Базаром.”

РОЗСТРІЛ В'ЯЗНІВ У ЛУЦЬКУ

Про цю трагічну подію згадав коротко “А.Д.” в австралійському часописі “Єдність”, ч. 26, 1952 р. Автор згадує, що, коли кілька тижнів після офіційного похорону, “українці хотіли влаштувати врочистий похорон, ...німці не дозволили, а незабаром самі почали наповняти в'язниці і нові могили. При відступі 1943 р. відпалили в'язницю разом з в'язнями.”

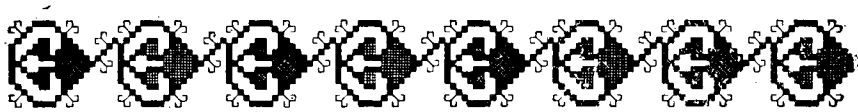

1953 року минуло 20 літ, як більшовицький режим на Україні виморив запланованим голодом понад 7 мільйонів українців.

Українці у всіх державах вільного світу вшанували пам'ять замучених братів Богослуженнями, панахидами, окремими доповідями і рефератами.

На масових вічах і маніфестаціях, які були організовані з цієї нагоди, українці протестували проти комуністичної влади, що проводить політику гноблення і винищування неросійських народів в окупованих державах.

Двадцять роковини страшного голоду на Україні і протестів української еміграції проти більшовицького злочину знайшли широкий відгомін у чужинній пресі.

Р і з н е

“СЕЙМ” ЛЕЛЕК

навесні, 1941 р., лелеки прилетіли в околиці Дубна, на Волині, як щороку, але в перший же день поведінка їхня була дивна. Вони не взялися до направи гнізд, як це буває звичайно. За два-три дні, на болоті, між Сурмичами й Рачином, зібралося кількасот лелек. Поволі ходили, стояли на комишах минулорічної осоки. Три дні пробули вони на болоті і розлетілися.

Вернувшись, гнізд не направляли, яєць не складали, молодих не висиджували. Люди відразу вирішили: “Буде війна”. Так і сталося.

Відлетіли лелеки в тому році також раніше, ніж звичайно.

ГРОМАДСЬКІ ЧОБОТИ

Коло 1937-38 р. помер у селі Угольцях, Рівенського повіту, старий, понад 90-літній дід, імені якого не можу пригадати. Дід цей ще добре пам'ятав панщину, і цікаві були його спогади про шлюб у часи панщини та й після неї.

Він оповідав, напр., що в сторожівці при церкві с. Бугрина, до якої угольці приписані, бо своєї церкви не мали й не мають, зберегалися великі чоботи "на всякого", які належали громаді.

Молодий, приїхавши до церкви брати шлюб, ішов до сторожівки, скидав свої "постоли", взував громадські чоботи і йшов до церкви.

Після шлюбу, знов заходив до сторожівки, скидав чоботи та взував постоли.

—

ПРАДАВНЯ ВОРОЖБА В НАШІ ЧАСИ

У серпні, 1943 року, в неділю чи якесь свято, під час Служби Божої на цвинтар, перед церквою на Сурмичах (Дубно), де тоді було багато людей, переважно жінок, дуже поспішаючи, увійшла жінка з села Гірники (5 км. від Сурмич), яка мала в руках загорнутий у хустку хліб.

На цвинтарі негайно розстелила хустку, вийняла хліб і свічку, свічку засвітила, змовила "Отче наш" і погасила свічку. В ту ж мить жінка-сурмичанка (жінка залізничника) згорнула хліб у хустку й хутенько вийшла.

Знайома бабуся пояснила, що хліб іде з-за Дніпра. Передають його з рук до рук пішки — везти не вільно. До завтра (не пам'ятаю вже, який-то був день) хліб мусить бути на німецькій землі, "щоб німці від нас пішли".

Залізничниця занесла хліб до Радивилова (53 км.), але тому що кордон був пильно стережений, і перейти вона не могла, користаючи із знайомства серед залізничників, переїхала кордон поїздом (всіла в Дубні чи деінде — не знаю). Хліб був донесений на місце призначення своєчасно.

Про інший випадок ворожби, приблизно в тому ж часі, не хотючи, за перекусом вимовилася інша бабуся, з іншого села: "Ми вчора на перехресті за селом закопали проскурку, свячену вербу і..." — раптом спохватилася і більше не хотіла нічого сказати, лише додала: "Щоб партизани до села не заходили". (Не знаю, щиро це було сказане, чи мала вона на думці "німці", бо перехрестя від села в напрямі міста).

Хроніка

Т-во "Волинь" у Нью-Йорку протягом 1952 р., щоб нав'язати та скріпити зв'язок між членами, влаштувало в травні товариську зустріч—чай, що пройшла в дуже милій атмосфері.

Влітку організовано екскурсію автобусом до Ньягари та м. Торонто (Канада), де волиняків з Нью-Йорка сердечно вітали воляки з Торонто. Восени знову організовано традиційну вечірку під Андрія.

Т-во висиланням посилок підтримувало земляків, що лишилися у Німеччині, допомагало ргішими видання І. т. роману "Волинь" У. Самчука, а видану книжку розповсюджує.

Беручи до уваги, що дуже багато наших людей не читало творів письменників-земляків і часто не знає про їх існування, Т-во організувало висилку книжок згаданих авторів або творів про Волинь, які могло здобути. Почало гуртувати матеріали про визначних людей, які походять з Волині та земель на захід від неї, в чому просить усіх допомогти.

Т-во взяло участь у демонстрації з приводу приїзду Вишинського на засідання Об'єднаних Націй у грудні 1952 року.

Замість квартальника "Волинь", два числа якого вийшли в 1951 р., Т-во постановило видавати спільно з Інститутом Дослідів Волині у Вінніпезі науково-популярний збірник "Літопис Волині".

Управа Т-ва "Волинь" звертається до земляків з проханням морально і матеріально підтримувати Т-во, записуватися в члени, передплачувати "Літопис Волині", приєднувати передплатників, надсилати датки на фонд, на допомогу землякам у Німеччині, а передусім слати матеріали відносно минулого й сучасного Волині, подавати відомості про явища природи, яких були свідками, відомості з географії, природи Волині тощо.

За це все Т-во складає щиру подяку.

ДУХОВНА СЕМИНАРІЯ НА ВОЛИНІ В 1952 р.

У 7 числі “Журнала Московской Патриархии” за липень 1952 р. знаходимо вістку про Волинську Духовну Семинарію, з нагоди закінчення навчального року.

Семинарія міститься в Луцьку, ректором є прот. Н. Тучемський. Семинаристи протягом року (це вже 5-тий випуск) були рукоположені в священники і при закінченні кожний одержав Біблію, “Слова речі и послання митр. Николая” и “указь о назначении”.

На врочистому акті був присутній еп. Панкратій, який дав поради молодим священникам відносно їх майбутньої праці, а решті дораджував — раціонально провести вакації. Замітку про врочистість підписав прот. Л. Малюжкович.

*

ЗМІНА АДРЕСИ ВОЛИНСЬКИХ УСТАНОВ У КАНАДІ

Подається до загального відома нову адресу Інституту Дослідів Волині й Фундаційного Комітету Образа Почаївської Божої Матері у Вінніпезі, Ман., Канада, а саме:

RESEARCH INSTITUTE OF WOLYN
P. O. Box 606, Winnipeg, Man., CANADA.

Усі попередні адреси вважається недійсними.

Одночасно просимо всіх осіб, що на прислані листи до будь-якої з вищезгаданих установ не одержали відповіді, негайно нас повідомити. В наслідок частого переміщування канцелярій, а тим самим зміни адрес, та через несовісність сторонніх людей почала гинути наша кореспонденція.

Пригадуємо, що листування в справі ВОЛИНІАНИ посилати на вищеподану, вже с т а л у, адресу.

*

ВІДКРИТТЯ НОВОЇ ФІЛІЇ Т-ВА “ВОЛИНЬ”

У першій половині грудня 1953 р. засновано в Бофало філію Т-ва “Волинь” у Нью-Йорку. Головою філії вибрано адвоката І. Корноухова, в склад управи ввійшли: п.п. К. Бульба, О. Матух, Андрійчук, А. Нагребецький.

Оголошення

ДО ЧИТАЧІВ

Дуже багато з нас не тільки не читають творів наших авторів-земляків, але не знають навіть про їх існування.

Щоб спопуляризувати твори авторів-волиняків, холмщан, підляшшан або Осіб з цими землями зв'язаних, Редакція на замовлення висилає деякі книжки, які може дістати, бажаючи в той спосіб поширити відомості про наших авторів і про наші землі.

Набуваючи книжки своїх земляків, ви заохочуєте тих з них, хто ще працює, до дальшої праці для слави і добра Нашої Землі.

Книжки висилаємо після одержання належності (дрібні суми, до долара в США можна слати поштовими марками).

Нижче подаємо ціни книжок з коштами пересилки.

Лєся Українка. Циклостильні видання (інших, крім советських у продажу нема), з вступом, поясненнями:

“Лісова пісня” ціна 0.70
Вибрані твори, зош. I. (“Одне слово”, “Віла посестра”,
“Ізольда Білорука”, “Триптих”- ціна 1.00

Улас Самчук. “Куди тече та річка”. I-й том трилогії “Волинь”. Най-

«ЛІТОПИС ВОЛИНИ»

видатніший твір сучасної української літератури.	Ціна	2.75
"Марія", повість.	ціна	2.00
"Ост", т. I.	ціна	2.00
Олексій Сацюк. Молодий, дуже талановитий автор-волиняк.		
"Смертоносці". Переживання в часі відступу більшовиків і наступу німців у 1941 р., втому під час розстрілів у в'язниці.	Ціна	1.00
"Злат-жолудь", новели, з портретом автора	ціна	1.00
"Колоски", новели.	ціна	0.60
М. Бойко. "Молодий цвіт". Дарунок українським дітям.	Ціна	0.25
Проф. Р. Паклен. "Біла книга"	ціна	1.30
Задніпрянський. "Чи Шевченко був малоросом"	ціна	0.65
Задеснянський "Україна" (курс українознавства)	ціна	1.60
Проф. Ю. П. "Короткий курс пасічництва" (з досвіду на Волині)	ціна	1.00
В. Січинський. "Українська порцеляна" (головно про волинську порцеляну)	ціна	0.50

Твори митрополита Іларіона (проф. д-р І. Огієнка)

"Історія української літературної мови", 374 стор.	Ціна	2.00
"Трираменний хрест", наукова розвідка	ціна	1.00
"Приєднання Церкви української до московської"	ціна	0.30
"Українська Церква — Церква первозванна"	ціна	0.10
"Князь Володимир прийняв православ'я, а не католицтво"		0.10
"Слово про Ігорів похід"	ціна	1.00
"Туми", поема	ціна	0.20
"Прометей", поема	ціна	0.30
"Народження людини", філософська містерія	ціна	0.50
"Жертва вечірня", поема	ціна	0.10
Іван Українець. "За Україну", драма	ціна	0.50
"Волинь у боротьбі за волю України" ч. I.	ціна	0.50
"Волинь", кварталник, ч.ч. 1 і 2 по		0.25
"Наша культура", місячник за 1952/53 р.р., поодинокі	число	0.25

Адреса:

ASSOCIATION "VOLYN"

1733 Bleecker Street, BROOKLYN 37, N.Y., USA.

УКРАЇНЬСЬКА РАДІОПРОГРАМА ПІД КЕРУВАННЯМ

П Е Т Р А М Е Л Ь Н И К А

Адреса бюро і радіостудії:

UKRAINIAN RADIO PROGRAM
Radio Station WHOM
136 West 52nd Street,
NEW YORK 19, New York
Tel.: Circle 6-3900 — ORegon 7-2262

Р а д і о п е р е д а ч і :

Щонеділі від год. 7-8 рано, на хвилях 1480, станція
WHOM, і щочетворга, на хвилях 92,3, від год. 7-8
вечора, станція WHOM - FM.

Найпопулярніша Українська Радіопередача
Метрополітальної округи з
найбільшою кількістю слухачів усіх радіопрограм в
* Сполучених Штатах Америки *

* МАНУФАКТУРНА КРАМНИЦЯ *

« Б О Н А »

— Степана Гаврилюка —

Calle MOLINA 574, Avellaneda, FCNGR. Argentina.

* МАНУФАКТУРНА КРАМНИЦЯ *

« С Т И Р »

— Василя і Ольги Магденків —

Calle Heredia 2325, Avellaneda, FCNGR. Argentina.

ЗАВВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ

Стор.	вірш	видруковано	має бути
Оклад.	2 здолу	№ 1	№ 1 - 2
Оклад.	19 здолу		
на відвор.		Д-р Лев Мишуга	Д-р Лука Мишуга
1	12 згори	№ 1	№ 1 - 2
8	1 згори	походження ⁵⁾	походження ³⁾
9	14 здолу	Wanuli	Winuli
9	7 здолу	St. 6	ст. 6
9	1 здолу	10 x 11	10 - 11
10	9 здолу	"Sargos"	"Sagros"
10	7 здолу	Болотенко	Болтенко
11	15 згори	"Brannevii"	"Brannovii"
11	19 згори	"Bere"	"Bare"
11	10 здолу	kelfischen	keltischen
11	6 здолу	"Верезань"	"Березань"
12	8 згори	Велляувін	Велляунів
12	15 згори	Маграба	Магриба
13	14 здолу	G. I. Caesar	G. I. Caesar C. d. B. G.
13	11 здолу	proelio	proelio
22	22 згори	Д-р Лев Мишуга	Д-р Лука Мишуга.
23-35	Заголовок	Д-р Лев Мишуга	Д-р Лука Мишуга
37	2 згори	Рід Гоголів на Возвії.	Рід Гоголів
37	12-11 здолу	був	бив
37	12 здолу	бувшу	бившу
37	11 здолу	поставив	постави
39	16 здолу	(.ibid.)	(ibid)
40	2 здолу	Федеровича Богуна	Федоровича-Богуна
41	2 здолу	Bataczko	Balaczko
43	14 здолу	Наприківці	Наприкінці
48	10 здолу	Української Кур'єрсько-польової пошти.	Української Кур'єрсько-польової пошти.
55	12 здолу	Гібетскомісара	Гєбитскомісара
103	12 здолу	Таллії	Галлії
103	1 здолу	Литві, які сидять нерухомо.	показані слов'яно-балтійці, які сидять нерухомо.